

วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

สารนิพนธ์

ของ

นางสาวสิริขวัณ สิงห์เกลี้ยง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

มีนาคม 2546

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

895.011

ส.๗๓๑๖

๘.3

วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทคัดย่อ

ของ

นางสาวสิริขวัญ สิงห์เกลี้ยง

22

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

มีนาคม 2546

๒ 157๖๑6

สิริขวัญ สิงห์เกลี้ยง. (2546). วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในเสภา
เรื่องขุนช้างขุนแผน. สารนิพนธ์ กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ : รองศาสตราจารย์ ดร.อัมพร
สุขเกษม.

สารนิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อ
พระมหากษัตริย์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนโดยใช้วิธีวิจัยเอกสารและเสนอผลงานการศึกษาค้นคว้า
แบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่าพฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์อันเนื่องมาจากพระบรม
เดชานุภาพนั้นส่งผลให้ตัวละครมีความเกรงกลัวในพระราชอาญาอย่างยิ่ง มีความซื่อสัตย์ จงรัก
ภักดีเหนือสิ่งอื่นใดและปฏิบัติตนให้เหมาะสมในฐานะเป็นข้ารับใช้

นอกจากนี้ตัวละครในเรื่องยังมีความเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์มีความยุติธรรม สามารถ
ปกป้องคุ้มครองและช่วยเหลือตนเองได้ ตลอดจนจะได้รับการปูนบำเหน็จรางวัลหากปฏิบัติตนให้
เป็นที่พอพระทัย

AN ANALYSIS OF THE CHARACTER'S BEHAVIOUR TOWARDS THE KING
IN KHUNCHANGKHUNPHAEN

AN ABSTRACT
BY
MISS SIRIKHWAN SINGKLAENG

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree in Thai
at Srinakharinwirot University
March 2003

Sirikhwan Singklaeng. (2003). *An Analysis of the Character's Behaviour Towards the king In Khunchangkhunphaen*. Master Project, M.Ed. (Thai). Bangkok : Graduate School. Srinakharinwirot University. Project Advisor : Dr.Umphon Sukhasam.

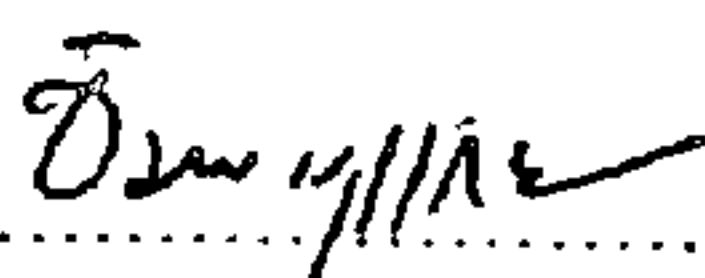
This master project is aimed at analyzing the characters' behavior towards the King in Khunchangkhunpaen – based on the study of each character's conduct towards the King – using documents research and presenting the study in the narrative analysis form.

The studies found that each character's conduct towards the King since the King's power has effected the character not only to be afraid of royal sentences but also loyalty above of all and behave as the servants.

Besides, the character still relied on the King in justice and capability to shelter them. They would be rewarded if they conduct themselves to make the King satisfy.

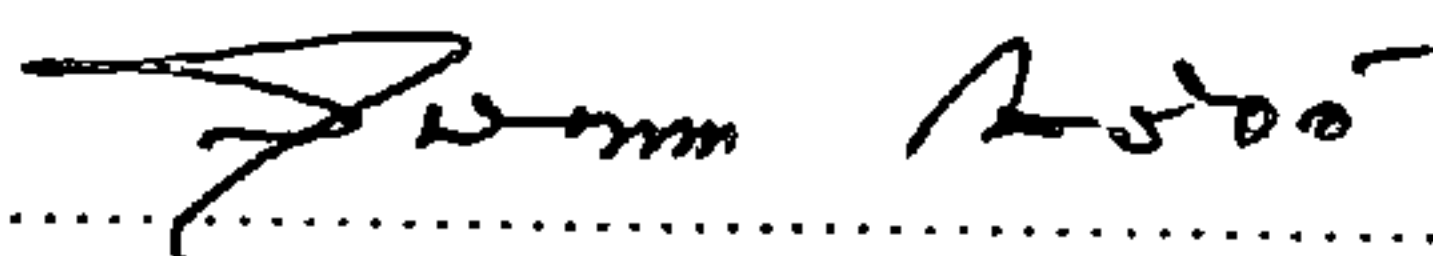
อาจารย์ที่ปรึกษา ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร และคณะกรรมการสอบ
ได้พิจารณาสารนิพนธ์ฉบับนี้แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทยของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

(รองศาสตราจารย์ ดร.อัมพร สุขเกษม)

ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร

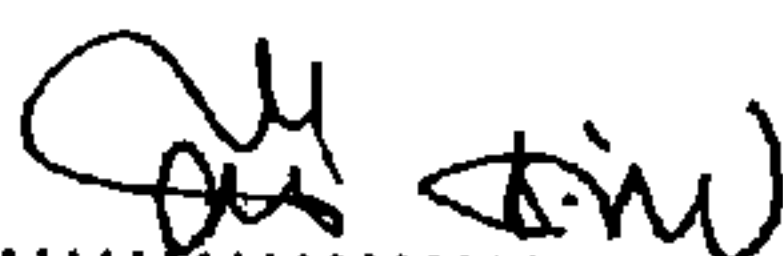
(รองศาสตราจารย์สุนันทา ไสรัจจ์)

คณะกรรมการสอบ

ประธาน

(รองศาสตราจารย์ ดร.อัมพร สุขเกษม)

กรรมการ

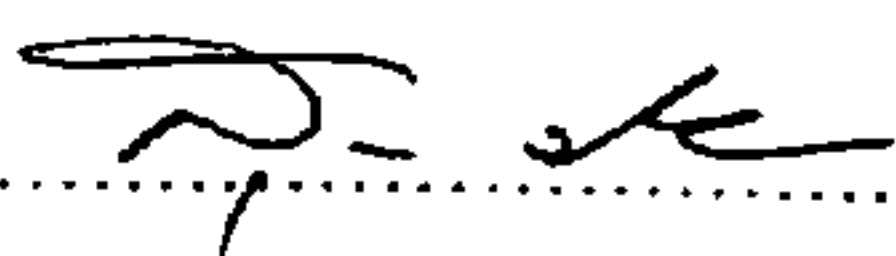
(อาจารย์วินัย ภูระหงษ์)

กรรมการ

(อาจารย์นิตยา บุญสิงห์)

อนุมัติให้รับสารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณบดีคณะมนุษยศาสตร์

(รองศาสตราจารย์สุภา ปานเจริญ)

วันที่... ๗ ...เดือน... ๗๕๑๖ ...พ.ศ. ๒๕๔๖

ประกาศคุณูปการ

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจากรองศาสตราจารย์ ดร.อัมพร สุขเกษม ที่กระตุ้นความใฝ่รู้และให้แนวคิดอันเป็นประโยชน์อีกทั้งช่วยแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ เป็นอย่างยิ่ง ผู้เรียบเรียงรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาและขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์วินัย ภูระหงษ์และอาจารย์นิตยา บุญสิงห์ กรรมการสอบ ที่กรุณาให้ข้อคิด คำแนะนำและข้อวิจารณ์อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งจนทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสิ้นโดยสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ศรีสุดา วุฒิวรรณิชย์ที่ให้คำแนะนำที่ดี มีคุณค่าแก่ผู้เรียบเรียงเรื่อยมาเมื่อผู้เรียบเรียงเกิดความสงสัยในประเด็นการวิเคราะห์งานสารนิพนธ์

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์อาจารย์สมพิศ ปทุมวรรณ อาจารย์วิรุพรัตน์ ไฉนจัน และอาจารย์หมวดวิชาภาษาไทย โรงเรียนวรนาธิเฉลิมที่ให้กำลังใจแก่ผู้เรียบเรียงให้มีความวิริยะ อุตสาหะ พากเพียรในการทำงานวิจัยจนกระทั่งสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ขอขอบคุณอาจารย์อุไรรัตน์ วงศ์นวชาติและอาจารย์นิจันันตร์ แจ่มสมบูรณ์ ปิยมิตรที่ ให้ขวัญและกำลังใจด้วยดีเสมอมา

ท้ายที่สุดขอกราบขอบพระคุณบิดามารดา ผู้ให้ชีวิตและเป็นครูคนแรกของผู้เรียบเรียงที่ กระตุ้นความใฝ่รู้และความรักในการเรียนมาโดยตลอดอีกทั้งสนับสนุนทุนในการศึกษาแก่ ผู้เรียบเรียงอันเป็นผลทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

หากคุณค่าของผลงานทางวิชาการนี้ก่อให้เกิด " ความระลึก " ต่อผู้อ่านแม้เพียงน้อยนิด ขออุทิศความดีนั้นเป็นเครื่องบูชาคุณแต่บิดามารดา บุรพจารย์ทุกท่านที่ได้เอื้อนามและเจ้าของ ผลงานทุกชิ้นที่ผู้เรียบเรียงได้อ้างถึง

สิริขวัญ สิงห์เกลี้ยง

สารบัญ

บทที่

หน้า

1 บทนำ.....	1
ภูมิหลัง.....	1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	3
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า.....	3
นิยามศัพท์.....	3
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	3
2 วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน.....	4
พฤติกรรมที่เนื่องมาจากพระบรมเดชานุภาพ.....	6
ความเกรงกลัวในพระราชอาญา.....	7
ความซื่อสัตย์ จงรักภักดี.....	46
การปฏิบัติตนในฐานะข้าฝ่าละอองธุลีพระบาท.....	63
คตินิยมที่มีต่อพระมหากษัตริย์.....	70
ความเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์มีความยุติธรรม.....	70
ความเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์สามารถปกป้องคุ้มครองตนเองได้.....	73
ความเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์จะปูนบำเหน็จรางวัลให้หากปฏิบัติตนให้เป็น ที่พอพระทัย.....	77
3 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	82
บรรณานุกรม.....	84
ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์.....	86

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณคดีเป็นผลผลิตทางความคิดและจินตนาการของกวีที่เกิดจากอารมณ์สะท้อนใจ การมองโลก มองชีวิตหรือการได้สัมผัสกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวจนเกิดเป็นแรงบันดาลใจให้กวีนำมาถ่ายทอดในรูปแบบของวรรณคดีได้อย่างมีศิลปะ ด้วยเหตุนี้วรรณคดีจึงเปรียบเสมือนภาพสะท้อนสังคมในลักษณะใดลักษณะหนึ่งที่กวีนำมาจากวัตถุดิบทางสังคมและวัฒนธรรม ดังที่ ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา (2534 : 32) กล่าวไว้ว่า “ วรรณคดีเปรียบดังกระจกที่ส่องให้เห็นภาพชีวิตของคนและสังคมโดยทุกแง่ทุกมุมตามสภาพปกติ เพราะวรรณคดีคือเรื่องราวที่เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ สิ่งใดเกี่ยวกับมนุษย์ สิ่งใดที่แสดงวิถีชีวิต สิ่งนั้นย่อมปรากฏในวรรณคดีในแต่ละยุคแต่ละสมัย การจะศึกษาเรื่องราวของมนุษย์และวิถีชีวิตอาจจะพบได้ในวรรณคดี ”

นอกจากวรรณคดีจะสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอยู่และความเป็นไปของสังคมแล้วคุณค่าที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของวรรณคดีก็คือวรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบและปลูกฝังค่านิยมของสังคม ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากพฤติกรรมของตัวละครที่กระทำสิ่งต่าง ๆ ซึ่งอาจจะไม่ได้กระทำโดยสภาพแวดล้อมแต่อาจจะกระทำไปด้วยจิตสำนึกบางอย่าง

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในสมัยก่อน ความรู้สึกนึกคิด จินตนาการหรือสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏในขุนช้างขุนแผนก็คือภาพสะท้อนสังคมส่วนหนึ่งที่กวีนำมาเป็นวัตถุดิบในการสร้างงานประพันธ์ซึ่งเมื่อพิจารณาลักษณะเด่นของสังคมไทยในสมัยนี้จะเห็นได้ว่าสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแบ่งเป็นระดับชั้นต่าง ๆ อย่างเห็นได้ชัด คือ เจ้าเป็นชนชั้นสูงสุดมีอำนาจราชศักดิ์เป็นที่เกรงกลัวแก่ขุนนางและราษฎรทั่วไป ดังนั้นพฤติกรรมของขุนนางและราษฎรที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนก็น่าจะเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความจงรักภักดีและความเกรงกลัวในพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (2513 : 5) ได้วินิจฉัยคำว่า “ เสภา ” โดยอาศัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์คือกฎหมายตราสามดวงซึ่งได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า “ เสภา ” คือ “ ที่คุมขังนักโทษ ” เพราะฉะนั้นเสปาย่อมมีที่มาจากการขังล่อของบุคคล ดังปรากฏในพระราชกำหนดเกำข้อที่ 25 ในกฎหมายตราสามดวงว่า

ขุนศรีคงยศเสภาคลังใน ขุนยศเสภาคลังนอก ขุนพิบุรณาวาเสภาวังไชยให้การว่า เจ้าพระยาและพระยา พระหลวง เมือง เจ้าราชินิกุล ขุนนาง หมื่นมหาดเล็กที่พันนายแลกรม นายตำรวจรายรองภูตาสเสมียนแลไพร่ เป็นโทษมีรับสั่งให้ส่งไปจำไว้เสภา

แต่นี้ไปล่วงหน้า ถ้าแลข้าทูลลออง ๙ ธูลีพระบาทและไพร่ผู้ใด ๆ เป็นโทษ กระบดและโทษ โจรปล้นสดม และผู้คุมจำให้หนีไปได้ แลโทษฉ้อประบัตรราษฎร แลมีรับสั่งให้ตำรวจนอก แล กรมวังทหารในแลกรมสนมซ้ายขวาแลกรมพรนครบาลให้เขียนถาม แลตีถาม ให้จำ 5 ประการแล จำ 3 ประการ อย่าให้เรียกค่าลดให้จำให้ครบให้มั่นคง ถ้าแลส่งไป เสภาคลังใน คลังราชการวัง ไชยนั้นอย่าให้เอาค่าลด ให้จำครบทั้ง 5 ประการตามโทษหนักนั้น อย่าให้ลด แต่ประการหนึ่ง ประการใดได้

จะเห็นได้ว่า “ เสภา ” ที่ปรากฏในพระราชกำหนดนี้หมายถึงที่คุมขังนักโทษและด้วย เหตุที่นำนักโทษไปกักขังอยู่ตามคลังต่าง ๆ นี้เพราะคลังนั้นได้ก่อสร้างอย่างแข็งแรงเป็นตึก มี ประตูหน้าต่างใส่ลูกกรงเหล็กไว้อย่างแน่นหนาเพื่อกันมิให้ผู้ใดจงแฉ่งหรือตัดช่องยอมเบาเข้าไป ลักทรัพย์ได้ คลังดังกล่าวจึงกลายเป็นคุกหรือเสภานั้นเองและการที่เสภากลายมาเป็นการขับลำ นำเป็นเรื่องราวด้วยจังหวะและดนตรีอย่างหนึ่งนั้นเห็นจะเป็นเพราะคนคุกเริ่มขับเสภาสู้กันฟัง และเรื่องที่คนคุกนิยมขับลำนำกันนั้นก็คือเรื่องขุนช้างขุนแผนเพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการติด คุกหรือต้องราชภัยและกล่าวถึงอาชญากรรมต่าง ๆ อย่างละเอียดและพระเอกของเรื่องก็เป็นคน คุก นอกจากนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (2513 : 5) ยังได้แสดงทัศนะว่า เสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผนเป็น “ ทัศนวรรณคดี ” เพราะนอกจากจะกล่าวถึงอาชญากรรมและทัศน กรรมตลอดเรื่องแล้วยังเป็นวรรณคดีเรื่องเดียวที่พระเอกติดคุก แม้เมื่อสมเด็จพระพันวษาตรัส ใช้ให้ไปตีเมืองเชียงใหม่ขุนแผนก็ได้กราบบังคมทูลขอให้นักโทษที่ต้องคดีอุกฉกรรจ์จำนวน 35 คนออกจากคุกเพื่อไปตีเชียงใหม่ซึ่งนักโทษทั้ง 35 คนดังกล่าวก็ยินยอมพร้อมใจรับอาสาไปราช การสงครามโดยไม่บิดพลิ้วซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงทัศนะของกวีที่แฝงไว้ใน เรื่องของความจงรักภักดีที่มีต่อพระมหากษัตริย์เพื่อให้ผู้อ่านได้ตระหนักถึงความสำคัญของการ ปฏิบัติตนในฐานะที่เป็น “ ข้าฝ่าละอองธุลีพระบาท ” และด้วยเหตุที่เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ขุนนาง ข้าราชการและประชาชนต้องมีความ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ซึ่งลักษณะเช่นนี้ยังคงปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบันหากต่างกันแต่ เพียงรูปแบบของการแสดงความจงรักภักดีที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยเท่านั้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ผู้เรียบเรียงจึงมีความสนใจที่จะศึกษาพฤติกรรมของตัวละครที่ ปรากฏอยู่ในวรรณคดีเรื่องนี้ว่าสะท้อนให้เห็นฐานะและบทบาทของพระมหากษัตริย์ ขุนนาง ข้าราชการและประชาชนว่ามีลักษณะและมีความสัมพันธ์กันอย่างไรอันจะเอื้อให้ผู้เรียบเรียงได้ มองเห็นสภาพสังคมในสมัยนั้นได้อย่างกว้าง อีกทั้งจะทำให้เข้าใจถึงทัศนะของกวีที่แฝงไว้ใน พฤติกรรมของตัวละครได้อย่างลุ่มลึก

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

การวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนจะทำให้เข้าใจถึงทัศนะของกวีอันจะทำให้เข้าใจสภาพของสังคมได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

คำนิยามศัพท์

พฤติกรรม หมายถึง การกระทำ คำพูดและความรู้สึกนึกคิดของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในเสภาขุนช้างขุนแผนทั้งพฤติกรรมภายนอกและพฤติกรรมภายใน กล่าวคือ

พฤติกรรมภายนอก หมายถึง พฤติกรรมที่กระทำด้วยความรู้สึกตัว มีเจตนาและผู้อื่นสามารถสังเกตเห็นได้

พฤติกรรมภายใน หมายถึง พฤติกรรมภายในใจของมนุษย์ที่ผู้อื่นไม่สามารถสังเกตเห็นได้

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การดำเนินการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเอกสาร โดยเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์ ซึ่งมีขั้นตอนดำเนินการดังนี้

1. ศึกษาเนื้อเรื่องเสภาขุนช้างขุนแผนจากหนังสือ ตำรา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. แยกสาระของเนื้อหาที่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ออกเป็นประเด็น
3. วิเคราะห์พฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครที่มีพระมหากษัตริย์โดยการตีความจากเนื้อเรื่องและเอกสารที่เกี่ยวข้อง
4. เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

บทที่ 2

วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์ ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนจัดเป็นวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่มีเค้าความจริงปรากฏอยู่ในพงศาวดารไทย คือ คำให้การของชาวกรุงเก่าและตามข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพในคำนำหนังสือเรื่องเสภาขุนช้างขุนแผนของกรมศิลปากร (2544 : 9 - 12) ว่าเป็นเรื่องจริงในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ซึ่งเป็นเรื่องที่ตกทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ตราเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 นั้น ต้นฉบับเดิมได้สูญหายไปแทบไม่มีเหลือ ต่อมาได้มีการแต่งขึ้นใหม่

ดวงมน จิตรจำนงค์ (2522 : 29) ได้กล่าวถึงเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนว่าเป็นนิทานที่มีเค้ามูลมาจากเรื่องที่เกิดขึ้นจริงในสมัยอยุธยาตอนต้น ประมาณสมัยพระบรมไตรโลกนาถ แต่ไม่มีต้นฉบับเหลืออยู่ ถึงกระนั้นชาวรัตนโกสินทร์ที่สืบทอดวัฒนธรรมอยุธยา ก็ได้จดจำเนื้อเรื่องและสำนวนบางตอนของเสภาเรื่องนี้ไว้อย่างฝังอกฝังใจไม่แพ้วรรณคดีเรื่องอื่น ๆ จนกระทั่งมีการแต่งฉบับปัจจุบันขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2

นอกจากนี้ ประจักษ์ ประภาพิตยากร (2527 : 5 - 7) ได้กล่าวไว้ว่าในรัชกาลที่ 2 - 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีการแต่งเสภาขุนช้างขุนแผนขึ้นมาใหม่หลายสำนวน ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2460 สมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพและพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาได้ทรงร่วมกันชำระโดยทรงคำนึงถึงสำนวนดีเป็นสำคัญรวบรวมเป็นฉบับหอสมุด วชิรญาณทั้งหมด 43 ตอน ซึ่งถือว่าเป็นเสภาที่แต่งสมัยรัชกาลที่ 2 ทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้จึงจัดได้ว่าเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีสมัยรัชกาลที่ 2 ที่ได้รับความนิยมจากคนทั่วไปทั้งในพระราชวังและนอกพระราชวัง เป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณี การเมืองการปกครอง การศาล การศึกษา ศาสนา สงคราม ภูมิศาสตร์และชีวิตในสังคมที่เกี่ยวข้องกับวิถีความเป็นอยู่ของมนุษย์ ตั้งแต่เกิดจนตายของสามัญชนจนถึงพระราชจริยวัตรของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีต

เมื่อพิจารณาลักษณะเด่นของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมบัติ จันทรวงศ์ (2537 : 16 - 17) ได้กล่าวถึงสังคมไทยในสมัยนี้ว่าแบ่งเป็นระดับชั้นต่าง ๆ อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ เจ้าเป็นชนชั้นสูงสุดมีอำนาจราชศักดิ์เป็นที่เกรงกลัวของขุนนางและราษฎรทั่วไป ระดับชนชั้นสังคมรองลงมาก็คือขุนนางซึ่งสามารถแยกย่อยออกเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ขุนนางชั้นผู้น้อยและข้าราชการทั่วไป ถัดจากพวกขุนนางลงไปก็คือไพร่ซึ่งมีจำนวนมากที่สุด ในทางเศรษฐกิจชนชั้นไพร่เป็นพวกที่เป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองเพราะความมั่นคง

ทางเศรษฐกิจของประเทศขึ้นอยู่กับ การประกอบอาชีพของชนชั้นไพร่ แต่ในทางสังคมพวกไพร่ได้ชื่อว่าเป็นพวกชนชั้นต่ำ พวกเจ้าและพวกขุนนางได้ชื่อว่าเป็นชนชั้นสูงและพวกข้าราชการชั้นขุนหมื่นรวมถึงกำนันผู้ใหญ่บ้านและราษฎรที่มีฐานะดีได้ชื่อว่าเป็นชนชั้นกลาง

การที่บุคคลใดจะอยู่ในชนชั้นใดโดยปกติแล้วเป็นเรื่องของชาติกำเนิด กล่าวคือ ใครเกิดมาในตระกูลเจ้าก็เป็นเจ้า ใครเกิดมาในตระกูลไพร่ก็เป็นไพร่ การที่จะเลื่อนชั้นหรือฐานะทางสังคมนั้นเป็นเรื่องที่ทำได้ยากเพราะแม้แต่การพิจารณาแต่งตั้งข้าราชการเป็นขุนนางนั้นมีการวางกฎเกณฑ์ไว้ว่าต้อง “ กอบด้วยวุฒิสี่ประการคือชาติวุฒิ วัยวุฒิ คุณวุฒิและปัญญาวุฒิ ” กล่าวคือถือเอาตระกูลเป็นเกณฑ์ตั้งข้าราชการให้ดำรงตำแหน่งสูง ๆ ต่ำเมื่อขาดคุณสมบัติเรื่องตระกูลจึงเอาคุณสมบัติรอง ๆ ลงมาเป็นเกณฑ์พิจารณา เมื่อเป็นเช่นนี้การที่บุคคลชั้นสามัญจะเข้ารับราชการเป็นขุนนางจึงทำได้ยาก แม้ว่าบุคคลผู้นั้นจะได้รับการศึกษามาเป็นอย่างดีและโดยปกติสภาพบ้านเมืองในสมัยนั้นไม่ได้มีความคิดที่จะให้การศึกษาแก่ประชาชนหรือถือว่าเป็นหน้าที่แต่อย่างใด ทางวัดเป็นผู้ทำหน้าที่ในการให้การศึกษาซึ่งค่อนข้างจะเป็นไปในรูปแบบที่จำกัด กล่าวโดยสรุปก็คือ ลักษณะชนชั้นของสังคมดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นเป็นสังคมที่มีลักษณะตายตัว

ในสังคมที่มีการแบ่งบุคคลออกเป็นระดับชั้นต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าสิ่งที่มีอำนาจผลักดันหรือกำหนดทิศทางของสังคมได้มากคือความคิดและความเป็นอยู่ของชนชั้นสูงที่ได้ก่อให้เกิดชนบประเพณีทางสังคมที่สำคัญทุกด้านทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม หน้าที่ของราษฎรที่มีต่อชนชั้นสูงก็คือ การถวายความจงรักภักดีและปฏิบัติตามคำสั่งอย่างเคร่งครัดและด้วยเหตุที่เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในยุคสมัยที่มีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ขุนนาง ข้าราชการและราษฎรต้องมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างสูงสุด พฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนย่อมแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างฐานะและบทบาทของบุคคลในระดับต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน

นอกจากนี้ปรีดา นวลประกอบ (2542 : 230) ได้กล่าวถึงสาระและความหมายด้านการเมืองการปกครองในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนว่ามีแก่นเรื่องหรือสาระสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชที่มีพระมหากษัตริย์เป็นองค์ประมุขและมีพระราชอำนาจสิทธิขาดเหนือกฎหมายและสิ่งอื่นใดซึ่งทรงเป็นทั้งเจ้าชีวิตและเจ้าแผ่นดิน

หากพิจารณาเนื้อเรื่องทั้งหมดจะเห็นได้ว่าโครงเรื่องขุนช้างขุนแผนจะมีระบบการเมือง การปกครองเป็นสาระสำคัญอีกประการหนึ่งที่สอดร้อยให้เป็นเรื่องราวตั้งแต่ต้นจนจบซึ่งตัวละครสำคัญในเรื่องต่างก็ถูกอำนาจการเมืองการปกครองบงการชีวิตให้มีความเป็นไปต่าง ๆ นานา สาระสำคัญในเรื่องก็แสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นเจ้าชีวิตซึ่งข้าแผ่นดินจะต้องยึดถือและปฏิบัติตาม จะต้องมีความซื่อสัตย์สุจริต มีความจงรักภักดีและต้องมีความสำนึกอยู่เสมอว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าชีวิต

ศักดิ์ดา บัณเฑาะพชร (2517 : 273) ได้กล่าวถึงวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนว่าให้ประโยชน์แก่ผู้ศึกษาหลายด้านโดยผ่านพฤติกรรมของตัวละครซึ่งตัวละครเหล่านั้นได้สะท้อนให้เห็นวิถีการดำเนินชีวิตของชาวไทยในอดีต อีกทั้งให้แง่คิดอันเป็นคติแก่ผู้อ่านซึ่งทำให้ผู้อ่านรู้และเข้าใจสภาพความเป็นอยู่ ค่านิยมและลักษณะทางสังคมของผู้คนในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี

ด้วยเหตุผลข้างต้นอาจกล่าวได้ว่าวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนได้ทำหน้าที่เป็นเสมือนเครื่องบันทึกพฤติกรรมและแนวทางในการประพฤติปฏิบัติของสังคม อันได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิต ความเชื่อ ทั้งนี้พฤติกรรมของตัวละครที่กระทำสิ่งต่าง ๆ นั้นอาจไม่ได้กระทำไปตามสภาวะแวดล้อมแต่อาจจะกระทำไปด้วยจิตสำนึกบางอย่าง ดังนั้นการศึกษาพฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์จะทำให้เข้าใจถึงเหตุผลของการกระทำอันเป็นแนวทางที่จะทำให้บังเกิดความรู้ความเข้าใจในชีวิตมากยิ่งขึ้น

การวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้ ผู้เรียบเรียงได้พิจารณาและกำหนดประเด็นที่จะทำการวิเคราะห์ ดังนี้

1. พฤติกรรมที่เนื่องมาจากพระบรมเดชานุภาพ

1.1 ความเกรงกลัวในพระราชอาญา

1.2 ความซื่อสัตย์ จงรักภักดี

1.3 การปฏิบัติตนในฐานะข้าฝ่าละอองธุลีพระบาท

2. คตินิยมที่มีต่อพระมหากษัตริย์

2.1 ความเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์มีความยุติธรรม

2.2 ความเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์สามารถปกป้องคุ้มครองตนได้

2.3 ความเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์จะปูนบำเหน็จรางวัลให้หากปฏิบัติตนให้เป็นที่พอพระทัย

1. พฤติกรรมที่เนื่องมาจากพระบรมเดชานุภาพ

ในสังคมที่มีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช วรรณคดีส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพื่อรับใช้ชนชั้นสูง บทบาทและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มีส่วนทำให้วรรณคดีแต่ละยุคสมัยมีความสัมพันธ์กับสถาบันการเมืองการปกครองแทบทั้งสิ้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2497 : 17) ได้กล่าวถึงการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชว่าไทยได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียผ่านทางเขมร ลักษณะการปกครองเป็นการปกครองแบบนายปกครองป่าว กษัตริย์เป็นชนชั้นสูงสุดคือทรงอยู่ในฐานะเทพผู้ทรงมีบุญญาธิการเสมอองค์เทวะ

นอกจากนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (2510 : 275 – 279) ได้กล่าวถึงอำนาจของพระมหากษัตริย์ในกฎหมายตราสามดวงว่า “ ในที่แคว้นแคว้นกรุงเทพมหานครหรืออยุธยามหาดิลกนพ

รัตนราชธานีบุรีรมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัวหากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่จะได้แผ่นดินอยู่จะได้ราษฎรหามีได้ "

จากคำกล่าวข้างต้นย่อมแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงสิทธิเหนือที่ดินทั้งหลาย อันแสดงถึงอำนาจอันล้นพ้นขององค์พระมหากษัตริย์ ในความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ กับสังคมในสมัยอยุธยาโดยทั่วไปหรือสังคมที่มีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะต่าง ๆ กันคือทรงเป็นเจ้าของชีวิตซึ่งหมายความว่าทรงมีพระราชอำนาจเหนือชีวิตทุกชีวิตในสังคมไม่ว่าบุคคลนั้นจะอยู่ในฐานะสูงต่ำอย่างไร จะสังเกตเห็นได้จากกฎหมายต่าง ๆ ของกรุงศรีอยุธยาว่าอำนาจสั่งให้ประหารชีวิตคนนั้นอยู่ที่พระมหากษัตริย์ แต่เพียงพระองค์เดียว

นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะพระเจ้าแผ่นดินซึ่งหมายความว่าทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินจะแบ่งพื้นที่ให้แก่ผู้ใดใช้ทำมาหากินอย่างไรก็ได้เพราะพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดซึ่งราษฎรไม่สามารถขัดแย้ง วิพากษ์วิจารณ์หรือแม้แต่จะแสดงความคิดเห็นใด ๆ ได้ ความสัมพันธ์ของพระมหากษัตริย์กับราษฎรที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ก็เช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนจัดเป็นวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแต่ลักษณะการปกครองก็ได้ดำเนินตามรูปแบบการปกครองสมัยอยุธยาและในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชนั้นได้โปรด ฯ ให้มีการชำระกฎหมาย ดราสามดวงขึ้นใช้เพื่อควบคุมความสงบเรียบร้อยภายในบ้านเมืองทำให้ความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรลดน้อยลงเพราะพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะสมมุติเทพ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้อยู่ใต้ปกครองมีความรู้สึกเกรงกลัวและต้องเชื่อฟัง ประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งอย่างเคร่งครัด

นอกจากนี้พระราชอำนาจอันสูงส่งของพระมหากษัตริย์นั้นยังสามารถกำหนดชะตากรรมของผู้อยู่ใต้การปกครองได้และด้วยพระบรมเดชานุภาพดังกล่าวส่งผลให้ผู้อยู่ใต้ปกครองมีความเกรงกลัวในพระราชอาญา มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างหาที่สุดมิได้และพยายามประพฤติปฏิบัติตนเพื่อให้เหมาะสมกับที่มีโอกาสได้รับใช้เบื้องพระยุคลบาทผู้มีบุญญาธิการสูงเช่นพระมหากษัตริย์ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตลอดทั้งเรื่อง ดังนี้

1.1 ความเกรงกลัวในพระราชอาญา

ในสังคมที่มีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ผู้อยู่ใต้ปกครองจะต้องเชื่อฟังปฏิบัติตามและซื่อสัตย์ต่อผู้ปกครองนั้นจะเห็นได้ว่าเป็นผลมาจากการลงโทษอย่างเด็ดขาดและรุนแรงประกอบกับค่านิยมที่ได้รับการปลูกฝังกันมาตั้งแต่สมัยการตั้งน้ำสาบานตนและการสาบแช่งผู้คิดคดทรยศกบฏต่อเจ้าในลิลิตโองการแช่งน้ำที่แสดงถึงอิทธิพลของการปกครองระบบเทวราชทำให้ไม่มีใครสามารถฝ่าฝืนได้

ด้วยเหตุนี้จะเห็นได้ว่าผลจากความเข้มงวดของกฎหมายและการใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ส่งผลให้ตัวละครที่อยู่ในฐานะไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินโดยเฉพาะชีวิตข้าราชการต้องมีคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งคือความไม่ประมาทเพราะหากประมาทในราชกิจหรือกระทำการสิ่งใดให้พระมหากษัตริย์ขัดเคืองพระทัยนั้นจะได้รับการลงโทษอย่างรุนแรง ดังนั้นพฤติกรรมทั้งภายในและภายนอกของตัวละครโดยส่วนใหญ่ต่างก็มีความเกรงกลัวในพระราชอาญาอย่างล้นพ้นซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่เกือบตลอดทั้งเรื่อง ดังนี้

ตอนขุนศรีวิชัยพาขุนช้างไปเข้าเฝ้าเพื่อถวายตัวเป็นมหาดเล็กเพราะเกรงว่าในกาลภายหน้าหากขุนช้างทำความผิดก็อาจจะได้รับการบรรเทาโทษเนื่องจากเป็นข้าฝ่าธุลี ดังความว่า

ครั้นอยู่มาขุนศรีวิชัย
จึงปรึกษายินยอมลงพร้อมกัน
ควรจะไปเฝ้าพระพันวษา
ให้เป็นข้าบาททองสู่ทรงช่วงใช้

กับเมียรักร่วมใจทั้งสองนั้น
ว่าขุนช้างลูกนั้นจำเริญวัย
ถวายตัวลูกยาจึงจะได้
บังไว้ความผิดจะติดตัว

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 10)

แต่ถึงกระนั้นจะเห็นได้ว่าการเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ในสมัยที่มีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะสมมุติเทพนั้น พฤติกรรมของขุนช้างที่ “ ขุนช้างหมอบชิดกับบิดา กาวนาคิดกลัวแทบตัวตาย ” ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความเกรงกลัวในพระราชอาญาอย่างหาที่เปรียบมิได้ ดังความว่า

...
จึงขุนศรีวิไชยใจภักดี
ยกพานธูปเทียนและดอกไม้
ขุนช้างหมอบชิดกับบิดา

...
กับขุนช้างคลานรีดิดเข้ามา
เข้าไปตั้งไว้ที่ตรงหน้า
กาวนาคิดกลัวแทบตัวตาย

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 12)

ตอนพระยาเดโชรับพระราชโองการให้จัดกระบวนทัพเพื่อเสด็จทอดพระเนตรกระบือที่สุพรรณ จะเห็นได้ว่าเมื่อพระมหากษัตริย์ตรัสใช้ให้ผู้ใดกระทำการสิ่งใดบุคคลผู้นั้นจะรีบดำเนินการอย่างรวดเร็วเนื่องจากหากทำงานช้าหรือไม่สนใจใยดีก็就会有ความผิดได้ พฤติกรรมการทำงานอย่างเร่งด่วนของพระยาเดโชและนายเวรกรมวังที่ “ เขียนจดหมายลงลานลงทันทใจ ” นั้นแสดงถึงการยอมรับในพระราชอำนาจและเกรงกลัวในพระราชอาญา ดังความว่า

ฝ่ายพระยาเดโชผู้รับสั่ง
สั่งการนายชำนาญในทันใด
จะเสด็จประพาสพนา
นายเวรกรรมวังได้ฟังการ
เขียนแล้วก็ส่งให้นักการ

มาทิมดาบกรมวังหาข้าไม่
รับสั่งให้หมายทั่วพนักงาน
ล้อมไล่มึงหิงสาเกล้าหาญ
เขียนหมายลนลานลงทันใจ
รับหมายเดินทางไม่ช้าได้

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 14)

หากพิจารณาถึงความขัดแย้งระหว่างพระมหากษัตริย์กับตัวละครต่างๆ ทั้งที่เป็นขุนนางและสามัญชนถึงแม้ว่าจะเป็นความขัดแย้งที่ลงเอยด้วยการยอมรับจากฝ่ายขุนนางและสามัญชนมากกว่าการต่อต้านแต่เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของกษัตริย์ ขุนนางและไพร่ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ดวงมน จิตรจ้านงค์ (2528 : 112) ได้กล่าวไว้ว่า กษัตริย์มีความใกล้ชิดกับขุนนางมากกว่าประชาชนกลุ่มอื่น ยิ่งประชาชนสามัญหรือคนชั้นต่ำที่จัดเป็นฐานันดรไพร่จะเป็นเพียงส่วนประกอบของฉากมากกว่าที่จะมีบทบาทสำคัญต่อความเป็นไปของใคร ซึ่งนอกจากนี้ก็จะแสดงภาพการยอมรับในพระราชอำนาจโดยไม่ต่อต้านแล้วก็ยังสามารถแสดงความยากแค้นของไพร่ที่ต้องทำงานหนักและถูกลงโทษอย่างรุนแรงไว้อย่างชัดเจน ดังความจากตอนที่หลวงฤทธานนท์ให้ทหารเตรียมจัดทำค่ายเพื่อล้อมจับกระบือว่า

หลวงฤทธานนท์ผู้รับสั่ง
นายหมวดตรวจคนอยู่ลนลาน
ให้ชำระฟุ่มพงดงชฎ
บ้างจักตอกบ้างออกไปเกี่ยวคา
บ้างฟันบ้างถากบ้างลากจุด
ให้ตั้งคอกใหญ่ไว้ตรงกลาง
บ้างขึ้นไปทั้งแถววัลย์ชั้นชะเนาะ
ที่เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าก็อาวรณ
บ้างเหนื่อยนักหยุดพักลงนอนกรน
ตื่นวิ่งตกใจไปเป็นระนาว
ทำคอกตอกหลักลงใหญ่โต
ผู้ตรวจกวาดขันรันโบยตี
ถึงจะเบื้อเหลือทนก็จวนใจ
ฝนตกท่าใหญ่ลงในดง

มาเรียกพวกล้อมวังอลหม่าน
ปั้นด่านแผ้วถางต่างตรวจตรา
แต่งตัดเรียงรามหนามหนา
บ้างจุดพงเผาป่าแล้วทำทาง
บ้างปักบ้างขุดอยู่ยุ่งอย่าง
บ้างถากถางตัดฟันแล้วบันทึก
ผูกเป็นเปลาะบ้างรัดมัดเป็นท่อน
มูลนายดีด้องต้องก้าวยาว
ถูกนายหมวดหวัดกันดังขวับขาว
เกรียวกราวสาละพาฮาเฮโล
บ้างดห้บ้างร้องอยู่กองไพร
คนละทีสองทียกมือไหว
น้ำตาไหลหลีกหลบกระแทกกัน
เดินหลงล้มกลิ้งอยู่ตัวสิ้น

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 20 - 21)

จากพฤติกรรมของขุนนางที่ใช้งานไพร่อย่างหนักและลงโทษอย่างรุนแรง นั้นถึงแม้ว่าภาพที่กวีเสนอจะเน้นย้ำให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำทางสังคมและความยากแค้นของชนชั้นต่ำแต่สาเหตุของการกระทำดังกล่าวนั้นผู้เรียบเรียงคิดน่าจะมาจากความเกรงกลัวในพระราชอาญาอย่างสูงสุดเพราะถ้าหากขุนนางละเลยต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายหรือกระทำการไม่สำเร็จดังพระประสงค์หรือกระทำการให้เป็นที่ไม่พอพระทัยของพระมหากษัตริย์แล้วผลที่ขุนนางจะได้รับก็คือโทษสถานหนักอาจถึงตายก็เป็นได้

ความเกรงกลัวในพระราชอาญายังปรากฏเด่นชัดจากพฤติกรรมของขุนไกร เมื่อได้รับพระบรมราชโองการให้จัดเตรียมพลับพลาที่ประทับและต้อนรับควายป่ามาหน้าพระที่นั่งนั้นก่อนที่ขุนไกรจะออกจากบ้านได้เกิดกลางร้ายขึ้นกับขุนไกร คือ แมงมุมตีกและในคืนนั้น นางทองประศรีฝันว่าพันหัทกระเด็น เมื่อขุนไกรได้ฟังก็รู้ว่าตนเองจะตายด้วยฝูงควายป่าแต่ก็ฝืนใจปลอมนางทองประศรีมิให้กังวลใจ ดังความว่า

ให้มีलगคินนั้นสนั่นอึง
สยดสยองพองขนทุกคนไป
ทองประศรีนอนหลับแล้วกลับฝัน
สะดุ้งตื่นตื่นขึ้นให้ครั่นคร้าม
ขุนไกรถามไปว่าอะไรเจ้า
ว่าพันหัทกระเด็นเห็นไม่ดี
ขุนไกรได้ฟังดังโครมลาญ
ถ้ากูทำนายว่าร้ายไป
ไม่ร้ายดอกฝันดีจะมีสุข
แต่ใจจิตครั้งนี้มีรอดตัว

แมลงมุดตีกผิงหาหยุดไม่
เย็นยะเยือกจับใจไปทุกยาม
ความกลัวตัวสั่นตกใจหวาม
อารามตกใจปลุกสามิ
นางจึงเล่าความฝันนั้นถ้วนถี่
ช่วยทำนายฝันนี้ให้แจ้งใจ
เอ๊ะจะมีเหตุการณ์เป็นข้อใหญ่
ทองประศรีที่ไหนจะห่างตัว
เจ้าอย่าเป็นทุกข์จงฟังผัว
นากลัวกูจะม้วยด้วยกระบือ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 15)

ครั้นรุ่งเช้าขณะที่ขุนไกรกำลังจะออกจากบ้าน พลายแก้วก็กอดคอพ่อแล้วถามว่าจะรีบไปไหน ขุนไกรเมื่อได้ฟังก็บอกกับลูกว่าตนเองไม่ได้อยากไปแต่ก็ขัดรับสั่งของสมเด็จพระพันวษาไม่ได้

ความไม่กล้า “ ขัดรับสั่ง ” ของสมเด็จพระพันวษานี้แสดงให้เห็นว่าขุนไกรมีความเกรงกลัวในพระราชอาญาเพราะหากขัดขึ้นหรือไม่กระทำตามรับสั่งอาจถูกลงโทษอย่างรุนแรงได้ ดังความว่า

ขุนไกรได้ฟังลูกชายว่า
อัมลูกเข้ากอดทอดถอนใจ

ยกทูนเกศาน้ำตาไหล
พ่อนี้มีใครจะไปเลย

ด้วยรับสั่งจำเพาะเจาะมา
หน้าที่แต่นี้จะห่างเชย

สุดปัญญาพ้อแล้วพลายแก้วเอ๋ย
กระไรเลยวิปริตเห็นผิดใจ
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 16)

นอกจากนี้พฤติกรรมของตัวละครที่มีความเกรงกลัวพระราชอาญาจะเห็นได้จากพฤติกรรมของขุนเพชรอินทราภักขุรามอินทราเมื่อได้รับพระบรมราชโองการจากสมเด็จพระพันวษาให้ยกกองทัพไปจับตัวขุนแผนตามคำฟ้องของขุนช้าง

ก่อนออกจากบ้านคือนั้นภรรยาของขุนเพชรก็ฝันว่าขุนเพชรถูกฟันตัวขาดเป็นสองท่อนแล้วถูกผ่าออกควักหัวใจโยนทิ้งไปในป่า เมื่อตกใจตื่นจึงเล่าความฝันให้ขุนเพชรฟัง เมื่อได้ฟังขุนเพชรก็รู้สึกใจหายและรู้ว่าจะเกิดเหตุการณ์ร้ายกับตนแต่ก็กลับคำพูดไปในทางที่ดีเพื่อมิให้นางทุกข์ใจ ดังความว่า

ฝ่ายเมียขุนเพชรอินทราฝัน
ผ่าอกขว้างหัวใจไปดงดอน
ปลุกผีบอกฝันด้วยหวั่นหวาด
เล่าความแต่ต้นจนปลายไป
ครานั้นขุนเพชรอินทรา
ครั้นกูจะแก้ว่าฝันร้าย
จึงเอาความดีมากลบเกลื่อน
เจ้าอย่าสลดร้อนท้อใจ

ว่าถูกฟันตัวขาดเป็นสองท่อน
ตื่นนอนตัวสั่นประหวั่นใจ
น้องฝันประหลาดหาเคยไม่
น้องนี้พรันใจอยู่มากมาย
ได้ฟังเมียว่าก็ใจหาย
จะทุกข์โศกมากมายวุ่นวายไป
หลับไหลใจเพื่อนหาแน่ม
แล้วชวนเมียนอนไปในราตรี

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 365)

ส่วนภรรยาของขุนรามอินทรานั้นก็ฝันร้ายเช่นเดียวกัน เมื่อขุนรามได้ฟังก็กลับแก้ฝันไปในทางที่ดีเพื่อมิให้ภรรยากังวลใจ ดังความว่า

ฝ่ายว่าเมียขุนรามอินทรา
ตกใจผวาคว่ำสามี
พ้อจะไปทัพจับขุนแผน
วิปริตเห็นนิมิตเป็นอันตราย
ครานั้นขุนรามอินทรา
ประคองโคมโลมเล่าเอาใจ
ด้วยตัวพี่นี้จะไปเสียไกลห้อง
ผิวไปก็จะได้ขุนแผนมา

ฝันว่าฝันหักเป็นสามสี่
พ้อเอ๋ยเมียนี่ช่างฝันร้าย
เมียนี่ทุกข์แทนมิ่งขวัญหาย
นางฟายน้ำตาเขาร่ำไร
ได้ฟังเมียนี่ว่าไม่นิ่งได้
แม้อย่าได้หวาดหวั่นพรันวิญญา
จิตเจ้าจึงหมองประหวั่นหา
ว่าแล้วก็พากันนอนไป

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 366)

ฝันร้ายของภรรยาที่ปรากฏแก่ขุนเพชรและขุนรามยังไม่หมดเพียงแค่นั้น ก่อนออกจากบ้านตอนรุ่งเช้าก็เกิดลางร้ายกับขุนเพชรและขุนรามซึ่งเป็นการตอกย้ำให้ขุนเพชรและขุนรามตระหนักชัดว่าการไปในครั้งนี้จะต้องสูญเสียชีวิตแต่ทั้งสองก็จำต้องไปด้วยความเกรงกลัวพระราชอาญาของสมเด็จพระพันวษา ดังความว่า

ครั้นรุ่งสว่างกระจ่างฟ้า
อาบน้ำผลัดผ้าแล้วคลาไคล
เมื่อยยกมือไหว้แลไปดู
ตกใจวิ่งไปแล้วโศกา
เดินมาเมื่อตะกี้ไม่มีหัว
สมกับความฝันที่พรันใจ

ครานั้นขุนเพชรอินทรา
วิปริตผิตนักรที่ทักเตือน
เป็นลางขวางอกตกตะลึง
ไปทัพหลายครามาแต่ไร
ออกเอยไหนเลยจะได้กลับ
ครั้นมิไปกลัวภัยพระภูมิ
ฝ่ายว่าขุนรามอินทรา
เอาเครื่องคาดตัวพั่วพันไป
เมียดินตามมาด้วยความรัก
บันไดไหวยวบหักสวบมา
อัศจรรย์วันไหนข้างในจิต
จะตายจากพรากเจ้าผู้เพื่อนกิน
พลไพร่หน้าหลังสะพรั่งพร้อม
พบขุนช้างก็พากันคลาไคล

ขุนเพชรอินทราไม่เข้าได้
ได้ดาบคู่มือก็ถือมา
ไม่เห็นหัวผ้าอยู่แต่เพียงป่า
พอฟังเมียว่าอย่าเพ่อไป
ตัวเมียนั้นเห็นเป็นข้อใหญ่
เข้าทอดดินผัวไว้ที่กลางเรือนฯ
ได้ฟังเมียวาก็หน้าเพื่อน
เบือนหน้าดูเมื่อยิ่งเสียใจ
ยืนชิงตัวสั้นอยู่หวั่นไหว
ก็มีได้เคยเป็นเหมือนเช่นนี้
คงจะยับลงในป่าพนาศรี
ขับเมียจากที่แข็งใจไป
แต่งตัวนุ่งผ้าหาช้าไม่
ฉวยได้ดาบคู่มือก็ถือมา
หนักใจแต่ลงจากเคหา
ห้าชั้นสะบันลงจมดิน
ครั้งนี้ชีวิตจะสูญสิ้น
ผินหน้าดูเมื่อยิ่งเสียใจ
แหวดล้อมตามมาหาช้าไม่
บ่าวไพร่ตามหลังสะพรั่งมา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 366)

ตอนศึกเชียงทอง

เมื่อสมเด็จพระพันวษาได้ทราบข่าวว่าเชียงทองแปรพักตร์ก็ทรงมีพระราชดำริสถามเหล่าเสนาอำมาตย์ถึงเรื่องการยกทัพไปตีเชียงทองว่าใครจะเป็นแม่ทัพ ปราบฎว่าเหล่าขุนนางทั้งหลายไม่มีใครอาสา ต่างก็พากันรู้สึกวิตกกังวลเกรงกลัวในพระราชอาญาเพราะเป็นหน้าที่ของตน ดังความว่า

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช
จึงตรัสแก่ข้าเฝ้าท้าวพระยา
จะยกทัพใหญ่หรือใครอาสา
สั่งเสร็จพระเสด็จจรรลี
ทหารพลเรือนทั้งสองฝ่าย
ครั้นถึงขึ้นนั่งยังศาลา
จุดสดมภ์กรมเมืองแลคลั่งนา
ใครจะอาสาไปก็ไม่มี
ขุนนางต่างคนก็ไปบ้าน
เป็นตำแหน่งของตัวกลัวอาญา

ฟังเหตุขุนเคืองเป็นหนักหนา
จงปรึกษาพร้อมกันในวันนี้
พรั่งนี้มาว่ากันที่นี้
คืนเข้าตำหนักที่ศรีไสยา
ก็ผันผายจากเฝ้าไปพร้อมหน้า
ต่างปรึกษาสงครามตามคติ
วุ่นว้าคิดอ่านกันอิงมี
ไม่ตกลงเต็มทีก็ออกมา
ท่านทหารเสียใจเป็นหนักหนา
ไม่มีใครอาสาจะเสียครัน ฯ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 145)

ครั้นวันต่อมาสมเด็จพระพันวษาออกว่าราชการที่ท้องพระโรงก็มีพระราชดำริถึงเรื่องศึกเชียงทอง เมื่อทรงนึกถึงการศึกในแต่ละครั้งก็จะมีรับสั่งให้ขุนไกรไปทัพ แต่ครั้งนี้ด้วยเหตุที่ขุนไกรต้องโทษประหารชีวิตไปหลายปีแล้ว พระองค์จึงมีพระราชดำริสถามถึงลูกของขุนไกร พระยารามจึงกราบบังคมทูลเล่าเรื่องลูกเมียของขุนไกร ขุนช้างสบโอกาสที่จะได้ครอบครองนางพิมพิลาไลยจึงกราบบังคมทูลถึงความสามารถด้านการรบของพลายแก้ว

ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระพันวษาจึงมีรับสั่งให้พลายแก้วไปทัพแต่ด้วยเหตุที่พลายแก้วเพิ่งแต่งงานกับนางพิมพิลาไลยได้เพียง 3 วันซึ่งอยู่ในช่วงข่าวใหม่ปลามัน จะเห็นได้ว่าพลายแก้วไม่ยากไปทัพแต่ก็ขัดพระบรมราชโองการไม่ได้จึงแข็งใจพูดปลอบใจนางพิมพิลาไลยถึงหน้าที่ของข้าราชการทหารว่ามีมาตั้งแต่ครั้งขุนไกรและกล่าวถึงผลดีที่จะได้รับจากการชนะศึก ดังความว่า

เจ้าพลายแก้วเห็นเมียละเหี่ยให้
แข็งใจจำเป็นเจรจา
อันซึ่งราชการงานทัพ

อาลัยเมียรักหนักหนา
จะเด็ดด่าร้องให้ไปโยมี
สำหรับมาแต่ครั้งบิดาพี่

ถ้าเรายกขึ้นไปคงได้ดี

ดีได้เชียงใหม่สำเร็จการ
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 148)

แต่ตามสภาพจริงนั้นเป็นเพราะพลาญแก้วเกรงกลัวในพระราชอาญา ดัง
ความว่า

...
ระทวยทอดกอดพิมปริ่มน้ำตา
ด้วยเมืองเชียงใหม่เป็นขบถ
ถ้าขัดขึ้นรับสั่งแล้วหลังยับ

...
พระพันวษาตรัสใช้พี่ไปทัพ
คิดคดกับเชียงใหม่เอาใจกลับ
พี่จึงแข็งใจรับอาสา
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 152)

ความเกรงกลัวในพระราชอาญาส่งผลให้พลาญแก้วอาสาออกรบ ดังความว่า

พลาญแก้วรับสั่งบังคมทูล
ชีวิตอยู่ได้พระบาท
ดีทัพเชียงอินทร์แลเชียงใหม่
ถ้าข้าพระพุทธเจ้าไม่บรรลือ

ขอเดชะนเรนทร์สุโรปรดเกล้า
ขออาสาพระองค์ผู้ทรงชัย
ให้สมพระทัยปองให้จงได้
ก็มีได้ยอต่อต่อณรงค์
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 151)

อย่างไรก็ตามสาเหตุที่พลาญแก้วได้รับพระบรมราชโองการให้ไปทัพนั้นถึง
แม้พลาญแก้วจะรู้ว่าขุนช้างกลั่นแกล้งตนแต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธได้เพราะเป็นรับสั่งของพระมหา
กษัตริย์ พลาญแก้วจึงยอมรับในโชคชะตาว่าเป็นเพราะวิบากกรรมที่ทำให้ตนต้องพลัดพรากจาก
นางพิมพิลาไลย ดังปรากฏในคำกลอนตอนที่พลาญแก้วปลอมประโลมนางพิมพิลาไลยว่า

พลาญแก้วปลอมโฉมประโลมแล้ว
น้ำตาดกอกสะท้อนอ่อนเพลีย
สุดจิตจิตเจ็บด้วยจำจาก
ไปได้ผัวจะพาเจ้าพิมไป

อย่าโศกเศร้าไปเลยรูปจะชুবเสีย
แต่จ้วเงี้ยวอยู่ไม่เงยรำคาญใจ
วิบากกรรมจะทำอย่างไรได้
สำราญไปพรั่งพร้อมผกาบาน
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 154)

ตอนขุนแผนกลับมาจากเชียงใหม่

เมื่อขุนแผนกลับมาจากเชียงใหม่แล้วมาหานางวันทองที่บ้านจันทรุณยที่นางวันทองถูกบังคับให้แต่งงานกับขุนช้าง ขุนแผนโกรธแค้นขุนช้างมากถึงกับจะไปฆ่าขุนช้างนางลาวทองจึงออกมาห้ามปรามขุนแผนเพราะเกรงว่าจะได้รับโทษหากฆ่าคนตาย ดังความว่า

ครานั้นลาวทองอยู่ในม่าน
ดกใจกลัวจะไปไล่ฟาดฟัน
งดก่อนผอนคิดให้จงดี
บ้านเมืองมีชื่ออื้ออึงไป
ชอบผิดคิดให้เป็นกำมุล
พ่อจะบังอาจไล่ฟาดฟัน

เห็นผ้าเต็ดดาลจนตัวสั่น
เผยม่านออกมาเห็นขุนแผนไว้
ฟังคำเมียนื้อชฌาสัย
ไปไหนจะพ้นฝีมือกัน
พิศทูลถ้อยความเป็นไรนั้น
ภายหลังจะอันตรรายตัว

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 231 – 232)

ตอนขุนช้างกราบบังคมทูลฟ้องว่าขุนแผนหนีเวร สมเด็จพระพันวษามีรับสั่งให้จันทรามาดยไปจับตัวนางลาวทองและแจ้งข่าวแก่ขุนแผนให้ไปตระเวนด่านคอยสอดส่องแลข้าศึกศัตรูที่กาญจนบุรี เมื่อเหล่าตำรวจไปถึงบ้านขุนแผน ขุนแผนถึงกับใจคอไม่อยู่กับเนื้อกับตัวถึงแม้ว่าขุนแผนจะมีอาคมเก่งกล้าสักเพียงใดก็ไม่อาจฝ่าฝืนหรือต่อต้านพระบรมเดชานุภาพและพระราชอาญาของพระมหากษัตริย์ได้ ดังความว่า

พอรุ่งตำรวจไนก็ไปถึง
ขุนแผนพอเห็นตำรวจมา
แข็งใจไปหาราชามาดย
ธุระสิ่งไรไปไหนนาย
...
ขุนแผนได้ฟังราชามาดย
ลุกเข้าห้องพลันทันใด
มือซ้ายกำยหน้ามือขวากอดน้อง
ดังใครเอาดาบฟาดให้ขาดกลาง
...
ทรงพระโกรธคาดโทษถึงชีวิต
จึงยกไว้ให้เอาแต่เจ้าไป
สุดจิตสุดใจไกลแก้วตา

ลงจากม้าหน้าบึงขึ้นเคหา
ดังใครควักชีวาออกจากกาย
ผู้คนเกลื่อนกลาดเป็นมากหลาย
ฤาเกิดการวุ่นวายศึกเสียมีย
...
ไหวหวาดใจเย็นจะเป็นไข้
ทอดตัวในที่นอนถอนใจพลาง
นิจจาเจ้าลาวทองจะจากข้าง
อ้ายขุนช้างฆ่าพี่แล้วครั้งนี้
...
นี่หากมีความชอบแต่ก่อนมา
ไอ้ที่ไหนตายเป็นจะเห็นหน้า
สุดปัญญาพี่แล้วเจ้าลาวทองฯ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 273 – 274)

ตอนขุนแผนพานางวันทองหนีไปอยู่ในป่า

ด้วยเหตุที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงบุญญาธิการและมีพระบรมเดชานุภาพมากถึงแม้ว่าขุนแผนจะมีคาถาอาคมเก่งกล้าและมีความสามารถทางด้านการรบสักเพียงใดแต่ก็ไม่กล้าอาชวาทกับพระมหากษัตริย์ ดังปรากฏตอนที่ขุนแผนพานางวันทองหนี ขุนแผนเกรงว่าขุนช้างจะนำความขึ้นกราบบังคมทูลสมเด็จพระพันวษาซึ่งอาจจะทำให้สมเด็จพระพันวษาไม่พอพระทัยจนถึงกับมีรับสั่งให้ยกกองทัพมากลายเป็นเรื่องราวใหญ่โต ในประเด็นนี้ถ้าจะพิจารณาจะเห็นว่าถึงแม้ขุนช้างจะนำกองทัพมากเพียงใดก็ไม่สามารถต้านทานขุนแผนได้ แต่ด้วยเหตุที่ขุนแผนไม่ต้องการปะทะกับกองทัพของสมเด็จพระพันวษาจึงพานางวันทองไปอยู่ในป่าให้ห่างออกไป ดังความว่า

ดีร้ายอ้ายขุนช้างจัญไร
ให้ยกกองทัพมาจับเรา
ถ้อยความลามใหญ่เป็นไฟฟุ้ง
จำเราจะลาพระไทไป

จะกลับไปใส่โทษพิไรทูล
เคียดพระทัยปิ่นเกล้าไอรุณ
เห็นจะยกทัพหนุนหนักออกมา
อยู่เสียให้ไกลที่ในป่า

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 354)

พฤติกรรมกรณการหนีของขุนแผนแสดงให้เห็นถึงความเกรงกลัวในพระราชอาญาเพราะขุนแผนตระหนักแน่ชัดว่าตนไม่สามารถจะต้านทานพระบรมเดชานุภาพของสมเด็จพระพันวษาได้และหากถูกจับกุมได้ก็คงจะได้รับโทษอย่างรุนแรงจึงตัดสินใจหนีไปอยู่ในป่า

ตอนขุนช้างฟ้องว่าขุนแผนหนีเวร ขุนแผนแค้นขุนช้างมากถึงกับคิดแก้แค้นขุนช้างให้หน้าใจแต่ก็ยังรู้สึกเกรงกลัวในพระราชอาญาเพราะหากสมเด็จพระพันวษาให้กองทัพยกติดตามมา ตนอาจได้รับโทษถึงตายแน่นอน ดังความว่า

กูจะไปลักวันทองของกูมา
เกรงแต่จอมรินทร์ปิ่นภูวดล
ถ้าเขาไม่เมตตาจะฆ่าฟัน
มีแต่ตัวพลาดพลั้งลงอย่างไร

ถ้าติดตามแล้วจะฆ่าเสียให้ป็น
จะให้ยกทัพติดตามไป
จะรับรองป้องกันฉันใดได้
คงบรรลัยแหลกลงเป็นผงคลี

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 278)

เมื่อสมเด็จพระพันวษามีรับสั่งให้พระหมื่นศรีและขุนเพชรขุนรามยกกองทัพไปจับตัวขุนแผนตามคำพิตทูลของขุนช้าง และเมื่อทั้งสองฝ่ายได้พบกันและบอกเหตุผลของแต่ละฝ่ายให้รับรู้กันแล้วขุนแผนก็ปฏิเสธที่จะตามพระหมื่นศรีไปเข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษา

เนื่องจากกลัวพระราชอาญาเพราะเมื่อไปเข้าเฝ้าแล้วขุนแผนก็เกรงว่าจะไม่มีใครช่วยเหลือตนจึง
ขอร้องให้พระหมื่นศรีและขุนเพชรขุนรามกลับไปกราบบังคมทูลตามที่ตนเล่าให้ฟัง เพียงเพื่อให้
เหตุการณ์ดังกล่าวผ่านไปชั่วเวลาหนึ่งคงพอทำให้สมเด็จพระพันวษาทรงคลายความกริ้วลงตน
และนางวันทองจะกลับไปเข้าเฝ้า ดังความว่า

ดิฉันพูดตามจริงทุกสิ่งไป
ซึ่งว่ามีรับสั่งมาบังคับ
จนตัวด้วยกลัวพระอาญา
เชิญพระนายยกทัพกลับไป
ตัวดิฉันจะไปต่อภายหลัง
จงเมตตากับดิฉันช่วยกันทาง

สิ่งใดก็มีได้จะกลอกกลับ
ให้ตัวข้าพเจ้ากับวันทองไป
เพราะหาว่ามีใครจะช่วยไม่
เพ็ดทูลแก้ไขให้ตามทาง
ยังพอคลายกริ้วลงเสียบ้าง
เพ็ดทูลตามทางที่จริงมาฯ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 373)

ถึงแม้ว่าพระหมื่นไวยและพระหมื่นศรีจะว่ากล่าวอย่างไร ขุนแผนก็ไม่ยอม
ไปเนื่องจากไม่มั่นใจว่าเมื่อไปแล้วจะถูกตัดสินความว่าอย่างไร ด้วยเหตุที่ขุนแผนนั้นเกรงกลัว
ในพระราชอาญา ดังความว่า

ครานั้นขุนแผนแสนสนิท
เพื่อนมากหากขู่ให้กลัว
เข้าที่บังคับดับโทโส
จึงเบี่ยงบ่ายตอบความตามเรื่องราว
ที่ไปคงไปเป็นไรมี
เมื่อพระนายมิได้กรุณา

นั่งคิดขบฟันสั่นหัว
ถ้าแม้ชั่วก็จะยับครั้งทัพลาว
จะเกิดความใหญ่โตไปถึงจ้าว
ดิฉันกล่าวนั้นด้วยกลัวพระอาญา
ไซ้ว่าจะหลบหนีหน้า
พูดจาแม้แต่จะฆ่าฟัน

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 374)

สาเหตุที่ขุนแผนรู้สึกเกรงกลัวพระราชอาญาทั้งนี้อาจเป็นเพราะขุนแผนรู้ว่
การกระทำของตนที่ไปลักนางวันทองมานั้นเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง ถึงแม้ว่าขุนแผนจะอ้างสิทธิ์ว่า
นางวันทองเป็นเมียของตนมาก่อนแต่หลังจากกลับมาจากศึกเชียงทอง ขุนแผนได้ทะเลาะกับ
นางวันทองถึงกับออกปากยกนางวันทองให้เป็นสิทธิ์ขาดของขุนช้างท่ามกลางประจักษ์พยานรู้
เห็นเหตุการณ์นี้ขุนแผนรู้อยู่แก่ใจจึงปฏิเสธที่จะกลับไปกับพระหมื่นศรีพระหมื่นไวย

หลังจากที่กองทัพของพระหมื่นศรีและขุนเพชรขุนรามพ่ายแพ้แก่ขุนแผน
เป็นเหตุให้ขุนเพชรกับขุนรามเสียชีวิต เมื่อพระหมื่นศรีพระหมื่นไวยกลับมาเข้าเฝ้าสมเด็จพระ
พันวษา เหล่าขุนนางผู้ใหญ่ได้ไต่ถามก็ได้ความว่าขุนแผนไม่กลับมาต่างก็รู้สึกหวาดหวั่น
เกรงกลัวพระราชอาญาเพราะหากสมเด็จพระพันวษาทรงกริ้วนั้นภัยอาจจะถึงตัว ดังความว่า

ครั้นอรุณรุ่งรางสว่างแสง
พระหมื่นศรีหมื่นไวยก็ไคลคลา
ท่านเจ้าคุณผู้ใหญ่ก็ได้ถาม
ครั้นได้เวลาก็พากัน

...

พระสูตรรูดกร่างกระจำองค์
อันพวกไปทัพที่กลับมา

แจ่มแจ้งจังหวัดพระเวหา
ขุนช้างเข้ามาอยู่พร้อมกัน
ทราบความเกรงกลัวให้หวาดหวั่น
เข้าทูลพระโรงพลันทันใดฯ

...

พวกขุนนางกราบลงไม่เงยหน้า
ภาวนาร้อนตัวด้วยกลัวภัยฯ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 382 – 383)

เมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงทราบเรื่องก็กริ้วมากถึงกับมีรับสั่งให้จับตัว
ขุนแผนมาให้ได้ ดังความว่า

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช
ให้เคื่องขุนพระทัยดังไฟลน
ดังสายฟ้าผ่าฟาดพระสุเมรุ
เหวยอายนายทัพปลัดทัพ

...

เร่งมีตราอายัดด่านขนอน
ทั่วทั้งจังหวัดสังกัดไป
แม้้น้ายขุนแผนอยู่แห่งไร
จำให้มันคงส่งตัวมา

ฟังเหตุสงครามมาแต่ต้น
กระหีบบนพระที่นั่งเพียงพังยับ
เอนถึงดินดอนสะท้อนกลับ
ไพร่พลภูยักระยำไป

...

แว่นแคว้นแดนนครน้อยใหญ่
เมืองใหญ่เอกโตตรีจิตวา
จับตัวให้ได้อย่าเช่นฆ่า
ในท้องตราชื่อเสียงให้บอกไป

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 384)

ด้วยเหตุนี้ขุนแผนจึงเป็นคนโทษที่ถูกทางการประกาศจับตัว ความเดือดขาด
ในพระราชสิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ที่มีเหนือไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินในระบบการปกครองที่
พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของแผ่นดินนั้นบังเกิดผลให้ขุนแผนรู้สึกเกรงกลัวและไม่กล้าต่อกรกับ
สมเด็จพระพันวษาผู้มีอำนาจและบุญญาธิการสูง ดังปรากฏในตอนที่ขุนแผนอาศัยอยู่ในป่ากับ
นางวันทองจนกระทั่งนางวันทองตั้งครรภ์ได้เจ็ดเดือน ขุนแผนก็เกรงว่าสมเด็จพระพันวษาอาจ
จะให้ทหารยกกองทัพมา ถึงแม้ว่าความสามารถด้านการรบของขุนแผนจะเป็นที่เลื่องลือ
หากจะปราบข้าศึกที่มีจำนวนมหาศาลก็เปรียบข้าศึกเหมือนลูกไก่ในกำมือแต่เมื่อกองทัพตั้ง
กล่าวเป็นกองทัพของสมเด็จพระพันวษา ขุนแผนจึงพานางวันทองหนีเข้าไปในป่าลึก
พฤติกรรมดังกล่าวของขุนแผนย่อมสะท้อนให้เห็นว่าถึงแม้ขุนแผนจะเก่งกาจสักเพียงใดก็ไม่อาจ

ด้านทานอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้เพราะ พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของชีวิตของประชาชน
ทุกคน ด้วยเหตุนี้ขุนแผนจึงหลีกเลี่ยงการปะทะกับกองทัพของสมเด็จพระพันวษา ดังความว่า

จะอยู่นี้นานนักไม่ได้น้อง	ดูทำนองเหตุภัยยังไม่หาย
พระทรงฤทธิ์จะคิดเคืองระคาย	เห็นไม่วายสงครามมาตามรบ
จำจะออกนอกดงที่เราอยู่	ไปตามหมู่ภูผาหาที่หลบ
ซ่อนเร้นมิให้ใครพานพบ	กว่าเรื่องราวจะสงบด้วยนานวัน

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 388)

ในสถานการณ์ที่เกิดขึ้นมาเป็นข้าฝาละอองธุลีพระบาทในระบบการปกครองแบบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น การปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชาเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งและจะเห็น
ได้ว่าการปฏิบัติตามคำสั่งอย่างเคร่งครัดนี้ก็เป็นผลมาจากความเกรงกลัวในพระราชอาญาอย่าง
สูงสุด ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมของพลายแก้วหลังจากที่ได้รับชัยชนะจากศึกเชียงใหม่ถึงแม้
ว่าพลายแก้วจะได้นางลาวทองเป็นภรรยาอีกคนให้พอคลายเหงาแต่ถึงอย่างไรก็ไม่วาย คิดถึง
นางพิมพิลาไลยหรือนางวันทองแต่พลายแก้วก็ไม่อาจยกทัพกลับอยุธยาได้จนกว่าจะได้รับ
พระราชบัญชาจากสมเด็จพระพันวษา พฤติกรรมของพลายแก้วดังกล่าวย่อมสะท้อนให้เห็นถึง
ความเกรงกลัวในพระราชอาญาจึงส่งผลให้ต้องปฏิบัติตามคำสั่งอย่างเคร่งครัดอันเนื่องมาจาก
ความเข้มงวด ความรุนแรงของกฎหมายและสิทธิอำนาจของพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

ครั้นสนธยายาค่ำแล้ว	พลายแก้วลาวทองผ่องใส
นอนในห้องทั้งสองสำราญใจ	ลาวทองหลับไปในไสยา
เวลาตีกลองส่องผ่องแผ้ว	เจ้าพลายแก้วนึกคะเนถึงเคหา
ปานนี้พินิจน้องของพี่ยา	จะละห้อยคอยทำทุกคืนวัน
ถ้ามีรับสั่งมาให้หาทัพ	จะได้กลับไปชมภิรมย์ขวัญ
การศึกก็สำเร็จเสร็จพลัน	นี่อีกสักกี่วันจะได้ไป
แต่ฮึดอดฮึดฮัดให้ขัดจิต	หลับนอนหาสนิทลงได้ไม่
ยิ่งคิดก็ยิ่งนารำคาญใจ	ต้องจำกล้ำกลืนไว้ในใจคอ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 191)

ตอนพิจารณาความกรณีขุนช้างฟ้องร้องขุนแผนว่าเป็นขบถและพา
นางวันทองหนี

หลังจากที่ขุนแผนเข้ามาขอตัวเพื่อต่อสู้ข้อฟ้องร้องของขุนช้าง ‘สมเด็จพระ
พันวษาก็มีรับสั่งให้พิจารณาความ เมื่อนัดสืบพยานกันเรียบร้อยแล้วก็ให้คู่ความทั้งสองเข้าเฝ้า

สมเด็จพระพันวษาเพื่อกราบบังคมทูลรายงานผลและตัดสินคดีความขณะที่ผู้คุมนำตัวนางทองประศรีมานั้นจะเห็นได้ว่านางมีอาการกลัวจนตัวสั่นถึงขนาดพูดจาเลอะเลือน ดังความว่า

ครั้นเวลารุ่งแจ้งแสงสุริยา
สามคนคู่ความเดินตามกัน

...

จะนำความกราบทูลพระทรงชัย
แล้วให้ไปเกาะศรีประจัน

...

จวนเวลาพากันเข้าไปเฝ้า
พระหมื่นศรีได้เวลาก็คลาไคล
นำสงสารทำนายศรีประจัน
ผู้คุมรุมกันเอาตัวมา
ศรีประจันตัวสั่นอยู่งันก
นายเสมียนร้องว่าข้าอยู่ไย
ครั้นว่ามาถึงทิมดาบใน
ลมจับลัมลงโง้งโคงคลาน

ให้เผชิญพยานมาขมิ้มมัน
ถึงเรือนศรีประจันเข้าทันใด

...

ให้คุมคู่ความไว้ในวังนั้น
แกกตัวสั่นอยู่วุ่นวาย

...

ทุกเหล่าพระหลวงผู้น้อยใหญ่
คู่ความอยู่ไหนให้ตามมา
แกงกั้นหอบฮากจนปากอ้า
ยายเฒ่าชีปลาร้ามาไวไว
เผอเรือเพื่อพกออกเหลวไหล
ก็รีบเดินตามไปอยู่ณลาน
เห็นผู้คนตกใจใส่พุงปล่าน
ขุนช้างทะยานเข้าบีบคอ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 410 - 411)

การพิจารณาคดีความต่าง ๆ นั้นถึงแม้จะมีคณะลูกขุนร่วมกันพิจารณาแต่ก็มีพระมหากษัตริย์ร่วมในการวินิจฉัยด้วยและเมื่อคดีสิ้นสุดลง พระมหากษัตริย์ก็จะเป็นผู้ตัดสินคดีลักษณะของการเมืองการปกครองดังกล่าวนี้ย่อมแสดงว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสิทธิขาดเหนือกฎหมายใด ๆ ดังความว่า

เสด็จออกพากันเข้ามาเฝ้า
ฝ่ายพระองค์ผู้ทรงภพไตร
พระจึงมีสีหน้าทประภาษถาม

...

ให้เสร็จความตามแต่ลูกขุนปรับ
พระหมื่นศรีบังคมก้มกราบกราน

เป็นเหล่าเหล่าขุนนางทั้งน้อยใหญ่
สำราญราชหฤทัยเปรมปรีดิ์
ถ้อยความเป็นกระไรจมีนศรี

...

จมีนศรีเร่งกลับออกไปศาล
คลานถอยพ้นหน้าที่นั่งมา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 411 - 413)

เพราะฉะนั้นการขัดคำสั่งหรือการกระทำที่ทำให้พระมหากษัตริย์ขุ่นเคืองพระทัยนั้นเป็นสิ่งที่ไม่บังควรเพราะหากคดีความใดที่พระมหากษัตริย์ทรงพิจารณาแล้ว ขุนนาง

ข้าราชการไม่ประพฤติปฏิบัติตามที่อาจจะได้รับโทษอย่างรุนแรง ฉะนั้นเมื่อสมเด็จพระพันวษาให้พิจารณาความระหว่างขุนช้างกับขุนแผนนั้น โทษของขุนช้างคือประหารชีวิตหากแต่ขุนแผนไม่จองเวร ขุนช้างจึงได้รับโทษเพียงจ่ายเงินค่าปรับ ขณะที่ขุนชำนับเงินส่งให้ผู้คุมอยู่นั้น ขุนช้างได้ติดสินบนพระหมื่นศรีให้พลิกคดีตัดสินให้นางวันทองเป็นของตนแต่พระหมื่นศรีไม่ทำตามเพราะในฐานะที่เป็นข้าแผ่นดินจะต้องยอมรับและปฏิบัติตามพระราชบัญชาและพระราชโองการอย่างเคร่งครัดและการตัดสินความดังกล่าวนั้นเป็นรับสั่งของสมเด็จพระพันวษา ไม่มีใครสามารถจะฝ่าฝืนและละเมิดได้ เพราะมิฉะนั้นจะได้รับโทษอย่างรุนแรง ด้วยความเกรงกลัวในพระราชอาญาพระหมื่นศรีจึงปฏิเสธการรับสินบนจากขุนช้าง ดังความว่า

พระองค์ทรงฟังขุนแผนว่า
 เอ็งก็ตรงคงคิดว่ามีตรกัน
 ให้เสร็จความตามแต่ลูกขุนปรับ
 พระหมื่นศรีบังคมก้มกราบกราน
 ...
 ขุนช้างเอาเงินออกนับให้
 ศรีประจันนั่งกอยู่ลุลกลน
 นับเงินออกให้ใจจะขาด
 เขามั่งมีดังสำลีที่เลื่อยลอย
 เสียทรัพย์แล้วกลับออกไปบ้าน
 กระถนกลานเข้ามาหาพระนาย
 เงินทองเสียไปก็ไม่คิด
 เจ้าคุณได้เมตตาปราณี
 จะแทนคุณทั้งนี้ยี่สิบชั่ง
 ถ้าเจ้าคุณรับได้ให้ยังยืน
 พระหมื่นศรีขัดใจว่าไฉฉง
 อย่ามาตะบอยถอยออกไป

เออจะเป็นเวลาเป็นแม่นมั่น
 อ้ายชาติชั่วหัววันนี้ใจพาล
 จมื่นศรีเร่งกลับออกไปศาล
 คลานถอยพ้นหน้าที่นั่งมา
 ...
 ไถ่โทษทวนได้ไม่ขัดสน
 สามคนยายสากับยายกลอย
 น้ำตาหยาดไหลหลังลงผอ่ยผอ่ย
 เราคนจนมาพลอยไปเจียนตาย
 ขุนช้างงุ่นง่านไม่สมหมาย
 เจ้าคุณช่วยเบี่ยงบายให้ฉันท
 เว้นแต่ชีวิตไม่เป็นผี
 อันตรงที่วันทองต้องขอคืน
 ยกทุนหัวตั้งให้พระหมื่น
 อย่าให้กลายเป็นอื่นให้เสียใจ
 ใครจะขึ้นรับส่งไปอีกได้
 ขุนช้างจนใจก็ออกมา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 413)

การฝ่าฝืนรับสั่งหรือการกระทำการอันใดให้พระมหากษัตริย์ขุนเคืองพระทัยนั้นเป็นการกระทำที่ประมาท ไม่ประมาณตนอย่างพฤติกรรมของขุนแผนเมื่อขณะคดีความข้อฟ้องร้องของขุนช้างแล้วยังกราบบังคมทูลขอนางลาวทองจากสมเด็จพระพันวษา ถึงแม้ว่าพระหมื่นศรีจะห้ามปรามแต่ขุนแผนก็หาฟังไม่ ผลที่ได้รับคือสมเด็จพระพันวษาทรงโกรธมาก

เพราะขุนแผนกระทำการที่อาชญาไม่เกรงพระทัย เข้าทำนองได้คืบจะเอาศอก ดังนั้นผลของ
การกระทำดังกล่าวส่งผลให้ขุนแผนถูกจองจำอย่างทรมาณเป็นเวลาหลายปี ดังความว่า

ครานั้นพระองค์ทรงธรณี
นุญพิโรธพระพักตร์เผือดเดือดดาล
ครั้งขุนเพชรขุนราตามออกไป
กูก็งดอาญาไม่ฆ่าตี
ยังลวนลามตามขออีลาวทอง
พูดเล่นตามใจไม่เกรงกลัว
ไกลดาตกว่าไม่ไว้ใจ
ฟังมันเจรจาดูน่าชัง
ทำดีแล้วอย่าว่าแต่ลาวทอง
เห็นไม่ทำแล้วยิ่งซ้ำทะนงใจ
ถ้าตามใจยอมให้อีลาวทอง
เป็นว่าไรไม่ขัดสักเวลา
เฮ้ยเอาตัวมันไปส่งไว้คุก
เชื่องหัวตะปู้เข้าให้หน้าใจ

ได้ฟังจมีนศรีแกล้งสาร
อายนี้หาญเห็นกุนีใจดี
บังอาจใจฆ่าคนเสียป่นปี
ซ้ำยกอีวันทองให้แก่ตัว
จองทองไม่คิดผิดทวมหัว
เพราะตัวอีลาวทองต้องอยู่วัง
มันกลัวกุนีจะไพล่เอาข้างหลัง
ถ้ามันตั้งหน้ารับราชการไป
อีกสักสองสามคนกูจะให้
ละไว้จะกำเริบทุกเวลา
จะจองทองเยอหยิ่งขึ้นหนักหนา
ที่หลังจะชะล่าไม่เกรงใคร
ประทุทุกห่าประการหมดอย่าลดให้
สั่งเสร็จเสด็จในที่ไสยา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 417)

การสั่งจองจำขุนแผนยอมแสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์
ว่าทรงเป็นเจ้าของชีวิตที่เข้าแผ่นดินจะต้องปฏิบัติตามและไม่มีสิทธิ์ที่จะโต้แย้งหรือต่อรอง

ตอนขุนแผนสะเดาะโซ่ตรวนออกไปหานางแก้วกิริยา

หลังจากที่สมเด็จพระพันวษามีรับสั่งให้จองจำขุนแผนด้วยเหตุที่ขุนแผน
บังอาจกราบบังคมทูลขอลาวทองทำให้สมเด็จพระพันวษากริวขนะที่ขุนแผนถูกเครื่อง
พันธนาการประทุทุกทั้งห่าประการนั้นได้รับความยากลำบาก ทรมาณเมื่อยล้า ขุนแผนจึงสะเดาะ
โซ่ตรวนออกมาหานางแก้วกิริยา เมื่อพักดีและทำมะรงมาตรวจเวรปรากฏว่าไม่พบตัวขุนแผน
ต่างก็รู้สึกตกใจกลัวเพราะหากขุนแผนหนีไปตนทั้งสองจะได้รับโทษสถานหนัก ดังความว่า

ครานั้นทำมะรงและยามใน
ถึงใครใครรับลำดับมา
รับสิ้นสุดไปไม่ขาดแคลน
หลับอยู่ไม่รู้ฤาอย่างไร

ตื่นขึ้นร้องไปขานยามหา
ว่าชื่อเรียกหาซ้ำต่อไป
แต่ขุนแผนหารับร้องโฮยไม่
เรียกชื่อซ้ำไปไม่ขานมา

ยามในเอาชุดไปจุดส่อง
หนีลอดไปได้ทั้งซีก
เราตื่นอยู่ดูเห็นเมื่อตะกี
บอกพัสติมาพร้อมหน้ากัน
ต่างคนต่างมองทุกช่องรู

...

ท่ามะรงพัสติเห็นดีจริง
ลูกขอโทษโปรดเถิดที่ได้ทำ
ถ้า मैं พ่อหลบหนีไป
มุลนายท่านคงว่าด่าประจาน

ยังแต่โชตรวนกองแล้วเจ้าข้า
เรียกกันเร็วหวาดตามให้ทัน
จะซุกซนดันหนีไปไหนนั้น
กำลังตกใจวุ่นวายอยู่
ริมประตูเพดานซานชมไป

...

นั่งนิ่งยกมือขึ้นไหวพริบ
กรรมของพ่อดอกได้โปรดปราน
โทษทัณฑ์ก็จะได้กับดีฉาน
เขียนดีบอกอ่านทุกคนไป

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 422)

หลังจากที่ไม่พบตัวขุนแผนเหล่าผู้คุมทั้งหลายก็พากันตามหาขุนแผนจนไปพบขุนแผนอยู่กับนางแก้วกิริยาและเมื่อได้พูดจากันจนพัสติและท่ามะรงต่างก็เห็นว่าเครื่องจองจำดังกล่าวไม่สามารถคุมขังขุนแผนได้และขุนแผนก็ให้สัตย์ว่าจะไม่หนี พัสติและท่ามะรงจึงนำความมาบอกแก่พระยายมราช เมื่อพระยายมราชได้ฟังก็สั่งให้ผู้คุมทั้งสองนำตัวขุนแผนมาพบและได้กล่าวกับขุนแผนว่าการกระทำของขุนแผนจะทำให้ตนได้รับภัยพระราชอาญาอย่างหนักหากความทราบถึงสมเด็จพระพันวษา

พฤติกรรมทั้งพัสติ ท่ามะรงและพระยายมราชนั้นแสดงให้เห็นถึงความเกรงกลัวในพระราชอาญาอย่างหาที่สุดไม่ได้เพราะหากขุนแผนหนีไปพวกตนจะต้องถูกประหารชีวิตในฐานะบกพร่องต่อหน้าที่ ดังความว่า

พระยายมว่าอย่างไรเจ้าขุนแผน
ตัวต้องโทษเขาทำตามอาญา
ถ้าเชื่อว่าตัวดีมีฤทธิ์เดช
จะแก่งเราเหล่านี้ให้มีภัย
 मैंทราบถึงองค์พระผ่านฟ้า
ว่ากระไรว่าไปอย่าเกรงกัน

เหลือแสนทำขุ่นวุ่นหนักหนา
ยังหาญกล้าหักโชกฏแจไป
รู้เวทมนต์ดีจะหนีได้
ทำได้ทำไปทุกสิ่งอัน
ก็จะลงอาญาถึงอาสัญ
จะนั่งอันถือดีอยู่ว่าไร

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 423)

นอกจากนี้ความเกรงกลัวในพระราชอาญายังปรากฏชัดเจนในพฤติกรรมของขุนแผน ถึงแม้ว่าขุนแผนจะมีเวทมนต์คาถาที่สามารถสะเดาะโชตรวนหนีไปได้ หากแต่ขุนแผนถือสัตย์ ปฏิญาณจึงไม่คิดหนีและเมื่อได้รับการผ่อนปรนไม่ต้องถูกจองจำจากพระยายมราชแต่ด้วยเหตุที่เป็นห่วงนางวันทอง พอปลอดภัยขุนแผนก็ไปหานางวันทองอย่างเงียบ ๆ เพราะหาก

ความทราบถึงสมเด็จพระพันวษา ขุนแผนก็จะได้รับโทษหนักด้วยเหตุที่สมเด็จพระพันวษาทรง
โกรธมาก ดังความว่า

พระยายมราชครั้นได้ฟัง
อย่าจงจำขุนแผนให้วนวาย
ขุนแผนก็อย่าไปเที่ยวเล่น
ไปเถิดอย่าซ้ำพากันไป
ตั้งแต่วันนั้นสืบสืบไป
ค่อยอยู่เป็นสุขทุกเวลา
วันทองอุตสาห์มาเยี่ยมผิว
ขุนแผนยามพลอดก็ดอดไป
ค่อยเสียมเจียมตัวด้วยกลัวโทษ
พัตินายตรวจก็เมตตา

จึงส่งนายตรวจสืบทั้งหลาย
ตามแต่จะสบายอย่าขัดใจ
ใครใครเขาเห็นจะว่าได้
พัตินกราบไว้พากันมา
ทำมะรน้อยใหญ่มิได้ว่า
กับนางแก้วกิริยาที่คุกใน
ทั้งที่ตัวขุนซ่องท้องไส้
หาวันทองได้เนืองเนืองมา
เพราะพระองค์ทรงโกรธเป็นหนักหนา
ทั้งพระยายมราชไม่เคืองใจ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 424)

ตอนทูตจากล้านช้างมาถึงอยุธยา

เมื่อพระเจ้าล้านช้างตัดสินพระทัยถวายนางสร้อยทองให้เป็นข้าบาทบริจาใน
สมเด็จพระพันวษา พระเจ้าล้านช้างจึงตรัสสั่งอุปฮาดแสนหลวงมาถวายเครื่องราชบรรณาการ
และอัญเชิญพระราชสาส์นมาถึงอยุธยา

ขณะที่สมเด็จพระพันวษาเสด็จออกท้องพระโรงว่าราชการ ขุนนางน้อยใหญ่
ต่างเฝ้าแห่รอรับเสด็จเพื่อกราบบังคมทูลถวายรายงานสภาพเหตุการณ์บ้านเมืองและเมื่อเสียง
กลองแขกปี่ชวาบรรเลงให้สัญญาณว่าสมเด็จพระพันวษาเสด็จจะเห็นว่าขุนนางน้อยใหญ่ต่างพา
กันตกใจกลัวจนตัวสั่น ดังความว่า

ครานั้นพระผู้ผ่านนครเสศ
สถิตในปรารค์แก้วแพรวพรรณ
...
สร้อยประดับทับทรวงสุวรรณ
พระทวารดาลันกระทั้งแดร
กลองแขกปี่ชวาจำแจ้วไป
เจ้าพระยาแลพระยาตามตำแหน่ง
ให้ส่งบลงสีจิกัน
เสด็จรุดม่านกร่างขุนนางกราบ

มงกุฎเศศกรุงไกรไธสวรรย์
เกษมสันต์สุขโขไพรี
...
ทรงพระขรรค์ยุรยาตร์คลาศไคล
ประโคมแซ่ฆ้องกลองปี่ไฉน
ขุนนางตกใจตึกตักกัน
ผู้น้อยนั่งแอบแฝงลับแลกัน
บ้างตัวสั่นก้มหน้าภาวนาไป
อควาบดังเพลิงพระกาฬไหม้

ตรัสประภาษเห็นสบายค่อยคลายใจ

ใครมีเจ้ามูลก็ทูลพลัน
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 461)

พฤติกรรม " การกลัวจนตัวสั่น " ของเหล่าข้าราชการบริพารน้อยใหญ่นี้ปรากฏอยู่หลายตอนเมื่อได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษาซึ่งผู้เรียบเรียงคิดว่าเป็นการเน้นย้ำให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงพระราชอำนาจในการปกครองของพระมหากษัตริย์ว่าพระองค์เป็นเจ้าชีวิตที่ทรงมีพระราชสิทธิ์ขาดในการปกครองอย่างแท้จริงและทรงมีพระราชอำนาจที่จะผลักดันให้เหล่าข้าราชการประสพกับความสุขหรือความพิบัติซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเกรงกลัวในพระราชอาญาอย่างหาที่สุดมิได้ ดังความว่า

ครานั้นพระองค์ทรงพิภพ
เสด็จเข้าที่ทรงพระคงคา

...

เสด็จออกพระที่นั่งมุขกระสัน
กลองชนะแตรสังข์ดังราย
พนักงานพระสูตรก็รูดม่าน
ราชมนูก็ชูฟุ่มสุวรรณ

...

พระอามาดย์รับพระราชโองการ
ตำรวจในวังไขว่กันไปมา
ถึงหน้าพระที่นั่งต่างบังคม
กราบถวายบังคมลงพร้อมกัน

เลิศลบลกว่ากษัตริย์ทุกแหล่งหล้า
ประทุมทองธาราไหลริน

...

ประดับแก้วแกมสุวรรณเจดฉาย
จำลองทำถวายเป็นเชิญเสด็จพลัน
ขุนนางอลม่านอยู่ตัวสั่น
แตรสังข์ดังลั่นประโคมไป

...

สั่งราชบาลให้ไปหา
พนักงานก็พาเข้าเฝ้าพลัน
ยอกรประนมอยู่ตัวสั่น
หมอบเฝ้าเป็นหลั่นอันดับมา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 465 - 466)

ตอนพระเจ้าเชียงใหม่มีพระราชสาส์นทำสมเด็จพระพันวษา

เมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงทราบความในพระราชสาส์นของพระเจ้าเชียงใหม่แห่งเชียงใหม่ที่ตรัสทำชนช้างเพื่อชิงนางสร้อยทอง สมเด็จพระพันวษาทรงโกรธมากถึงกับ " ฉวยชักพระแสงออกแกว่งไกว " ทำให้เหล่าขุนนางน้อยใหญ่และข้าราชการบริพารต่างพากันหน้าซีดตัวสั่นด้วยความกลัวถึงขนาดลงลานแอบเสาท้องพระโรง ดังความว่า

ครานั้นพระองค์ได้ทรงฟัง
ให้ร้อนรุ่มกลุ่มพระทัยดังไฟกลป
เป็นครุหนึ่งจึงเปล่งสิงหนาท

แค้นคั่งเคืองขัดจนอัดอั้น
จะเผาผลาญชีวินให้บรรลัย
กระที่บาทสนั่นหวั่นไหว

ฉวยชักพระแสงออกแกว่งไกว
หน้าซัดตัวสั้นอยู่จันทน์
บ้างแอบเสาท้องพระโรงหมอบโคงคุด
ความกลัวดังจะแทรกแผ่นดินดัน
เปล่งพระสุรเสียงประเปรี้ยงดัง

ข้าเฝ้าน้อยใหญ่ก็ถอยทรุด
บ้างล่วมหมากพลัดตกพกไม่หยุด
อุตุลุดหัวนไหวไปทั้งวัง
บางคนลนลานคลานถอยหลัง
นักสนมแน่นนังก็ตกใจ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 26)

เมื่อสมเด็จพระพันวษามีพระบรมราชโองการให้เกณฑ์เมืองขึ้นทั้งหมดเพื่อที่จะยกกองทัพไปตีเชียงใหม่ ด้วยความเกรงกลัวในพระราชอาญาเหล่าจตุสดมภ์ทั้งสี่กรมต่างก็สะกิดกันด้วยความเกรงกลัวในพระราชอาญาจนตัวสั้น ดังความว่า

ครานั้นจตุสดมภ์กรมทั้งสี่
สะกิดกันตัวสั้นหวั่นสะท้าน

ฟังคดีรับสั่งดังครมลาญ
ให้ท่านอธิบดีจักรีทูล

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 26)

พระยาจักรีได้กราบบังคมทูลมิให้สมเด็จพระพันวษาเสด็จยกกองทัพไปตีเชียงใหม่โดยเปรียบเทียบกับเมื่อครั้งที่ทศกัณฐ์ได้ลักพานางสีดา หนุมานก็ได้อาสาพระรามออกรบจนได้นางสีดากลับคืนและเมื่อสมเด็จพระพันวษาดำรัสถามถึงผู้ที่รับอาสาไปตีเชียงใหม่ปรากฏว่าไม่มีขุนนางผู้ใดรับอาสาเลยทำให้สมเด็จพระพันวษากริ้วมากถึงกับทรงปริภาษและคาดโทษเอาไว้ทำให้เหล่าขุนนางต่างพากันวิตกกังวลเกรงว่าจะได้รับพระราชอาญาถึงชีวิตหากไม่มีใครอาสา ดังความว่า

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงศักดิ์
ได้ฟังคำทูลเป็นมูลมา
จึงดำรัสถามเสนาข้าเฝ้า
เมื่อมาทูลทักขัตฎ์ไว้
ครานั้นบรรดาท่านผู้ใหญ่
มีรูที่จะสนองพระบัญชา
พระองค์ทรงพิโรธกระที่บบาท
อย่างไรเล่าเอาจริงก็หนึ่งจัน
ดีแต่ฉ้อไพร่พลเงินกิน
เสียงเสียเบี้ยหวัดไม่ต้องการ
กริ้วพลางทางเสด็จเข้าวังใน
พริ้งตัวทุกคนเป็นมลทิน

ปิ่นปักหลักโลกนาถา
พระตริภคินีในพระทัย
นื้ออเจ้าคิดเห็นเป็นไฉน
ใครจะอาสาไปก็ว่ามา
จนใจด้วยไม่มีผู้อาสา
ก็หมอบนิ่งก้มหน้าไปตามกัน
สุรเสียงสิงหนาทดังฟ้าลั่น
เปล่านั้นพูดเล่นไม่เป็นงาน
ปลอกปลิ้นลั่นลมประสมประสาน
มีศฤงคารยศศักดิ์หนักแผ่นดิน
ขุนนางน้อยใหญ่กลับไปสิ้น
ด้วยได้ยินประภาษคาดโทษทัณฑ์

...

เห็นพระหมื่นศรีอยู่หากลาง
 ลูกเมียหมอบนั่งสะพรั่งไป
 เล่าความถึงกริ้วด้วยเรื่องทัพ
 เตรียมทัพหลวงไว้ทั้งไพร่นาย
 พลายงามแอบฟังพระหมื่นศรี
 พลายงามพระเวทให้เมตตา
 ดูคุณพ่อเป็นไรไม่สบาย
 เกณฑ์ทัพจับกันเป็นโกส

พระหมื่นศรีว่าเออพลายงามเอ๋ย
 วันนี้พระองค์ผู้ทรงชัย
 นิ่งหมดไม่มีใครอาสา
 เสด็จออกพรุ่งนี้เข้าที่จน
 ถ้าไม่มีผู้ใดใครอาสา
 จะพากันขุนวายุตายระย้า

...

แสงเทียนสว่างกระจ่างไข
 พระหมื่นศรีดีใจไม่สบาย
 รับสั่งเสร็จสรรพให้บัตรหมาย
 ขุนวายุอีกทีกทั้งพารา
 พอได้ทีก็คลานเข้าไปหา
 วันทาแล้วถามไปทันที
 ได้ยินว่าขุนวายุทั้งกรุงศรี
 ลูกนี้อยากรู้เป็นอย่างไร
 รบพุ่งเราจะเคยก็หาไม่
 ดรัสไถ่ถามทั่วทุกตัวคน
 กริ้วดังฟ้าผ่าโกสลาหล
 เอาकुศลเสียงสุดแต่บุญกรรม
 พ่อเห็นว่าไม่เป็นสำ
 หน้าดำอยู่ทั่วทุกตัวคน

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 28 – 29)

ตอนพลายงามขอให้จมีนศรีนำอาสา

ขณะที่พลายงามขอให้จมีนศรีนำทวายุตัวต่อสมเด็จพระพันวษาเพื่ออาสาทำศึกกับเชียงใหม่ จมีนศรีได้กล่าวตักเตือนพลายงามถึงความเด็ดขาดและความรุนแรงหากพลาดพลั้งในการศึก

ด้วยความเกรงกลัวในพระราชอาญา จมีนศรีจึงพูดเตือนสติพลายงามเพราะหากพลาดพลั้งหรือกระทำไม่สำเร็จจะได้รับโทษอย่างรุนแรง ดังความว่า

ครานั้นพระหมื่นศรีผู้ปรีชา
 ซึ่งเจ้าจะกล้าอาสาไป
 ด้วยตัวเจ้ายังเล็กเด็กนักหนา
 ไม่เคยเห็นวิชาอาคม
 ลูกเอ๋ยการศึกนี้ลึกล้ำนัก
 ถ้าเหมือนพ่อก็เหมือนพ่อก็จะไวใจ
 ไปเพ็ดทูลถ้าดีก็มีหน้า
 จะเสียทีที่ลำบากพากเพียร
 ตรองดูให้ตื่นะลูกรัก

ฟังพลายงามว่ายังสงสัย
 พ่อเนี่ยยังไม่ไวอารมณ์
 จะทูลความอาสาเห็นไม่สม
 เจ้าสะสมร่ำเรียนไว้อย่างไร
 เอาแต่ไวยากรหนักนั้นไม่ได้
 ฤาพ่อเจ้าเขาให้ดำรับเรียน
 เคลื่อนคลาดก็จะพากันถูกเขี่ยน
 ไปพลั้งพลาดแล้วเจียนพากันตาย
 จะหาญหักเพ็ดทูลมิใช่ง่าย

เอ็นดูอยู่ว่าเจ้าเป็นลูกชาย
มิใช่แกลังเกลียดกันฉันตา
อย่าประมาทคาดได้ด้วยไม่กลัว

พอหมายจะปลุกฝังให้เป็นตัว
เกรงแต่ว่าจะไปไม่รอดชั่ว
จงถ่ายทอดให้ทั่วถึงทางความ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 30)

การกล่าวตักเตือนของจมีนศรีดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการย้ำเตือนให้มีความระมัดระวังในการประพฤติปฏิบัติตนเพื่อให้เป็นที่น่าพอใจของสมเด็จพระพันวษา เพราะหลายครั้งที่พระองค์ใช้วิธีการแก้ปัญหาด้วยการแสดงถึงอำนาจและความเป็น “ เจ้าชีวิต ” ดังเช่นตอนสั่งประหารชีวิตขุนไกรหรือแม้กระทั่งการสั่งจำคุกขุนแผน

ความเกรงกลัวในพระราชอาญานอกจากจะปรากฏจากพฤติกรรมของเหล่าข้าราชการในสมเด็จพระพันวษาแห่งกรุงศรีอยุธยาแล้ว พฤติกรรมดังกล่าวยังปรากฏชัดเจนในเหล่าข้าราชการของพระเจ้าเชียงใหม่เมื่อแสนตรีเพชรกล้าและทหารได้นำตัวนางสร้อยทองพระราชธิดาแห่งพระเจ้าล้านช้างและพระท่ายน้ำพร้อมเหล่าข้าราชการมาเข้าเฝ้ายังมีทันทีที่แสนตรีเพชรกล้าจะกราบบังคมทูลหมดเนื้อความ

เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ทอดพระเนตรไม่เห็นนางสร้อยทองก็ทรงกริ้วมากถึงกับด่าว่าและคาดโทษเหล่าเสนาข้าราชการส่งผลให้ข้าราชการต่างพากันตกใจเกรงกลัวว่าจะได้รับพระราชอาญาสาบสูญอลหม่าน ดังความว่า

ครานั้นเจ้าเชียงใหม่ป็นภพ
ไม่เห็นนางสร้อยทองที่ปองนั้น
ลืมนพระท่ายน้ำและกำก
ดูด่าอ้ออิงคะนึ่งไป
ธรรมเนียมที่ไหนจะใครรู้
ทำไมจึงมิให้อ่อนเข้ามา
ก็รู้ว่านางนี้เป็นที่รัก
มิว่าจะเอาแต่หน้าไม่ว่าใคร
ร้าววังไม่มีหรือไฉน
เหตุใดให้คอยอยู่ศาลา
หรือมึงเห็นว่าไม่ควรคู่
อ้ายพวกไทยชี้เข้าเอามาไย

พวกข้าเฝ้าตระหนกตกประหม่า
กรมเมืองคุมไทยไปบัดดล
ไปบอกกล่าวท้าวนางที่ข้างใน

ฟังไม่จบคำทูลเป็นมูลมัน
ก็หุนหันด่าว่าเสนาใน
หาได้ทรงได้ถามเนื้อความไม่
นี่มึงทำอย่างไรอ้ายเสนา
ให้ไพร่ดูนางเล่นเห็นทั่วหน้า
ควรแล้วหรือว่าประการใด
ชวนักเสนาทั้งน้อยใหญ่
เขียนให้แทบตายเอาหวายมา
สร้อยทองผ่องใสอยู่ไหนหา
ปราสาทแก้วรจนาอันนั้นของใคร
ที่นางจะอยู่นั้นไม่ได้
ส่งไปไว้คุกจงทุกคน
พระสุรเสียงดังฟ้าคำรนฝน
กรมวังอลวนถอยออกมา
รับสั่งให้รับนางอยู่ข้างหน้า

กริ้วนักให้เชิญไปอย่าช้า
โขนจำทนายเรือนเกลื่อนกล่น
ท้าวนางออกหน้าพากันไป

ท้าวนางต่างพากันตกใจ
ต่างคนวุ่นวายไม่นิ่งได้
ถึงศาลาในก็กราบกราน

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 18)

ตอนพลายงามลอบมาเรือนพระพิจิตร

ขณะที่ขุนแผน พลายงามพร้อมกองทัพเดินทางกลับกรุงศรีอยุธยาหลังจากชนะศึกเชียงใหม่ ระหว่างที่หยุดพักที่เมืองพิจิตร พลายงามได้ลักลอบเข้าห้องนางศรีมาลาและได้พำพระพรณาถึงความทุกข์ของตนที่ต้องพลัดพรากจากนางศรีมาลาหากตนไม่เกรงกลัวในพระราชอาญาก็คงกลับมาหานางศรีมาลานั้นแล้วแต่ด้วยความเกรงกลัวในพระราชอาญา พลายงามจึงต้องปฏิบัติหน้าที่ให้เสร็จเรียบร้อยและต้องได้รับพระบรมราชโองการจากสมเด็จพระพันวษา ก่อนจึงจะเดินทางกลับมาได้ ดังความว่า

ครานั้นพลายงามทรมาคะนอง
ค่อยค่อยเหยียบเบาเบาเข้าข้างใน
แลเห็นศรีมาลาดวงสมร
นี้แก้วพี่หลับสนิทฤาปิดเบือน
ประจวบรูปประคองน้องแก้ว
แต่พี่เฝ้าคิดถึงคະนึ่งน้อง
ถึงยามกินสิ้นรสหมดโอชา
ถ้าไม่เกรงพระองค์ผู้ทรงธรรม

ครั้นถึงห้องยินดีจะมีไหน
แสงไฟส่องงามอร่ามเรือง
เจ้านิ่งนอนท่วงที่ไม่มีเหมือน
อารมณ์เดือนหนึ่งเคียงบนเตียงทอง
พี่มาแล้วจงคลายหายหม่นหมอง
ใจปองมิได้คลาดขาดสักวัน
ครั้นเวลาหลับไปก็ไผ่ฝัน
จะผลุนผลันกลับมาเสียช้านาน
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 153)

ตอนพระยาจักรีให้จงจำพระเจ้าเชียงใหม่

เมื่อขุนแผนกวาดต้อนเชลยศึกจากเชียงใหม่มาถึงกรุงศรีอยุธยา เมื่อเรือเทียบท่าवासกรี ขุนแผนได้เดินเข้าไปที่ศาลาลูกขุนชั้นในเพื่อเข้าไปกราบเรียนพระยาจักรีถึงขบวนเชลยศึกที่กวาดต้อนมา ก่อนที่จะนำตัวเชลยศึกเข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษานั้นพระยาจักรีได้สั่งให้เจ้ากรมยมราชจงจำพระเจ้าเชียงใหม่ไว้ก่อนเพื่อรอพระบรมราชโองการของสมเด็จพระพันวษา

เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ทอดพระเนตรเห็นเพศผมชาติก็รู้สึกเกรงกลัวในพระราชอาญาจนตกประหม่าหน้าซีด เหงื่อภาพไหลโซมตัวเพราะเข้าใจว่าคงได้รับโทษประหารดังความว่า

ครานั้นพระเจ้าเชียงใหม่สันความคิด
หวาดหวั่นพรันตัวกลัวอาญา
แลเห็นเพชรฆาตรามัล
เหวี่ยงขวานทั่วทั้งตัวไป

ดังชีวิตจะม้วยดับสังขาร
ดกประหม่าหน้าซีดสลดใจ
สำคัญว่าชีวิตหารอดไม่
ทอดอาลัยก้มหน้าไม่พาที
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 160)

ความเกรงกลัวในพระราชอาญาที่พระเจ้าเชียงใหม่มีต่อสมเด็จพระพันวษา
ยังปรากฏชัดเจนอีกหลายตอน กล่าวคือ เมื่อพระยาจักรีนำความกราบบังคมทูลเรื่องการชนะ
ศึกของขุนแผนและพลายงาม สมเด็จพระพันวษาได้มีพระบรมราชโองการให้เจ้ากรมตำรวจ
ให้นำตัวพระเจ้าเชียงใหม่มาเข้าเฝ้าขณะที่พระเจ้าเชียงใหม่เข้าเฝ้าและรับฟังพระบรมราช
โองการของสมเด็จพระพันวษานั้นจะเห็นได้ว่าพระเจ้าเชียงใหม่รู้สึกเกรงกลัวในพระราชอาญา
จนหนาวสั่นสะท้านและด้วยความเกรงกลัวในพระราชอาญานี้เองพระเจ้าเชียงใหม่จึงตรัสถวาย
เมืองเป็นข้าฝ่าละอองธุลีพระบาทในสมเด็จพระพันวษา ดังความว่า

แล้วตรัสสั่งเจ้ากรมตำรวจหน้า
ส่วนพระยาธรรมาก็ไปดู
ตำรวจรีบมาบอกผู้รักษา
เข้าหิ้วปีกซ้ายขวาพาเข้าไป
...

เจ้าเชียงใหม่ได้ฟังพระโองการ
เหวียดกกร้อนดังเพลิงลน
สารภาพกราบทูลสนองไป
อันความผิดพลั้งแต่หลังมา
ถ้าทรงพระกรุณาไม่ฆ่าฟัน
ขอเป็นข้าบาททูลสว่สว่พระทรงฤทธิ
ขอถวายสมบัติกษัตริย์
ไว้ในใต้เบื้องบาทมลาย

ไปเอาพระยาเชียงใหม่มานี้หูลู
ให้รับสองนางสู่ที่วังใน
พระโองการให้หาเจ้าเชียงใหม่
บังคมไหว้หมอบพรันสั่นสะท้าน
...

หนาวสะท้านชานเสี้ยวทุกขุมขน
เหมือนจะดันดำไปได้พสุธา
พระทรงชัยได้โปรดเหนือเกศา
ข้าพระบาทโทษถึงซึ่งชีวิต
พระราชทานโทษทัณฑ์ที่ทำผิด
รักษาสัตย์สุจริตจนวายปราณ
อีกทั้งลานนามหาสถาน
ฟังพระโพิษสมภารสืบต่อไป

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 162 - 163)

ตอนสมเด็จพระพันวษาดำรัสขอนางสร้อยฟ้าให้พระไวย

หลังจากที่สมเด็จพระพันวษาได้ทอดพระเนตรนางสร้อยทองพระราชธิดา
แห่งพระเจ้าเวียงจันทร์และนางสร้อยฟ้าพระราชธิดาแห่งพระเจ้าเชียงใหม่แล้วปรากฏว่าทรง
พิจารณาทั้งสองนาง พระองค์ทรงพอพระทัยนางสร้อยทองส่วนนางสร้อยฟ้านั้นก็ริยา
ดุกระดุกกระดิง หูตากลอกกลมคมคาย เจ้าคารม เจ้ายศเจ้าอย่างประกอบกับเจ้าขรรค์นายท้าววร

จันทร์ได้กราบบังคมทูลว่านางสร้อยฟ้า นั้นไม่เหมาะสมที่จะเป็นข้าบาทบริจารก ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระพันวษาจึงตรัสแก่เจ้าขรรค์ว่าบรรดาจันทร์ว่าจะขอนางสร้อยฟ้าจากพระเจ้าเชียงใหม่เพื่อพระราชทานให้จมีนไวยวรนาถ พระราชดำรัสของสมเด็จพระพันวษานี้ นับได้ว่าเป็นการพระราชทานรางวัลให้แก่ ข้าบริพารที่ทำความดีความชอบ เหมือนเป็นการซื้อใจให้จมีนไวยวรนาถเพิ่มความจงรักภักดีในพระองค์มากยิ่งขึ้นและเมื่อสมเด็จพระพันวษาดำรัสขอนางสร้อยฟ้าจากพระเจ้าเชียงใหม่จะเห็นได้ว่าพระเจ้าเชียงใหม่รู้สึกเศร้าสลดใจที่พระราชธิดาของพระองค์ต้องระคนปนศักดิ์กับชนชั้นไพร่ถึงแม้ว่าจมีนไวยวรนาถจะเป็นมหาดเล็กรับใช้พระมหากษัตริย์แต่ฐานะราชศักดิ์นั้นแตกต่างกัน

อย่างไรก็ตามถึงแม้พระเจ้าเชียงใหม่จะรู้สึกเสียดายและสลดใจในชะตากรรมของพระราชธิดาแต่พระองค์ก็ไม่สามารถขัดขืนรับสั่งของสมเด็จพระพันวษาได้เพราะเกรงกลัวในพระราชอาญา ด้วยเหตุที่พระองค์แพ้สงครามจึงถูกกวาดต้อนมากรุงศรีอยุธยาในฐานะเชลยศึกและพระองค์ก็ได้ถวายสัตย์ปฏิญาณและยกนางสร้อยฟ้าให้เป็นสิทธิ์ของสมเด็จพระพันวษาแล้ว ดังความว่า

เจ้าเชียงใหม่ได้ฟังรับสั่งขอ
เสียดายศักดิ์สุริยวงศ์พงศ์พันธุ์
นึกถึงสร้อยฟ้านี้จจาเอ๋ย
ครั้นขัดก็จะเคืองเบื่องบาท
อันลูกสาวเกล้ากระหม่อมถวายขาด
ซึ่งจะพระราชทานจมีนไวย
...

ครานั้นเจ้าเชียงใหม่อาลัยลูก
แข็งขืนกลืนกลืนน้ำตาไว้
เป็นกรรมของเรานะเจ้าเอ๋ย
ครั้งนี้ขัดสนจนใจนัก
ตลอดถึงวงศ์าคณาญาติ
เป็นเชลยกองทัพเขาจับมา
ถ้าไม่มีตัวเจ้าเข้าถวาย
นี่พอไว้เนื้อเชื่อพระทัย
ซึ่งพระองค์ทรงขอให้พระไวย
แต่จะขัดพระดำรัสเหมือนดูเบา

รัตนท้อถอยให้ไหวหวั่น
อัดอั้นมิใคร่ออกซึ่งวาจา
ไม่ควรเลยจะระคนลงปนข้า
จึงกราบทูลพระกรุณาด้วยจิตใจ
ไว้เป็นข้าฝ่าพระบาทจนตักษัย
ก็สุดแท้แต่พระทัยจะโปรดปราน
...

พันผูกนั่งสะท้อนถอนใจใหญ่
โลมเล้าเอาใจของลูกรัก
แต่เกิดมาพ่อแม่ไม่เคยจะหาญหัก
เจ้าเหมือนที่ฟังพักของบิดา
ประจักษ์ราษฎรเพื่อนยากมากหนักหนา
เหมือนลูกยาช่วยให้รอดตลอดไป
ก็คงพากันตายอยู่เมืองใต้
จึงโปรดให้กลับคืนไปเมืองเรา
มิใช่พ่อพอใจจะให้เจ้า
จึงจำยกให้เขาตามบัญชา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 170 - 172)

ตอนแต่งงานพระไวย

เมื่อสมเด็จพระพันวษาได้ตรัสกับขุนแผนว่าพระองค์พระราชทานนางสร้อยฟ้าให้พระไวย ขุนแผนได้ฟังรับสั่งก็กราบบังคมทูลสมเด็จพระพันวษาว่าตนได้หมั้นหมายจมีนไวยไว้กับนางศรีมาลาบุตรสาวพระพิจิตร สมเด็จพระพันวษาจึงรับสั่งให้พระยาราชสีห์ส่งตราให้ พระพิจิตรและนางศรีมาลามากรุงศรีอยุธยา

เมื่อพระพิจิตรเดินทางมาถึงกรุงศรีอยุธยาก็ได้มาหาขุนแผนฯ จึงได้เล่าความตามพระราชกระแสของสมเด็จพระพันวษาให้พระพิจิตรฟังพร้อมกับกล่าวว่าตนไม่สามารถขัดพระทัยสมเด็จพระพันวษาได้ ดังความว่า

พระพิจิตรรับคำแล้วอำลา
ขุนแผนกราบไหว้ด้วยยินดี
เล่าความตามกระแสแก่พระพิจิตร
จมีนไวยไม่มีภรรยา
ลูกทูลว่าเมียมีชื่อศรีมาลา
ให้มีตราหาเจ้าคุณมากรุงไกร
มาเกิดเป็นเมียสองไม่ต้องใจ
คุณพ่อของจงได้เมตตา

ตรงมาหาขุนแผนขม้นขมิ
เชิญนั่งที่หอนั่งสั่งสนทนา
ว่าพระองค์ทรงฤทธิ์นั้นตรัสว่า
จะประทานสร้อยฟ้าแก่หมั้นไวย
รับสั่งว่ามีอีกก็มีได้
จะโปรดให้แต่งงานศรีมาลา
จะทานตัดขัดพระทัยก็ไม่กล้า
อย่าว่าลูกกลับกลอกทำนอกใจ

ถึงแม้ว่าขุนแผนจะเป็นคนที่รักษาความสัตย์ยิ่งชีพประกอบกับเป็นคนกตัญญูรู้คุณต่อพระพิจิตรแต่เมื่อสมเด็จพระพันวษาดำรัสยกนางสร้อยฟ้าให้จมีนไวย ขุนแผนก็ไม่กล้าที่จะขัดพระทัยสมเด็จพระพันวษา

การไม่กล้า “ ขัดพระทัย ” นี้แสดงให้เห็นถึงความเกรงกลัวใน พระราชอาญาเพราะขุนแผนเคยได้รับผลจากการกระทำให้สมเด็จพระพันวษา “ ขัดพระทัย ” จนได้รับโทษจองจำเป็นเวลาหลายปี

ตอนสมเด็จพระพันวษาทรงชำระความขุนช้างกับพระไวย

หลังจากที่ขุนช้างมีเรื่องทะเลาะวิวาทกับพระไวยในงานแต่งงานและถูกพระไวยทุบถองจนเขียวช้ำด้วยเหตุที่ขุนช้างเมาสุราอาละวาดว่าพระไวยและลำเล็กบุญคุณที่เลี้ยงดูมาจนเติบใหญ่ ขุนช้างได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลฟ้องสมเด็จพระพันวษาว่าถูกพระไวยทำร้ายจนได้รับบาดเจ็บ

เมื่อสมเด็จพระพันวษาได้ทรงฟังข้อฟ้องร้องของขุนช้าง พระองค์ก็มีรับสั่งให้พระไวยเข้าเฝ้าเพื่อสอบสวนคดีความ เมื่อพระไวยเข้าเฝ้าจึงกราบบังคมทูลเรื่องราวทั้งหมด

ให้ทรงทราบ สมเด็จพระพันวษาจึงมีพระราชดำรัสตรัสถามขุนช้างว่าจริงเท็จประการใด ขุนช้างเมื่อได้ฟังรับสั่งถามก็เกรงว่าความเก่าที่เคยปิดบังไว้เรื่องหลอกพาพระไวยสมัยเมื่ออายุ ได้เจ็ดปีไปฆ่ากลางป่าจะถูกเปิดโปงก็รู้สึกตกใจกลัวพระราชอาญาที่ตนจะได้รับจึงกลบเกลื่อนความว่าพระไวยเสแสร้งแกล้งกราบบังคมทูลให้ตนได้รับโทษ ดังความว่า

ขุนช้างได้ฟังรับสั่งถาม
ด้วยจริงใจในอกก็ตกใจ
แข็งใจกราบทูลไปทันที
ซึ่งพระไวยกราบทูลพระกรุณา
ซึ่งจะได้ตีฆ่าหามิได้
ถ้าฆ่าดีก็จะมีที่อ้างอิง
ครั้นเกล้ากระหม่อมพ้องหาว่าด้อยดบ
จึงเสแสร้งใส่เอาเป็นคำมุล

เห็นว่าความเก่าเกิดก็หวั่นไหว
เหวี่ยงโหลโซมตัวกลัวอาญา
พระบารมีปกเกล้าเหนือเกศา
ล้นเสแสร้งแกล้งว่าใช้ความจริง
แกล้งกล่าวเสกใส่ให้ใหญ่ยิ่ง
ไยจึงนิ่งความไว้ไม่กราบทูล
แกล้งจะกลบความร้ายให้หายสูญ
เอาความเท็จเพ็ดทูลแต่โดยเดา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 199)

ความเกรงกลัวในพระราชอาญาของเหล่าขุนนางข้าราชการบริพารยังปรากฏชัดเจนจากพฤติกรรมของพระครูเมื่อได้รับพระบรมราชโองการให้ควบคุมดูแลการดำเนินพิธีของขุนช้างกับพระไวย ผลปรากฏว่าพอขุนช้างดำเนินลงไปก็ผุดขึ้นมาทันที เมื่อรู้ว่าตนเองแพ้ ขุนช้างก็กราบบังคมทูลว่าที่ตนเองแพ้เพราะพระไวยใช้วิชาอาคมและเพื่อเป็นการตัดปัญหา สมเด็จพระพันวษามีจึงมีรับสั่งให้ขุนช้างดำเนินพิธีอีกครั้ง พระครูซึ่งเป็นผู้ควบคุมดูแลการดำเนินพิธีจึงเมื่อได้ยื่นพระบรมราชโองการก็กลนลานรีบดำเนินการทันทีเพราะหากชักช้าอาจได้รับพระราชอาญาได้ ดังความว่า

พระครูรับพระโองการลนลานมา
เอาเชือกผูกบันเอวเร็วพระไวย

อย่าช้านายช่างมาดำใหม่
คุมออกไปยุตหลักทั้งสองนาย

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 205)

นอกจากนี้ยังปรากฏจากพฤติกรรมของพระรองเมืองเมื่อได้รับพระบรมราชโองการจากสมเด็จพระพันวษาให้ปล่อยตัวขุนช้าง ดังความว่า

พระรองเมืองรับพระราชโองการ
บ่าวตามเป็นพรวนชวนพระไวย
ใช้ทนายวุ่นวิ่งเป็นสิงคลี

ลนลานออกมาหาข้าไม่
ตรงไปประทับหับเผยพลัน
รีบไปเรียกพิศดิขมิขมัน

ให้ท่ามะรงไปถอดขุนช้างนั้น

เข้าช่วยกันอีกอัดตัดตรวนพลาง
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 214 - 215)

ตอนพระไวยพานางวันทองมาบ้าน

หลังจากที่พระไวยได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่ขุนช้าง แล้วเมื่อกลับมาบ้านพระไวยอยากให้นางวันทองมาอยู่กับตนจึงไปบังคับรับนางวันทองมาในยามวิกาลเพราะรู้สึกว่ “ ฝ่ายพ่อมีบุญเป็นขุนนาง แต่แม่ไปแนบข้างคนจัญไร ” แต่นางวันทองไม่เห็นด้วยเป็นเหตุให้พระไวยไม่พอใจถึงขนาดจะตัดหัวแม่ นางวันทองเห็นพระไวยเจือดาบก็รู้สึกตกใจกลัวพยายามปลอบพระไวยให้คร่ำครวญในสิ่งที่กำลังกระทำเพราะหากความทราบถึงสมเด็จพระพันวษาก็อาจจะได้รับพระราชอาญา ดังความว่า

ครานั้นวันทองมองโสภา
ถือดาบฟ้าฟื้นยื่นแกว่งไกว
จึงปลอบว่าพลายงามพอทรมารัก
จงครวญใครให้เห็นข้อสำคัญ
ด้วยเป็นข้าลักไปไถลักมา
ถ้าเจ้าเห็นเป็นสุขไม่ลุลกลาม

เห็นลูกยากัดฟันมันไล่
ตกใจกลัวว่าจะฆ่าฟัน
อย่าอีกฮักว่าวุ่นทำหุ่นหัน
แม่นี้พรั่นกลัวแต่จะเกิดความ
เห็นเบื้องหน้าจะยิ่งแม่จึงห้าม
ก็ตามเกิดมารดาจะคลาไคล

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 221)

และแล้วความเกรงกลัวที่บังเกิดกับนางวันทองก็ปรากฏขึ้นเมื่อขุนช้างถวายฎีกาฟ้องร้องพระไวย เมื่อสมเด็จพระพันวษามีรับสั่งให้เบิกตัวขุนแผน นางวันทองและพระไวยเข้าเฝ้าเพื่อไต่สวนคดีความ

สมเด็จพระพันวษาทรงมีพระราชดำรัสตรัสถามนางวันทองว่าเมื่อครั้งที่ขุนแผนพาหนีไปอยู่ในป่าจนเข้ามอบตัวต่อผู้คดีฟ้องร้องของขุนช้างนั้น พระองค์ได้ทรงตัดสินความให้นางเป็นสิทธิของขุนแผนแล้วเหตุใดนางจึงไปอยู่กับขุนช้าง นางวันทองเมื่อได้ยินรับสั่งถามด้วยความเกรงกลัวในพระราชอาญาถึงขนาดขนพองสยองเกล้าจึงกราบบังคมทูลว่าขุนช้างอ้างพระบรมราชโองการให้คนไปยื้อยุดจุดกระชากลากตัวไปทำให้ไม่มีใครกล้าช่วยเหลือ ดังความว่า

ครานั้นวันทองได้รับสั่ง
หัวสยองพองพรั่นทันที
ขอเดชะละอองธุลีพระบาท
เมื่อกระหม่อมฉันมาแต่ธัญ

ละล้าละลังประนมก้มเกศี
ทูลคดีพระองค์ผู้ทรงธรรม
องค์หริรักษ์ราชรังสรรค์
ครั้งนั้นโปรดประทานขุนแผนไป

ครั้นมาอยู่ขุนแผนต้องจำจอง
อยู่ที่เคหาหน้าวัดตะไกร
มีรับสั่งโปรดปรานประทานให้
ย้อยจุดคร่ำทำสามานย์
ด้วยขุนช้างอ้างว่ารับสั่งให้
จนใจจะมีไปก็สุดฤทธิ์

กระหม่อมฉันมีท้องนั้นเติบโตใหญ่
ขุนช้างไปบอกว่าพระโองการ
กระหม่อมฉันไม่ไปก็หักหาญ
เพื่อนบ้านจะช่วยก็สุดคิด
ใครจะขัดขึ้นไว้ก็กลัวผิด
ชีวิตอยู่ได้พระบาท

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 231)

เมื่อสมเด็จพระพันวษาได้รับสั่งถามนางวันทองว่าจะอยู่กับขุนแผนหรือขุนช้าง
ด้วยความเกรงกลัวในพระราชอาญาอย่างหาที่สุดมิได้ประกอบกับนางไม่เคยตัดสินใจอะไรเองจึง
ไม่กล้ากราบบังคมทูลความในใจ นางวันทองจึงกราบบังคมทูลให้สมเด็จพระพันวษาเป็นผู้
ตัดสินใจชี้ขาดว่านางควรจะอยู่กับใครโดยที่นางคิดว่าเป็นคำตอบที่จะทำให้ทุกฝ่ายปลอดภัย
ดังความว่า

ครานั้นวันทองฟังรับสั่ง
ครั้นจะทูลกลัวพระราชอาญา
พระหมื่นไวยใช้ไปให้แม่ว่า
วันทองหมองจิตคิดเวียนวน
...

นางวันทองรับพระราชโองการ
อกุศลดลมิให้เข้าใจ
คิดกะเนิงตะลึงตะลานอก
ให้อุทจ้ออันตันอุรา
จะว่ารักขุนช้างกระไรได้
รักพ่อลูกห่วงดังดวงชีวิต
อย่าเลยจะทูลเป็นกลางไว้
คิดแล้วเท่านั้นมีทันนาน
ความรักขุนแผนก็แสนรัก
สู่ล้าปากบูกปามาด้วยกัน
ขุนช้างแต่อยู่ด้วยกันมา
เงินทองกองไว้มิให้ใคร
จมีนไวยเล่าก็เลือดที่ในอก

ให้ละล้าละลังเป็นหนักหนา
ขุนช้างแลดูต่ายก็ฉ้วน
บู้ปากตรงบิดาเป็นหลายหน
เป็นจนใจนิ่งอยู่ไม่ทูลไป
...

ให้บันดาลบังจิตหาคิดไม่
ด้วยสิ้นในอายุที่เกิดมา
ดังตัวตกพระสุเมรุภูผา
เกรงผิดกายหน้าก็สุดคิด
ที่จริงใจมิได้รักแต่สักหนิด
แม้ทูลผิดจะพิโรธไม่โปรดปราน
ตามพระทัยท้าวจะแยกให้แตกฉาน
นางกัมกรานแล้วก็ทูลไปจับพลัน
ด้วยร่วมยากมานักไม่เดียตฉันท์
สารพันอดออดมอดมใจ
คำหนักหาได้ว่าให้เคืองไม่
ข้าไทใช้สอยเหมือนของตัว
ก็หิบบยกรักเท่ากันกับผิว

ทูลพลาถตัวนางเริ่มระรัว

ความกลัวพระอาญาเป็นพันไป
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 233)

ผลปรากฏว่าทำให้สมเด็จพระพันวษากริ้วมากถึงขนาดตรัสปรึกษาประนาม
นางวันทองและตัดสินประหารชีวิตอย่างเกลียดชัง ว่า

มึงนี้ถ่อยยิ่งกว่าถ่อยอีท้ายเมือง
ละโมบมากตณหาตาเป็นมัน
ว่าหญิงชั่วฝัวยังคราวละคนเดียว
หนักแผ่นดินกูจะอยู่ไย

จะเอาเรื่องไม่ได้สักสิ่งสรรพ
สักร้อยพันให้มึงไม่ถึงใจ
หาตามตอมกันเกรียวเหมือนมึงไม่
อ้ายไว้มึงอย่านับว่ามารดา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 234)

การตัดสินของสมเด็จพระพันวษานี้ ดวงมณฑ์ จิตรจ้านงค์ (2528 : 130)
ได้กล่าวว่าเป็นการตัดสินที่ขาดการพิจารณาไตร่ตรองและขาดความเห็นอกเห็นใจอย่างยิ่งเพราะ
หากสมเด็จพระพันวษาเข้าใจว่าความละล้าละลังของนางวันทองที่ไม่ตัดสินใจว่าจะอยู่กับใครนั้น
มาจากความเกรงกลัวในพระราชอาญาอย่างหาที่สุดไม่ได้ที่ใครต่อใครเคยได้รับมาแล้วนั้นทำให้
นางไม่กล้าที่จะตัดสินใจ ด้วยเหตุนี้นางวันทองจึงได้รับชะตากรรมอย่างน่าสลดใจ

และเมื่อสมเด็จพระพันวษาได้ทรงตัดสินชี้ขาดให้ประหารชีวิตนางวันทอง
เหล่าขุนนางข้าราชการหรือแม้แต่ขุนแผนกับพระไวยผู้เป็นที่โปรดปรานก็ไม่กล้าที่จะกราบ
บังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษได้เนื่องจากทุกคนต่างก็เกรงกลัวในพระราชอาญาทั้งสิ้น
ดังความว่า

ครานั้นวันทองสยองหัว
ขุนช้างขุนแผนพระหมื่นไว
บรรดาข้าราชการที่หมอบเฝ้า
จะเพ็ดทูลอย่างไรไม่ชอบกล

ความกลัวตัวสั่นอยู่หวั่นไหว
ก็ตระหนกตกใจไปทุกคน
ต่างสรว้อยเศร้าหัวฟองสยองขน
จำจนด้วยกลัวพระอาญา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 235)

การสั่งประหารชีวิตนางวันทองนี้ถึงแม้ว่าจะเป็นการลงโทษที่ไม่สมเหตุสมผล
เท่าที่ควรแต่ด้วยเหตุที่สังคมในสมัยที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจเหนือกฎหมายและสามารถใช้
กฎหมายในการปกครองได้อย่างอิสระเสรีนั้นการตัดสินของพระมหากษัตริย์ถือว่าการตัดสิน
ที่เด็ดขาดโดยไม่ต้องอ้างอิงตัวบทกฎหมายใด ๆ ทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้การกระทำใดหรือพฤติกรรม
ใดก็ตามที่กระทำสิ่งที่ขัดพระทัยนั้นจะได้รับการลงโทษอย่างรุนแรงดังเช่นชะตากรรมของนาง
วันทอง ขุนไกร หรือขุนแผน และหากพฤติกรรมใดที่ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงขัดพระทัยถึง

ขนาดกริ้วมากนั้นไม่ว่าข้าราชการคนใดที่เป็นที่โปรดปรานก็ไม่สามารถกราบบังคมทูลทัดทานหรือเสนอความคิดเห็นได้ ดังปรากฏจากพฤติกรรมของขุนแผนที่คร่ำครวญกับนางวันทองว่า

นี่จนใจด้วยพระทูลกระหม่อมแก้ว
เสด็จกลับเข้าวังไม่ร้องร้อ

ได้สั่งแล้วว่ามีให้ผู้ใดขอ
ค่อน้องเด็ดด้วยพระอาญา
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 241)

ตอนพระไวยทูลขอโทษให้นางวันทอง

เมื่อพระไวยได้ออกกล่าวแก่ขุนแผนว่าตนจะไปเข้าเฝ้าเพื่อกราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่แม่วันทองและได้กล่าวกับพระยายมโหังดโทษประหารจนกว่าตนเองจะกลับมา พระยายมเมื่อได้ฟังก็บอกให้พระไวยรีบไปแล้วรีบมาอย่าชักช้าเพราะตนอาจได้รับพระราชอาญาหากไม่ดำเนินการตามรับสั่ง ดังความว่า

พระยายมดีใจไปเกิดพ่อ
ถ้านานเนิ่นเกินล่วงเวลาไป

อย่าร้องร้อรีบมาอย่าช้าได้
จะลดไว้ก็กลัวพระอาญา
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 245)

และเมื่อสมเด็จพระพันวษาได้พระราชทานอภัยโทษให้แก่นางวันทองเพราะพระองค์ทรงเห็นแก่พระไวย ขณะที่พระไวยควมม้ากลับมาพร้อมถือธงสีขาวเพื่อต้องการให้พระยายมระงับโทษประหารไว้ก่อนแต่เมื่อพระยายมเห็นธงสีขาวกลับคิดว่าสมเด็จพระพันวษาทรงกริ้วมากจึงรับสั่งให้ทหารรีบแจ้งข่าวเพราะขณะที่พระไวยไปเข้าเฝ้านั้นไม่ได้ขี่ม้าไป ด้วยเหตุที่พระยายมรู้สึกเกรงกลัวในพระราชอาญามากจึงสั่งเพชฌฆาตให้ประหารชีวิตนางวันทอง ดังความว่า

ครานั้นท่านพระยายมราช
ผลกรรมวันทองจะต้องพิน
พระไวยเดินไปด้วยบาทา
โบกธงหลังม้ามาแต่ไกล
แน่แล้วพระไวยเข้าไปทูล
พวกเราก็น่าดีที่ชักช้า

เห็นประหลาดก็กลัวอยู่ตัวสัน
จึงเผอิญคิดกันให้ผิดไป
นี่ใครขี่ม้ามาน่าสงสัย
มิใช่พระไวยที่กลับมา
นเรนทร์ก็ร้องโกรธว่าไม่ฆ่า
เร็วเหวี่ยงเอามารับฆ่าพิน
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 246)

ตอนสมเด็จพระพันวษาทรงทราบว่านางวันทองตาย

หลังจากที่พระยายมสั่งให้เพชฌฆาตประหารนางวันทอง พอรุ่งเช้าสมเด็จพระพันวษาเสด็จออกจากราชการที่ท้องพระโรง ขณะที่เหล่าขุนนางข้าราชการหมอบกราบเฝ้า แหนรอกกราบบังคมทูลราชกิจเหมือนทุกวันนี้จะเห็นได้ว่าเหล่าขุนนางข้าราชการทั้งหลายต่างก็มีอาการระแวงระวังภัยจากพระราชอาญาด้วยเหตุที่หากกระทำการใดให้เป็นที่ขัดพระทัยก็จะได้รับโทษ ดังความว่า

จะกล่าวถึงพระองค์ผู้ทรงฤทธิ์

เสด็จสถิตแทนสุวรรณบรรจกณ

...

...

ข้าเฝ้าเข้าประจำราชกิจ

ระวังผิดอยู่หมดสยดสยอง

กราบทูลถ้อยความตามทำนอง

ไม่ขุ่นข้องราชการงานพารา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 253)

ตอนสมเด็จพระพันวษาทรงเร่งให้ขุนแผนไปกาญจนบุรี

หลังจากเสร็จพิธีปลงศพนางวันทองแล้วจึงมีนไวยวรรณาภักษิษา เมื่อได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษา พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสให้พระไวยไปบอกให้ขุนแผนเดินทางไปกาญจนบุรีเพราะเกรงว่าจะมีศึกสงคราม

เมื่อพระขุนแผนทราบความดังกล่าวก็มาบอกเนื้อความแก่นางทองประศรี ด้วยเหตุที่เป็นห่วงพระไวยและนางทองประศรี ขุนแผนจึงชวนให้นางทองประศรีไปอยู่กับตน

ด้วยความเกรงกลัวในพระราชอาญา เมื่อนางทองประศรีได้ฟังก็บอกให้ขุนแผนรีบไปเพราะเป็นรับสั่งของสมเด็จพระพันวษาหากขัดขึ้นอาจจะได้รับพระราชอาญาได้ ดังความว่า

ทองประศรีฟังว่าน้ำตาหลัง

นั่งนึกตรึกตราแล้วปราศรัย

จะขัดขึ้นทัดทานประการใด

ก็จนใจด้วยเกรงพระอาญา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 261)

ตอนพระไวยแตกทัพ

หลังจากที่ขุนแผนผูกพันนิตย์กับภรรยาแล้วความเคียดแค้นที่พระไวยแสดงความโอหังต่อตนให้พลายชุมพลรู้ที่สุโขทัย พลายชุมพลได้แปลงตัวเป็นมอญมาทำรบเมื่อความทราบถึงพระกรรณสมเด็จพระพันวษาพระองค์ทรงมีพระบรมราชโองการให้ขุนแผน ออกรบโดยมิทรงทราบว่าเป็นกลลวงของขุนแผนที่คิดจะฆ่าพระไวย เมื่อขุนแผนออกรบจึงทำที่เป็นฝ่ายแพ้ถูกสมิงมังตราหรือพลายงามจับตัวได้ สมเด็จพระพันวษาจึงมีรับสั่งให้พระไวยออกรบ ขณะที่พระไวยกำลังจะยกกองทัพไปนั้นด้วยฤทธิยาเสน่ห์ทำให้พระไวยรู้สึกกระสันถึงนาง

สร้อยฟ้าประกอบกับรู้สึกห่วงใยนางสร้อยฟ้าเพราะเกรงว่านางศรีมาลาจะทำร้ายแต่ด้วยความเกรงกลัวในพระราชอาญา พระไวยจึงจำต้องยกทัพไปรบ ดังความว่า

พระไวยได้ฤกษ์ให้เลิกทัพ
ช้างม้าวัดแอแจจรร
ไอ้เพื่อนดศมัยมาไกลอก
กริ่งใจทางนี้ศรีมาลา
ผัวอยู่คอยดูทุกเช้าค่ำ
ที่นี่ยู่เดียวเปล่าเปลี่ยวใจ
แม่นมิกลัวพระองค์ผู้ทรงธรรม

พวกพลโห้รับเสียงสนั่น
พระไวยแสนกระสันถึงสร้อยฟ้า
จะวิตกเศร้าสร้อยละห้อยหา
จำทำแก้วแววตาประการใด
เขายังทำเจ้าถึงอย่างนั้นได้
ข้าไทมันจากลุ่มรุมกันดี
จะเลิกทัพกลับหันเข้ากรุงศรี

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 336)

จากความข้างต้นจะเห็นได้ว่าถึงแม้ว่าพระไวยจะหลงอยู่ในมนต์เสน่ห์ถึงขนาดลืมหืมตา แต่ความรู้สึกเกรงกลัวในพระราชอาญานั้นก็ได้เลือนหายไปซึ่งในประเด็นนี้ผู้เรียบเรียงคิดว่ากวีต้องการเน้นให้เห็นถึงพระราชอำนาจและพระบรมเดชานุภาพของสมเด็จพระพันวษาว่าหาสิ่งใดไม่ที่สามารถต้านทานพระราชอำนาจของพระองค์ได้แม้แต่คาถาเวทย์มนต์ต่าง ๆ

เมื่อพระไวยเดินทางมาพบกับผีเปรตอสุรกายที่แปลงตัวมาเป็นสาวงาม กำลังเก็บดอกไม้ก็กล่าวตะโลมจนนางวันทองหวาดพร้อมกับบอกว่าตนคือแม่วันทองที่มาเพื่อเตือนให้พระไวยยกทัพกลับเพราะศึกครั้งนี้ศัตรูมีกำลังมาก พระไวยอาจสู้ไม่ได้ เมื่อพระไวยได้ยินและตระหนักแท้ว่าเป็นแม่วันทองก็ได้กล่าวแก่แม่วันทองว่าถึงตนจะยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยา ก็คงได้รับพระราชอาญาถึงตายเช่นกัน ดังนั้นระหว่างการแพ้ศึกกับความเกรงกลัวในพระราชอาญาจากสมเด็จพระพันวษา จะเห็นได้ว่าพระไวยรู้สึกเกรงกลัวในพระราชอาญามากกว่าจึงแข็งใจบอกนางวันทองว่าไม่ต้องเป็นห่วง ดังความว่า

ครานั้นนางเปรตอสุรกาย
เห็นลูกชายและเลียมเทียมกะนอง
หวาดมาว่าเหวี่ยงพลายงามลูก
ลุ่มหลงโลภว่าประสาใจ
ชื่อว่าวันทองที่ต้องโทษ
ตายไปใจผูกด้วยลูกยา
ตัวเจ้าจะยกออกไปทัพ
ศึกนี้หนักหนาสง่ามี

แสบกายเชิงดีไม่มีสอง
ก็โผนผาดร้องระงมไพร
มาดูลูกข่มเหงหาเกรงไม่
ภูไชร้สาธารณ์คือมารดา
พระกริ้วโกรธสั่งให้ไปเช่นฆ่า
ตามจะบอกซึ่งร้ายดี
น่าจะยับเยินย่อยถอยหนี
ไพร่เรียวแรงจะรุกราน

รอรังระวังให้จงดี

...

พระไวยหวั่นหวาดอนาถนัก

...

ถึงคินทพักลับเข้าพระนคร

ชาติชายเป็นตายไม่ย่อท้อ

จะเสียท่อยาไหมเข้าหักหาญ

...

เห็นประจักษ์ว่าแม่แน่นักหนา

...

พระทรงธรรมบ้นรอนก็บรรลีย์

จะแก้แค้นแทนพ่อให้จงได้

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 338 - 339)

และเมื่อพระไวยแตกทัพกลับมาอย่างยับเยินนั้นเมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงมีพระราชดำรัสตรัสถามเนื้อความเรื่องการศึกษา พระไวยรู้สึกครั่นคร้ามใจยิ่งนักด้วยเกรงกลัวในพระราชอาญาที่ตนจะได้รับเพราะแพ้งสงคราม ดังความว่า

ครานั้นจมีนไวยบรรณาถ

จวนตัวด้วยกลัวพระอาญา

ครั้นคร้ามขามขยาดเป็นหนักหนา

เงยหน้าขึ้นทูลพระทรงธรรม

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 343)

ตอนสมเด็จพระพันวษาดำรัสสั่งให้ศรีมาลาไปรับขุนแผน

เมื่อสมเด็จพระพันวษาได้ทรงฟังเรื่องราวข้อพิพาทระหว่างพระไวยกับขุนแผนนั้นก็มิรับสั่งให้นางศรีมาลาไปรับขุนแผนมาเข้าเฝ้า ถึงแม้ว่าจะรู้สึกกลัวด้วยเหตุที่แม่แต่พระไวยก็สู้ไม่ได้แต่นางศรีมาลาก็จำใจรับพระราชบัญชาเนื่องจากเป็นข้อรับสั่งจากสมเด็จพระพันวษหากไม่ปฏิบัติตามอาจได้รับพระราชอาญาได้ ดังความว่า

ศรีมาลาประนมก้มเกศา

ขอพระเดชป้องกันอันตราย

เกล้ากระหม่อมก็ประหวั่นพรั่นใจ

อันสตรีนี้ไม่มีวิทยา

ซึ่งทรงพระกรุณาให้ผันผาย

ให้พ่อแผนลูกชายคลายโกรธา

แต่พระไวยยังวิ่งตลอดป่า

แข็งใจอาสาด้วยทรงใช้

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 345)

ตอนสมเด็จพระพันวษาทรงชำระขุนแผน

เมื่อขุนแผนและพลายชุมพลเดินทางออกจากป่ามาเข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษา ขณะที่กำลังรอฟังพระบรมราชโองการอยู่นั้น ทั้งเหล่าเสนาข้าราชการบริพาร ขุนแผนและพลายงามต่างก็รู้สึกประหม่นกลัวเกรงในพระราชอาญา ดังความว่า

ครั้นว่าตะวันบ่ายชายลง

ฝ่ายพระองค์ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

เสด็จออกเสนาประหม่ากลัว

สะท้อนทั่วทั้งขุนแผนพลายชุมพล
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 348)

ตอนนางสร้อยฟ้าศรีมालาลุยไฟ

หลังจากที่มีการไต่สวนคดีความแล้วสมเด็จพระพันวษามีรับสั่งให้นางศรีมालาและนางสร้อยฟ้าพิสูจน์ด้วยการลุยไฟ นางสร้อยฟ้าเมื่อได้ยินพระบรมราชโองการตรัสตามก็ไม่กล้ายอมรับผิดด้วยเหตุที่เกรงกลัวพระราชอาญาที่จะได้รับจึงแข่งใจกราบบังคมทูลตอบรับการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนด้วยการลุยไฟ ดังความว่า

นางสร้อยฟ้าฟังพระโองการ
จะรับผิดชอบกลัวพระอาญา
ซึ่งว่าทำเสน่ห์เล่ห์กล
คบถนอมเฒ่าเอาพระไว

สะท้อนสะท้อนหัวฟองสยองฉา
แข่งใจเงยหน้าขึ้นทูลไป
มนต์ดลใจผัวนั้นหลงไหล
จะลุยไฟให้เห็นเป็นสัจจา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 363)

เมื่อทั้งสองนางได้พิสูจน์ตัวด้วยการลุยไฟแล้วผลปรากฏว่านางสร้อยฟ้าพ่ายแพ้และต้องโทษประหารชีวิตแต่นางศรีมालาได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้เนื่องจากไม่ยากจองเวรและด้วยเหตุที่สงสารลูกในท้องของนางสร้อยฟ้า

นางสร้อยฟ้าจึงได้รับการยกเว้นโทษตาย แต่ก็ต้องโทษเนรเทศออกจากเมือง ขณะที่นางสร้อยฟ้ากำลังรำล้าและขอขมาลาโทษต่อทุกคนนั้นด้วยความเกรงกลัวในพระราชอาญา นางสร้อยฟ้าจึงรีบออกเดินทางเพราะหากชักช้าความทราบถึงสมเด็จพระพันวษาอาจจะได้รับโทษหนัก ดังความว่า

ครานั้นจึงโฉมนางสร้อยฟ้า
ครวญคร่ำรำไรไปเรือนนาง
เรือนเจ้าเอ๋ยเคยอยู่มาหลายปี
เครื่องแป้งแต่งตัวไว้ครบครัน
คิดถึงผัวคิดถึงตัวจะตกยาก
คิดถึงเคยเชยชู้กับหมื่นไว
นางแข็งขันกลืนโศกกำสรด
เพราะโทษทัณฑ์ตัวนั้นถึงชีวิต

ษมานางศรีมालาแล้วเยื้องย่าง
ทอดตัวลงกลางที่นอนพลัน
ล้วนของดีสารพัดได้จัดสรร
ฉากันเตียงที่นอนอ่อนละไม
จะจำจากเปลี่ยวจิตคิดหวนไหว
ยิ่งคิดไปเพียงจะตื่นสิ้นชีวิต
จะอยู่ซ้ำไม่ได้ด้วยกลัวผิด
ต้องจำจิตจำจากจะพรางไป

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 375)

และเมื่อพระไวยเปิดหน้าต่างมองเห็นนางสร้อยฟ้ากำลังร้องไห้ด้วยความ
โศกเศร้าอยู่ในเรือก็คิดว่าหากไม่เกรงพระราชอาญาตนคงไม่ปล่อยให้นางจากไปอย่างง่ายดาย
เช่นนี้ ดังความว่า

พระไวยเปิดหน้าต่างข้างดินท่า
ขนานอ้ายกับอีใหม่ไปด้วยกัน
รื้อคิดความหลังด้วยยังรัก
จะลำบากยากเย็นเชียวใจ
ได้ยินเสียงร้องไห้ไปแจ้วแจ้ว
โอ้อวกรรมเราทำแต่ก่อนกาล
แม้ไม่เกรงอาญาฝ่าธุลี
ถึงเจ้าผิดก็ยังคิดแสนเสียดาย

แลเห็นสร้อยฟ้าเจ้าโศกคัลย์
ถอยหัวเรือหันออกแจวไป
สงสารนักษัตรน้องเจ้าท้องไส้
ต้องเดินดงพงไพรไกลกันดาร
สนั่นแนวคองคาน่าสงสาร
มาประหารให้กำจัดจึงพลัดพราย
ไหนแก้วที่จะจากไปง่ายดาย
โอ้อวสายสุดสงวนไม่ควรเป็น

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 375)

ตอนสมเด็จพระพันวษาให้ชำระเถนขवाद

หลังจากที่พलयชุมพลสามารถจับตัวจระเข้แปลเถนขवादได้แล้ว สมเด็จพระ
พระพันวษาได้มีพระบรมราชโองการให้พระหมื่นศรีชำระความตั้งกระทู้ถามว่าใครใช้ให้มาทำ
ร้ายผู้คน เถนขवादก็ตอบว่าเดิมเป็นบ่าวรับใช้นางสร้อยฟ้า เมื่อมาอยู่ที่วัดพระยาแมนถูก
พलयชุมพลจับตัวไว้ ที่มาครั้งนี้ไม่มีใครใช้ให้มาแต่ตนมาด้วยความแค้นและการที่แปลงเป็น
จระเข้มากัดกินผู้คนนั้นเพียงเพื่อต้องการล่อให้พलयชุมพลออกมา ไม่ได้มีจุดประสงค์ที่จะคิดคด
ขบถต่อสมเด็จพระพันวษาไม่ ดังความว่า

เถนเจ็บแสบจริงทุกสิ่งสิ้น
เดิมเป็นบ่าวสาวน้อยเจ้าสร้อยฟ้า
ครั้นลงมาอยู่วัดพระยาแมน
เขาจะฆ่าฟันให้บรรลัย
จะมีใครใช้มาหามิได้
จึงได้แก่งแปลงตัวเป็นกุ่มภา
ด้วยคิดว่าถ้าใครไม่ต่อสู้
ถ้าหลงกลล่อลวงได้ทวงที
อันที่พระองค์ผู้ทรงยศ
เป็นความสัตย์ทุกสิ่งจริงใจในใจ

ข้าอยู่เมืองเชียงอินทร์พระเจ้าข้า
ชื่อว่าเถนขवादจงแจ้งใจ
ชุมพลลูกขุนแผนจับมาได้
จึงหนีไปเชียงอินทร์ถิ่นอาตมา
แค้นใจพलयชุมพลคนจับข้า
มารุ่งศรีอยุธยาในครานี้
ชุมพลรู้คงอาสามาเร็วรี
จะกดจมวารให้บรรลัย
ข้าหาได้คิดขบถไม่
อันโทษทัณฑ์ฉันใดได้เมตตา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 400)

การที่เถนवादกล่าวเช่นนี้หาเป็นเพราะมีความจงรักภักดีต่อสมเด็จพระ
พันวษาไม่ แต่ที่เถนवादกล่าวเช่นนี้ก็เพราะเกรงกลัวในพระราชอาญา จึงกล่าวเพื่อให้โทษ
พ้นตัวเท่านั้นเพราะหากพิจารณาจากถ้อยความก่อนที่เถนवादจะกลับมาแก้แค้นนั้น
เถนवादได้นำความไปปรึกษานางสร้อยฟ้าและบอกกล่าวแก่นางสร้อยฟ้าว่า “ จะทำเสียให้วุ่น
ขุนทั้งเมือง เอาให้ยุ่งถึงสมเด็จพระพันวษา ” นั้นแสดงให้เห็นว่าเถนवादมิได้มีความซื่อสัตย์
จงรักภักดีต่อสมเด็จพระพันวษาอย่างที่พูดไม่

ความเกรงกลัวในพระราชอาญา นอกจากจะปรากฏข้างต้นแล้วยังปรากฏ
ชัดเจนจากพฤติกรรมของพระยาอนุชิตเมื่อสมเด็จพระพันวษามีพระราชดำรัสตรัสถามเรื่องที่
พระยาอนุชิตปกปิดความผิดไว้โดยกราบบังคมทูลความเท็จว่าเถนवादได้เสียชีวิตไปเมื่อหลาย
ปีก่อน เพราะหากกราบบังคมทูลความจริงว่าเถนवादหนีไปได้ ตนอาจจะได้รับโทษหนัก
ดังคำว่า

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช
อ้ายนี้ไฉนว่าตายเสียหลายปี
ฮ้าเฮ้ยพระยาอนุชิต
ว่าเถนเถนครั้งนั้นมรณา
ท่านจางวางตำรวจไม่เงยหน้า
กระหม่อมฉันโศดเขลาเบาใจ
ก็วางใจไม่พินิจพิจารณา
ถ้ามิโปรดโทษมีถึงที่ตาย

ทราบเหตุไคร่ครวญเป็นถ้วนถี่
เออเดี๋ยวนี้ทำไมไพล่กลับมา
ช่างปกปิดปกปิดได้ต่อหน้า
เดี๋ยวนี้กลับเป็นมาจะว่าไร
เกรงพระราชอาญาจนเหวี่ยงไหล
ด้วยผู้คุมยามในวาวอดวาย
ให้ไปทิ้งป่าช้าด้วยมั่งง่าย
ทูลแล้วก็ถวายบังคมคัล

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 400 - 401)

ตอนพระเจ้าเชียงใหม่ยอมแพ้

เมื่อขุนแผนและพลายงามเข้าไปจับพระเจ้าเชียงใหม่ในห้องบรรทมพระเจ้า
เชียงใหม่ไม่สามารถต่อสู้ได้เพราะขุนแผนกับพลายงามเข้ามาประชิดติดตัวพระเจ้าเชียงใหม่ตก
พระทัยลุกขึ้นนั่งขึ้น ขุนแผนจึงว่ากล่าวพระเจ้าเชียงใหม่ว่าประพฤติดนเป็นพาล สมเด็จพระ
พันวษาจึงตรัสใช้ให้ตนซึ่งเป็นทหารความสามารถแค่ปานกลางมาเอาชีวิต ด้วยความกลัวตาย
พระเจ้าเชียงใหม่จึงยอมอ่อนน้อมและออกพระโอษฐ์ถวายชีวิตตนเอง ลูกเมียและบ้านเมืองแก่
สมเด็จพระพันวษา ดังคำว่า

ครานั้นขุนแผนแสนสนิท
หากมานะนั่งนิ่งไม่ดิงองค์
ฮ้าเฮ้ยพระยาปัจจามิตร

เห็นเจ้าเชียงใหม่สิ้นคิดตะลึงหลง
ขุนแผนส่งสุรเสียงประเปรี้ยงมา
ตัวเป็นพาลผิดริษยา

องค์พระจอมมงกุฎอยุธยา
 เจ้าฟ้าสัตนาคนหุต
 ตัวกระทำจัญไรใจทมิฬ
 ทั้งพวกไทยมารับก็จับจำ
 แล้วมีสารไปทำถึงธานี
 ไม่เจียมตัวเป็นประจันตประเทศ
 จึงตรัสใช้เราทหารแต่ปานกลาง
 อย่างนั่งก้มหน้าหนึ่งไม่ดิงกาย
 แผ่นดินลาวนี้จะเห็นเป็นของใคร
 ครานั้นเจ้าเชียงใหม่ครั้งได้ฟัง
 สุดฤทธิ์ที่จะคิดประจัญบาน
 จะต่อตีก็ไม่มีอาวุธสู้
 จะผุดลุกหนีไปก็ไม่พ้น
 กลัวตายคลายมานะละทีฐ
 นี่แน่ท่านสองทหารอันชาญชัย
 ถ้าท่านไว้ชีวิตคิดเมตตา
 สร้อยทองขอยบได้ไปไว้แว
 จะอ่อนน้อมยอมถวายเจ้านายแล้ว
 ทั้งเวียงชัยไพร่ฟ้าข้าบุรี

มิได้มาย้ายเมืองเชียงใหม่
 ถวายบุตรกรุงไทยตั้งใจถวิล
 ออกชิงไว้ให้สิ้นเสียไมตรี
 เขียนขัณฑ์บระย้าจนป่นปี้
 ให้กรูกรรีพลมาชนช้าง
 ช้างโอหังบังเหตุเสียสิ้นอย่าง
 ให้มาล้างชีวันให้บรรลัย
 จะยอมตายหรือจะคิดกลับจิตใหม่
 จะว่าไรว่ามาอย่านิ่งนาน
 อุดงค์เพลิงไหม้ประลัยผลาญ
 ด้วยทหารกรุงไทยอยู่ใกล้ตน
 เป็นศัตรูสุดฤทธิ์ติดขัดสน
 ให้อันอันจนจิตคิดเสียใจ
 ดำริแล้วดำรัสตรัสปราศรัย
 ข้อยก็ได้พลั้งจิตผิดเสียแล้ว
 จะเป็นข้าพระทูลกระหม่อมแก้ว
 มิได้แผ้วพานฟ้องประเพณี
 ทั้งลูกแก้วเมียมิ่งมเหสี
 ถวายไว้ได้ฐลีพระบาท

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 129 - 130)

พฤติกรรมของพระเจ้าเชียงใหม่ที่ยอมอ่อนน้อมนี้ถึงแม้ว่าสาเหตุประการสำคัญมาจากการ “ กลัวตาย ” แต่ความเกรงกลัวดังกล่าวผู้เรียบเรียงคิดว่าเป็นความเกรงกลัวในพระราชอาณาในฐานะที่พระองค์เป็นผู้แพ้สงคราม

นอกจากนี้ขุนแผนยังกล่าวออกตัวเพียงแต่ว่าตนเองนั้นเป็นทหารที่มีความสามารถระดับปานกลางเท่านั้น คำกล่าวของขุนแผนเป็นการเน้นให้ผู้ฟังตระหนักถึงพระบรมเดชานุภาพของสมเด็จพระพันวษาว่าขนาดทหารระดับกลางมาก็สามารถเอาชีวิตของพระเจ้าเชียงใหม่ได้นับประสาอะไรกับทหารเอก ด้วยเหตุนี้พระเจ้าเชียงใหม่จึงยอมอ่อนน้อมถวายเมืองต่อสมเด็จพระพันวษา

ผลจากความเข้มงวดของกฎหมายและความเด็ดขาดในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ดังกล่าวถึงแม้ว่าจะทำให้การปกครองเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อยแต่ก็ยังมีช่องว่างที่เปิดโอกาสให้ขุนนางหรือข้าราชการบางคนนำไปเป็นข้ออ้างหรือใช้พระราชอำนาจดัง

กล่าวในการสร้างบารมีหรือแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตน ดังปรากฏในพฤติกรรมของตัวละคร
ดังนี้

ตอนขุนช้างให้ยายกลอยกับยายสายไปหลอกนางศรีประจันว่าพยาย
แก้วเสียชีวิต โดยอ้างถึงกฎหมายในการตีว่าหากแม่ทัพคนใดเสียทัพกลับมาจะถูกประหาร
ชีวิตและหากเสียชีวิตในสงครามภรรยาจะต้องเป็นหม้ายหลวง เหล่าบรรดาไพร่ทั้งชายหญิงก็จะ
ถูกจับเข้าคุก ด้วยเหตุที่ยายกลอยกับยายสายได้อ้างอิงถึง “ กฎหมายตั้งมั่นตามกระทรวง ”
จึงเป็นเหตุให้นางศรีประจันเกิดความกลัวซึ่งความกลัวของนางศรีประจันนี้เป็นความเกรงกลัวใน
พระราชอาญา ดังความว่า

ครานั้นยายกลอยกับยายสาย
เข้าไปกระซิบกระหยิ่มดา
กฎหมายตั้งไว้แต่ไรมา
ถ้าเสียทัพกลับมาให้ฆ่าฟัน
ถ้าแม่ทัพตายลงในทัพ
ไพร่ซึ่งเสียทัพกลับทั้งปวง
วันทองจะต้องเป็นหม้ายหลวง
ยกย้ายถ่ายเทเสียเป็นไร

ครั้นได้แบบคายนแล้วจึงว่า
ว่านี่แน่คุณป้าศรีประจัน
ว่าใครกล้าอาสาไปทัพขันธ์
กฎหมายตั้งมั่นตามกระทรวง
ลูกเมียให้จับเป็นหม้ายหลวง
ให้ติดพวงส่งเข้ายังคุกใน
จะยากเย็นเป็นห่วงหาน้อยไม่
ขอให้ขุนช้างเอาเป็นเมีย

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 198)

การกล่าวอ้างถึงกฎหมายยังปรากฏในตอนที่ขุนแผนพานางวันทองหนีเข้าป่า
ขณะที่เดินทางมาถึงท่าน้ำบ้านพลับ ขุนแผนได้บอกให้มะต๋อระบบ คนแจวเรือจ้าง ให้รีบข้าม
ฟากไปส่งตนกับนางวันทองโดยขุนแผนได้กล่าวอ้างถึงรับสั่งของสมเด็จพระพันวษาที่ตรัสใช้ให้
ตนไปดูข่าวช้างใหญ่ในป่า มะต๋อระบบเมื่อได้ยินว่าเป็นรับสั่งด้วยความเกรงกลัวในพระราช
อาญาจึงรีบกุสีกุจอลุยเลนต่อเรือลงน้ำเพื่อรีบพาขุนแผนกับนางวันทองข้ามฟากไป ดังความว่า

ถึงลำน้ำบ้านพลับเข้าจับไว
จะข้ามอาชาจระเข้ร้าย
แสนเวทนานางเมือกกลางคืน
จะทำฉันใดดีเจ้าพี่เอ๋ย
ในจิตคิดตรึกรำลึกไป
บอกนางพลางขับสีหมอกม้า
ทำตะคอกขู่เข็ญให้เป็นที

จงใจชักม้าให้หยุดยืน
ครั้นจะว่าน้ำลึกมิใช่ดิน
ค่อยขึ้นขึ้นแล้วจะชำระกำไ
จะลุยเลยหลีกข้ามแม่น้ำได้
นึกได้แล้วเจ้าเรือจ้างมี
ครั้นถึงท่าร้องเรียกอยู่ยังมี
บัดนี้รับสั่งใช้ให้เรา

ไปสืบข้างทางโป่งโคลงจะสู้

...

มะก้อระบมไฉยินว่า
แก้ผ้าลุยเลนหลักเบนไป

เป็นข้างสำคัญอยู่ที่ในป่า

...

ถือรับสั่งมาไม่หนึ่งได้
โยกโยกไม่ไหวมันผัดนัก

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 333)

1.2 ความซื่อสัตย์ จงรักภักดี

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (2543 : 21) ได้กล่าวถึงเรื่องขุนช้างขุนแผนว่า บิดาของตัวละครเอกในเรื่อง คือขุนไกรพลพ่าย ขุนศรีวิชัย และพันศรโยธาล้วนแล้วแต่เป็นข้าราชการทั้งสิ้น จึงมีความรักภักดีต่อสมเด็จพระมหากษัตริย์คือพระพันวษาเป็นอย่างยิ่ง ความจงรักภักดีของตัวละครในเรื่องเป็นเยี่ยงอย่างสำหรับข้าราชการและผู้อ่านได้โดยทั่วไป กล่าวคือ เป็นความจงรักภักดีถึงที่สุดอย่างไม่มีปัญหา แม้จะต้องพระราชอาญาขั้นรุนแรงอย่างใดก็มีได้ทำให้ความจงรักภักดีของแต่ละคนนั้นเสื่อมคลายลงแม้แต่น้อย นอกจากนี้ถึงแม้ว่าตัวละครหลายคนในเรื่องนี้จะเป็นผู้ที่มีวิทยาอาคมและของดีอีกทั้งเลี้ยงภูตผีพลายไว้ป้องกันสรรพภัยให้แก่ตนเอง แต่พอถึงคราวที่ต้องพระราชอาญาแล้ววิทยาอาคมต่าง ๆ ก็ไม่สามารถป้องกันราชภัยได้ ความเกรงกลัวในพระราชอาญาดังกล่าวจึงส่งผลเป็นหลักสองประการคือ ข้าราชการนั้นจะต้องมีความจงรักภักดีเป็นมูล ไม่มีทางเสื่อมความจงรักภักดีได้และอีกประการหนึ่งคือพระบรมราชโองการนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์และมีฤทธิ์อำนาจเหนือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใดซึ่งปรากฏในพฤติกรรมของตัวละคร ดังต่อไปนี้

ตอนสั่งประหารขุนไกร

ขุนไกรพลพ่ายบิดาของขุนแผนได้รับมอบหมายให้คอยดูแลฝูงควายป่าแถวเมืองสุพรรณบุรี เมื่อสมเด็จพระวษาเสด็จมาทอดพระเนตรควายป่า ขุนไกรซึ่งมีกำลังทหารอยู่ถึง 700 คนก็ต้องมีหน้าที่รักษาความปลอดภัย ด้อนควายป่ามาให้ทอดพระเนตรและคอยป้องกันมิให้ฝูงควายป่าตื่นกลัววิ่งเข้ามาถึงที่ประทับอันอาจจะเป็นอันตรายต่อสมเด็จพระพันวษาและเหล่าข้าราชการได้ เมื่อขุนไกรและพวกอาสา 500 คนได้ไล่ด้อนฝูงควายป่าด้วยการจุดไฟเผาเป็นวงล้อม ทำให้ฝูงควายป่าจำนวนมากที่กำลังตื่นกลัวเสียงฆ้อง กลองและเสียงโห่ร้องจึงแล่นมาถึงหน้าที่ประทับ สมเด็จพระพันวษาจึงมีรับสั่ง ดังความว่า

จึงตรัสว่าฮ้าเฮ้ยอายขุนไกร
มึงไวใจแต่ไพร่ให้ไล่ควาย

เป็นไรมิด้อนให้เข้าค่าย
มึงลอยช่ายอยู่เปล่าไม่เข้ายา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 22)

เมื่อขุนไกรได้ยินรับสั่งก็จับหอกแผ่นทะยานออกมาข้างหน้า พวกไพร่พลต่างก็ส่งเสียงโห่ร้องดังสนั่นทำให้ฝูงควายป่าที่อยู่ในอาการหวาดกลัวกลับยิ่งตื่นกลัวไล่ขวิดผู้คนอย่างอลหม่านและทำท่าจะวิ่งฝ่าเข้ามาทางพลับพลาที่ประทับ ขุนไกรเกรงว่าจะเกิดอันตรายแก่สมเด็จพระพันวษาและข้าราชการบริพารที่ตามเสด็จจึงถือหอกวิ่งไปสกัดกั้นฝูงควายที่กำลังตื่นเมื่อฝูงควายตื่นวิ่งเข้ามา ขุนไกรได้ใช้หอกแทงควายล้มตายเป็นจำนวนมาก ดังความว่า

ขุนไกรได้ยินพระโองการ
พวกไพร่โห่ฉาวเกรียวกราวมา
ตื่นครื้นไคลโผนโดนโดน
มันไล่ขวิดผู้คนอลหม่าน
ถีบโดนโดนแทงเป็นกัณฑ์
ถูกควายตายล้มลงย้อยยับ
ฝูงกระบือเจ็บคลั่งกำลังตื่น
วิ่งแยกแตกกระจัดพลัดพราย

แผ่นทะยานจับหอกออกยืนหน้า
ฝูงกระบือเป็นบ้าอยู่ลนลาน
อ้ายองไกรธออกหน้ากล้าหาญ
ขุนไกรก็ทะยานออกยืนรับ
เสียงหอกสนั่นอยู่ฉับฉับ
จะนับก็ได้สักร้อยปลาย
แหกกรีนเข้าป่าพากันหาย
ที่ตายก็ตายอยู่เต็มไป

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 22)

การกระทำของขุนไกรถึงแม้ว่าจะกระทำไปด้วยเจตนาดีคือมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ถึงแม้ต้องสละชีวิตก็ไม่เสียดาย ด้วยเหตุนี้ขุนไกรจึงได้ฆ่าควายป่าเป็นจำนวนมากเพื่อป้องกันภัยให้สมเด็จพระพันวษาและเหล่าข้าราชการบริพาร แต่การกระทำดังกล่าวกลับทำให้สมเด็จพระพันวษากริ้วมากถึงกับมีรับสั่งให้ประหารชีวิตขุนไกรทันที ดังความว่า

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงฤทธิ์
ดั่งลมภาพพานพัดพัดพระทัย
เหม่เหม่ดูดูอ้ายขุนไกร
แกลังแก่งเล่ญเห็นอยู่ต่อตา
เหวี่ยงเหวี่ยงเร่งเร็วเพชฌฆาต

กริ้วโกรธดลพิษเพลิงไหม้
ไซ้พระสุรเสียงประเปรี้ยงมา
แทงกระบือน้อยใหญ่เสียนักหนา
จนแตกหนีเข้าป่าพนาลัย
ฟันให้หัวขาดไม่เลี้ยงได้

เสียบใส่ขาหยั่งขึ้นถ่างไว้

ริบสมบัติเข้าไถอย่าได้ซ้ำ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 22)

การสั่งประหารชีวิตขุนไกรอย่างทันท่วงทีพร้อมทั้งริบทรัพย์สมบัติมาเป็นสมบัติของแผ่นดินเพียงเพราะพฤติกรรมที่กระทำให้ขัดพระทัยแสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อย่างเด็ดขาดซึ่งเมื่อพิจารณาตามเนื้อความแล้วจะเห็นว่าสมเด็จพระ

พันธุชาเป็นกษัตริย์ที่ขาดเหตุผล เอาแต่ใจตนเองเมื่อโกรธก็สั่งประหารทันทีโดยไม่ได้ไตร่ตรอง ถึงสาเหตุของการกระทำแต่ถึงกระนั้นขุนไกรก็ได้กล่าวแสดงความคิดเห็นเชิงวิพากษ์วิจารณ์ หรือกล่าวโทษสมเด็จพระพันธุชาแม้แต่น้อย กลับยอมจำนนต่อชะตากรรมและยอมรับพระราชอำนาจโดยไม่ดิ้นรนกราบบังคมทูลขอภัยโทษหรืออธิบายถึงสาเหตุที่ต้องฆ่าควายป่า พฤติกรรมของขุนไกรดังกล่าวนี้ย่อมสะท้อนให้เห็นฐานะของผู้อยู่ใต้ปกครองว่าต้องซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อผู้ปกครองอย่างสูงสุด ด้วยเหตุนี้ก็จึงนำความคิดเรื่องบุญกรรมมาแทรกไว้เพื่อให้ตัวละครยอมรับกับผลของการกระทำของตนโดยมิได้กล่าวโทษหรือแสดงความโกรธเคืองต่อพระมหากษัตริย์แม้เพียงน้อยนิด ดังความว่า

โอ้วอนิจจานะอกเอ๋ย
เมื่อจะมวันนั้นก็พรั่นใจ
ทองประศรีแก้วพี่ก็ฝันร้าย
กรรมทัณฑ์แล้วแก้วเพื่อนเรือน

...

โอ้นิจจาตัวกูเอ๋ย
มาตายอยู่ในป่าพนาลี

กระไรเลยเกิดเหตุขึ้นจนได้
เป็นलगใหญ่กู่ก้องในห้องเรือน
จึงแกลังทำนายเสียปนเปื้อน
เจ้านับวันแล้วจะเลื่อนเป็นปีไป

...

กรรมสิ่งไรเลยไม่พอที่
ซากผีจะเป็นเหยื่อแก่แรงกา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 23)

ผลจากการยอมจำนนใน “ กรรม ” ยังสร้างความรู้สึกลึกภาคภูมิใจและรู้สึกเป็นเกียรติอย่างยิ่งที่ได้ตายด้วยศักดิ์ชายชาติทหารหาญ ดังความว่า

ด้วยตัวข้าขุนไกรกระทำผิด
จะตายด้วยความสัตย์ปฎิญาณ

ถึงชีวิตจะม้วยสังขาร
อย่างพงศ์พลายฝ่ายทหารอันชาญชัย

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 24)

การยอมรับในโชคชะตาว่ามาจากผลของกรรมที่เคยทำไว้ โดยไม่กล่าวโทษหรือวิพากษ์วิจารณ์พระมหากษัตริย์ ปรากฏอยู่หลายตอนดังเช่นตอนที่นายโหมเข้ารับใช้ของหลวงฤทธานนท์นำข่าวของขุนไกรมาแจ้งแก่นางทองประศรี ความทุกข์ยากที่เกิดขึ้นในครั้งนั้นนางทองประศรีได้รำพันออกมาว่าเป็นเพราะกรรมที่เคยทำไว้ ดังความว่า

ทองประศรีแจ้งความตามหนังสือ
โศกาปี่มว่าจะบรรลัย
นางครวญคร่ำร่ำว่าอยู่ว้าวุ่น

สองมือซ่อนอกเข้าร้องไห้
กลิ้งเกลือกเสือกไปไม่สมประดี
ไอ้พ่อคุณสูญหายตายเป็นผี

ไม่เจ็บไข้เมื่อไปยังอ้วนพี
เสียแรงพ่ออยู่ยงคงกระพัน

...

ทองประศรีแสนเศร้าเฝ้ารำพัน

ไม่พอที่ถูกฟันจนบรลัย
ใครใครทั้งนั้นไม่สู้ได้

...

กรรมทันแล้วจะทำฉันใดดี

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 25)

และตอนที่นางทองประศรีพาพลายแก้วหนีออกจากเมืองสุพรรณเพราะกลัวกฎหมายริบราชบาตร ซึ่งบุญยงค์ เกศเทศ (2532 : 219) ได้กล่าวถึงกฎหมายตราสามดวงที่ปรากฏในกฎหมายพระไอยการอาญาหลวง ว่า “ มาตราหนึ่ง ผู้ต้องพระราชอาญาหลวงถึงสิ้นชีวิต และทรัพย์สินของข้ามาวักวาย ข้าคนผู้ต้องพระราชอาญานั้นเป็นระบาค ให้ส่งเข้าพระคลังหลวงจนสิ้น....” ด้วยเหตุนี้ขณะที่นอนพักอยู่บนห้างไม้ในป่านั้น เมื่อพลายแก้วถูกมัดกักก็ร้องไห้และพรั่นพรอนถึงความทุกข์ร้อนของตน นางทองประศรีก็พูดกับพลายแก้วว่า “ ลูกเอ๋ยมีกรรมทำอย่างไร ” จะเห็นได้ว่าไม่มีการกล่าววิพากษ์วิจารณ์การตัดสินความของสมเด็จพระพันวษาแม้แต่แต่น้อย

นอกจากนี้ยังปรากฏในตอนที่ขุนช้างฟ้องว่าขุนแผนหนีเวร เมื่อมีรับสั่งให้นำตัวนางลาวทองมากักขังไว้ในพระราชวังและให้ขุนแผนไปตระเวนด่าน ขุนแผนก็หาโทษเคืองหรือกล่าววิพากษ์วิจารณ์การใช้พระราชอำนาจที่ไร้เหตุผลของสมเด็จพระพันวษาไม่แต่กลับยอมรับว่าเป็นเพราะกรรม ดังความว่า

ยังมีหน้าเข้าไปทูลยุแยง
เป็นคราวเคราะห์เพราะกรรมนำพระทัย
ทรงพิโรธโปรดปรับเอาเป็นผิด
ทั้งห้ามเฝ้ามิให้เข้าไปในวัง

ว่าป็นกำแพงพาราออกมาได้
เผชิญมิให้ได้ตามความจริงจัง
จนลาวทองต้องติดอยู่วังช้า
แล้วข้าสั่งสาปให้ตระเวนไพร

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 278)

ด้วยเหตุนี้ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (2517 : 30) ได้กล่าวถึงสมเด็จพระพันวษาว่าเป็นกษัตริย์ที่ใช้อารมณ์ ไม่ตั้งอยู่ในตัวบทกฎหมาย ใช้วิธีการลงโทษข้าราชการตามพระราชอัธยาศัยซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวปรากฏอยู่หลายตอน เช่นตอนที่ขุนช้างฟ้องว่าขุนแผนหนีเวร เมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงทราบเรื่องก็กริ้วและสั่งลงโทษทันทีโดยมิได้ไต่สวนให้ถี่ถ้วนเพียงเพราะการกระทำของขุนแผนนั้นขัดต่อพระราชประสงค์ ดังความว่า

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงภพ
กระที่บพระบาทดวดมา

ฟังจบก็กริ้วเป็นหนักหนา
อายนี้ดีกว่าไม่เกรงใคร

โทษถึงฆ่าฟันให้บรรลัย
หากคิดนิตหนึ่งความชอบมี
อื้อเมื่อยอย่างไรไม่จากกัน
เหวยราชามาตย์ไปบัดนี้
อ้ายขุนแผนกูไม่ขอเห็นตัว
ให้คุมไพร่ไปเที่ยวตระเวนด่าน
จึงจะเกณฑ์มันให้ไปต่อตี

เสียบหัวอย่าให้ดูเยี่ยงกัน
ถ้าหาไม่ชีวีจะอาสัญ
ถาลอยมาแต่สวรรค์จึงลืมกลัว
พาอีลาวทองมาจากผัว
มันทำชั่วให้อยู่กาญจน์บุรี
ต่อราชการเกิดศึกในกรุงศรี
แต่ในราตรีจึงรีบไป

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 272)

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นมีพระราชอำนาจ สิทธิขาดทุกเรื่อง พระองค์สามารถกำหนดชะตาชีวิตของประชาชนพลเมืองตลอดจนบุคคลที่อยู่ใต้เบื้องพระยุคลบาทให้ดำเนินและกลับกลายเป็นไปดังพระประสงค์ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็น เจ้าชีวิตอย่างแท้จริง

ความซื่อสัตย์และจงรักภักดีที่ปลูกฝังอยู่ในชีวิตและจิตใจของประชาชน พลเมืองมิได้มีในพฤติกรรมของตัวละครที่เป็นข้าราชการเท่านั้น หากยังปรากฏในพฤติกรรม ของพลายแก้วบุตรชายขุนไกร ความเศร้าโศกจากการสูญเสียพ่อของพลายแก้วฝังใจจนทำให้ พลายแก้วต้องการเป็นทหารเหมือนพ่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (2543 : 44) กล่าวถึง พฤติกรรมของพลายแก้วที่มีความต้องการรับราชการเป็นทหารเหมือนพ่อนี้ว่าเป็นเพราะ พลายแก้วมีปมด้อยอันเนื่องมาจากบิดาถูกประหารชีวิต พลายแก้วจึงต้องการกระทำการ บางอย่างในทางทหารเพื่อกู้ชื่อเสียงของขุนไกรและกล่าวแก้สาเหตุที่พ่อของตนตายนั้นเป็น เพราะถือสัตย์ปฎิญาณเป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้จากตอนที่พลายแก้วบวชเณรแล้วมาเรียนวิชา กับสมภารคงที่วัดแคในเขตเมืองสุพรรณ เมื่อพลายแก้วแนะนำตัวให้ท่านสมภารรู้ว่าตนเป็นลูก ของขุนไกร สมภารคงก็แสดงความรู้สึกเจ็บแค้นที่ขุนไกรถูกฆ่าตายโดยที่มิได้โต้ตอบ พร้อมทั้ง รับปากกับพลายแก้วว่าจะสอนวิชาให้จนหมดภูมิไม่ให้ใครทำร้ายได้ ดังความว่า

กูชอบซิดเป็นมิตรกับขุนไกร
โดยจะสิ้นความคิดวิตยา
ถ้าใครตามมาไม่มีครือ
ถึงยกทัพนับเต็มพื้นภพ
...
อย่าอาวรณ์กูจะสอนสิ้นตำรา

ยังแค้นใจที่มันม้วยไม่ต่อมือ
จะชานมาหากูไม่ได้ฤา
จะฟันเสียให้ลือเป็นแทงลาว
จะผูกผ้าพยนต์รับรับให้ฉาว
...
มิให้ฆ่าเหมือนพ่อของมึงนี้

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 101 – 102)

ถึงแม้สมภารคงจะรู้สึกเจ็บแค้นที่ขุนไกรถูกประหารชีวิตแต่พยายแก้วกลับคิดว่าสาเหตุที่ขุนไกรไม่ได้โต้ตอบนั้นเป็นเพราะขุนไกรเป็นข้าทหารที่ให้สัตย์สาบานตนว่าจะซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสมเด็จพระพันวษายิ่งกว่าสิ่งใด ด้วยเหตุนี้แม้ว่าขุนไกรจะมีเวทย์มนต์คาถาแต่เวทย์มนต์คาถาอาคมที่แกลักลั่นนั้นก็ไม่สามารถทำอันตรายพระมหากษัตริย์ได้ ดังความว่า

เณรแก้วบอกท่านสมภารไป
หากรับสัตย์พระพิพัฒน์วาริ
ส่วยอมตายไว้ชื่อเชื้อทหาร
อาคมจึงเสื่อมทุกสิ่งไป
ถ้าบิดาข้าคัดต่อแผ่นดิน

พ่อมิใช่สิ้นฤทธิ์คิดถอยหนี
ไม่ราศีคิดคดขบถใจ
มิให้พาลผิดเสียความสัตย์ได้
ท่านไม่เลียงแล้วก็ตามบุญ
ละสัตย์เสียสิ้นก็จะวุ่น

เพราะฉะนั้นเขาจึงฟันเล่นเป็นจุก

พระคุณอย่าละเหี่ยเสียน้ำใจ
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 102)

เมื่อพยายแก้วมิได้แสดงอาการโกรธเคืองต่อสมเด็จพระพันวษาที่รับสั่งประหารชีวิตพ่อขุนไกรและกล่าวถึงสาเหตุการตายของพ่อว่าเป็นเพราะพ่อรักษาความสัตย์ยิ่งชีพ ประกอบกับได้ผ่านพิธีดื่มน้ำสาบานตนด้วยเหตุนี้คาถาอาคมต่าง ๆ จึงเสื่อมไปซึ่งจะเห็นได้ว่าพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์นั้นมีอิทธิฤทธิ์เหนือเวทย์มนต์คาถาต่าง ๆ และเมื่อสมภารคงได้ฟังก็กล่าวยอมรับโดยดุษณีว่าการรักษาความสัตย์เป็นสิ่งสำคัญมาก ดังความว่า

...
ความสัตย์ต้องรักษาอย่าให้พลาด

...
เพราะประมาทพ่อมึงจึงเป็นผี
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 102)

การยอมรับในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อย่างง่ายตายของสมภารคงนั้นย่อมสะท้อนให้เห็นถึงพระราชสิทธิ์ขาดในการปกครองของพระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง ทั้งๆ ที่ก่อนหน้านี้สมภารคงได้แสดงความรู้สึกเจ็บแค้นที่ขุนไกรถูกฆ่าและแสดงความอหังการในความสามารถด้านการรบของตน ดวงมน จิตรจำนงค์ (2528 : 135) ได้กล่าวถึงพฤติกรรมของตัวละครที่ยอมจำนนและยอมรับต่ออำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางเชื่อฟังอย่างสมบูรณ์ว่าเป็นการเบี่ยงเบนและตัดปัญหาการวิพากษ์วิจารณ์ข้อบกพร่องของสมเด็จพระพันวษาและเป็นการย่ำความมีอำนาจเด็ดขาดของสมเด็จพระพันวษาให้เด่นชัดยิ่งขึ้น แม้แต่ขุนแผนเมื่อเป็นเณรแก้วซึ่งเป็นสามัญชนก็มิได้แสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์หรือเคืองแค้นสมเด็จพระ

พระพันวษาแม้แต่น้อยแต่กลับกล่าวถึงการตายของขุนไกรว่าเป็นเพราะ “ ท่านไม่เลี้ยงแล้วก็ตามบุญ ” ซึ่งเป็นการโยงความคิดทางศาสนาให้รับกับแนวคิดทางการเมืองที่ทำให้เชื่อว่าบุญและอำนาจเป็นของ คู่กันผู้มีอำนาจคือผู้มีบุญ ส่วนผู้ไม่มีบุญหรือมีบุญน้อยกว่าก็จะมีอำนาจหรือสิทธิที่จะคัดค้านหรือต่อต้านได้

นอกจากนี้ยังปรากฏชัดเจนในตอนที่น่าทึ่งของประศรีสั่งสอนขุนแผนก่อนเข้ารับราชการก่อนที่ขุนแผนจะเข้าฝึกหัดราชการเพื่อรับราชการได้เบื้องพระยุคลบาทนั้น นางทองประศรีได้สั่งสอนขุนแผนว่าอย่าประมาท อย่าถือตนว่ามีความสามารถให้เสียดมเจียมตนไม่กำเริบเสิบสานทำตนสูงศักดิ์เสมอพระมหากษัตริย์และให้ถวายเป็นงานด้วยความซื่อสัตย์ อุตุนและจงรักภักดี ดังความว่า

ไปเถิดเจ้าอย่าเฝ้าเป็นห่วงใย
แม่จะกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงทางนี้
เจ้าอุตสาหอดเปรี้ยวไว้กินหวาน
ถ้าได้ดีมียศปรากฏไป
แต่ทว่าราชการงานเมือง
โบราณท่านจึงตั้งคติมา
หนึ่งเป็นผู้ดีมีเชื้อชาติ
หนึ่งได้ศึกษาวิชาชาญ
หนึ่งว่าอายุเจริญวัย
หนึ่งปัญญาอ่อนไวไม่มีน้าว
ท่านว่าผู้เป็นข้าฝ่าธุลี
เจ้านี้ดูก็มีทุกประการ
แต่ทว่าอย่าทะนงองอาจ
ถ้าประมาทราชภัยมักไม่แคล้ว
โบราณว่าเป็นข้าจอมกษัตริย์
ท่านกำหนดจดไว้ในตำรา
หนึ่งวิชาสามารถมีอย่างไร
หนึ่งกล้าหาญทำการถวายนั้น
หนึ่งมิได้ประมาทราชกิจ
หนึ่งสัตย์ซื่อถือธรรมจรรยา
หนึ่งเสียดมเจียมตัวไม่กำเริบ
หนึ่งอยู่ใกล้ชิดติดพระองค์
หนึ่งไซ้ไม่ร่วมราชอาสน์

เมียของเจ้านั้นไซ้ให้อยู่นี้
มิให้มีเดื่อตร้อนรำคาญใจ
ฝึกหัดราชการให้จงได้
เหมือนแทนคุณขุนไกรผู้บิดา
จะสามารถปราบเปรื่องยากหนักหนา
ว่าวุฒิมีสี่ประการ
กิริยามารยาทส่งสัญญาณ
เป็นแก่นสารคือคุณอดทนตัว
เข้าใจผิดชอบประกอบทั่ว
จึงจะรู้ดีชั่วในทางงาน
วุฒิต้องมีทั้งสี่สถาน
จะสุโขทัยสมภารก็ควรแล้ว
โดยประมาทถือว่าข้ากล้าแกแล้ว
ลูกแก้วจงจำคำมารดา
ราชสวัสดิ์ต้องเพียรเรียนรักษา
มีมาแต่โบราณช้านานครั้น
ไม่ปิดไว้ให้ท่านทราบทุกสิ่งสรรพ
มุ่งมันจนสำเร็จเจตนา
ชอบผิดดริตริกหมั่นศึกษา
เหมือนสมาทานศีลไว้มั่นคง
เอื้อมเอิบหยิ่งเย่อเฟ้อหลง
ไม่ทำเทียมด้วยทะนงพระกรุณา
ด้วยอุบาทว์จัญไรเป็นหนักหนา

หนึ่งเข้าเฝ้าสังเกตซึ่งกิจจา
 หนึ่งผู้หญิงชาวโนไม่พันพัว
 หนึ่งสามีภักดีรักใคร่ในภูบาล
 ราชสวัสดิ์จัดจบครบสิบข้อ
 สัตย์ซื่อและสำคัญนั้นเป็นแดน
 จงไปดีมาดีศรีสวัสดิ์
 ให้พระองค์ผู้ทรงภพไตร

ไม่ใกล้ไกลไปกว่าสมควรการ
 เล่นหัวผูกรักสมัครสมาน
 ถึงถูกกริ้วทันทานไม่ตอบแทน
 พ่อจงจำไว้ให้หนักแน่น
 พ่อแผนของแม่จงใส่ใจ
 พันวิบัติเสี้ยนหนามความเจ็บไข้
 โปรดปรานประทานให้เป็นพระยา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 266)

ตอนนางเกษมเหสีพระเจ้าล้านช้างให้ออวาทแก่นางสร้อยทอง

ก่อนที่นางสร้อยทองจะออกเดินทางไปอยุธยา นั้น นางเกษมพระราชมารดา ได้ให้ออวาทแก่นางสร้อยทองในเรื่องการปฏิบัติตัวต่อผู้ใหญ่และการปฏิบัติตัวในฐานะที่เป็นข้าบาทบริจาในสมเด็จพระพันวษาโดยให้มีความจงรักภักดี ตั้งใจสนองพระเดชพระคุณอย่างสูงสุด ดังความว่า

จัดพลงนางทรงกันแสงโตก

จึงตรัสเรียกโฉมยงองค์ธิดา
 กอดลูกทรวงสะท้อนสอนสั่ง
 จะพากันไปอยู่ในหมู่ไทย
 อันขนบธรรมเนียมของเมืองใต้
 อิกบรรดานารีที่พบพักตร์
 ที่ใครควรเคารพกั้นบนอบ
 อย่าโหดไรให้เขาพากันชิงชัง
 คนเช่นนั้นมันมักเที่ยวแทรกแซง
 พอเราหลงปลงอารมณ์สมคะเน
 อันคนชั่วย่อมนะคนปนกับดี
 ถึงเมืองลาวเมืองไทยไม่ผิดกัน
 อึ่งหญิงรูปทรงที่สงศรี
 จะผิดกันแน่แท้แต่ที่ใจ
 นางกษัตริย์เขาจัดว่าล้ำเลิศ
 ถือมันสัตย์ธรรมจรรยา
 เพราะว่าเป็นวิสัยในพงศ์พันธุ์
 ซึ่งจะฝ่าเหล่าไปมิใครมี

หวนวิโยคลูกน้อยละห้อยหา
 กับพี่เลี้ยงกัลยาเข้าห้องใน
 เจ้าจะพราจากวังไปเวียงใต้
 อย่าได้ประมาทนะลูกรัก
 ต้องเพียรเอาใจใส่ให้รู้จัก
 เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ที่ในวัง
 ที่ควรคิดชิดชอบอย่าผินหลัง
 แต่อย่าพลั้งเผลอคบคนเสเพล
 ประจบประแจงด้วยอุบายหลายเล่ห์
 ก็ถ่ายเทเอาทรัพย์เสียนับพัน
 ถ้าดีมีชั่วก็มีอยู่ที่นั่น
 เพราะเช่นนั้นขวัญข้าวเจ้าจำไว้
 ย่อมมีทั้งผู้ดีมีทั้งไพร่
 กับที่ได้อบรมนิยมมา
 ประเสริฐด้วยสุริวงศ์พงศา
 ทั้งว่าจามรยาทสะอาดดี
 ฝึกสอนสืบกันมาตามที
 เหตุนี้จึงนิยมชมทั่วไป

กษัตริย์ถึงต่างทิศผิดภาษา
ถ้าประเพณีวงศ์เจ้าทรงไว้
แต่ทว่าอย่าลืมนะปลื้มใจ
ถึงพระองค์ทรงพระกรุณา
คำบุราณท่านว่ามาแต่ก่อน
ว่าวิสัยภรรยาประพฤติตัว
อย่าหนึ่งทุจริตคิดร้ายผัว
อีกอย่างหนึ่งการงานคร้านทั้งนั้น
อันหญิงดีที่เป็นภรรยา
หนึ่งเลี้ยงดูภัสดาด้วยปราณี
หนึ่งนั้นเคารพนบนอบผัว
จึงอยู่เย็นเป็นสุขทุกคืนวัน
แต่บริจามหากษัตริย์นั้น
ต้องจงรักภักดีและเกรงกลัว
ตั้งใจสนองรองบาทา
ถึงขัดข้องหมองใจในบางที
เพราะถ้าจอมกษัตริย์ขัดพระทัย
ถ้าหากว่าพระองค์ทรงโปรดปราน
จึงจะได้ความสุขทุกเวลา
เป็นสุขทั้งบรรดาเหล่าข้าไท

อันจะต่างจรรยานั้นหาไม่
ถึงกษัตริย์กรุงไทยคงเมตตา
ว่าถวายเจ้าไปให้เป็นข้า
อย่ากำเริบเดิบใหญ่ให้เมามัว
สำหรับสอนสตรีที่มีผัว
ดีชั่วเจ็ดอย่างต่างต่างกัน
อีกอย่างมัวโลกโมโหสัน
ท่านว่าเมื่อยุบาทว์ชาดิกาลี
กำหนดไว้ในตำราว่าเป็นสี่
หนึ่งร่วมทุกข์สุขมีเสมอกัน
หนึ่งยอมตัวให้ใช้ไม่เดียดฉันท์
ด้วยผัวนั้นวางใจที่ในตัว
ผิดกับหญิงสามัญที่มีผัว
เหมือนอย่างตัวเป็นข้าฝ่ายสุลี
ให้ทรงพระกรุณาเป็นราศี
ไม่ควรที่ให้เคืองเบื่องบพมาลย์
มักเกิดภัยอันตรายหลายสถาน
ก็ซุบเสียดสาราญตระการใจ
ญาติวงศ์พงศาได้อาศัย
ทรมวยจงจำตั้งรำพัน
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 6 - 8)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่าคำสอนดังกล่าวเป็นคตินิยมที่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินจะต้องปฏิบัติซึ่งแสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจและพระราชสิทธิขาดในการปกครองของพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงฐานะของความเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินที่จะต้องมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีอย่างสูงสุด

ความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ยังปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนอีกหลายตอน ดังนี้

ตอนขุนแผนลุลูกแก่โทษ

ขณะที่ขุนแผนและนางวันทองอาศัยอยู่กับพระพิຈิตร์และนางบุษบาได้ 1 เดือนด้วยความสำนึกในบุญคุณที่พระพิຈิตร์และนางบุษบาให้การเลี้ยงดูประดุจเลือดในอก

ขุนแผนเกรงว่าถ้าหากความทราบถึงพระเนตรพระกรรณสมเด็จพระพันวษา พระพิจิตรกับนาง
บุษบาอาจจะได้รับความเดือดร้อน ขุนแผนจึงคิดมอบตัวเพื่อต่อสู้อย่างดีฟองร้องของขุนช้าง

ถึงแม้ว่ากวีได้แสดงถึงคุณธรรมที่ดีและน่ายกย่องในเรื่องความกตัญญูรู้คุณ
ของขุนแผนที่ไม่ต้องการให้พระพิจิตรกับนางบุษบาเดือดร้อนแต่สิ่งที่ปรากฏอย่างชัดเจนใน
พฤติกรรมการยอมเข้ามาอมตัวของขุนแผนครั้งนี้ก็คือคตินิยมของสังคมไทยในสมัยนั้นว่าหน้าที่
ของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินโดยเฉพาะข้าราชการนั้นต้องมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหา
กษัตริย์อย่างสูงสุด ดังความว่า

พระพิจิตรบุษบาให้อาศัย
แต่นานไปที่ไหนความจะมิด
สั่งกำชับกรมการด่านคอย
ใครจับได้ให้ส่งไปพารา
จะร้อนถึงพระพิจิตรผู้บิดา
สักหน่อยก็จะพลอยเป็นโทษทัณฑ์
เมื่อพระองค์ยังทรงพระพิโรธ
ถ้านิ่งอยู่รู้ข่าวถึงกรุงไกร
...
สารภาพรับผิดชอบให้การ
เหตุด้วยตัวเราเข้ามาหา
โทษทัณฑ์นั้นเล่าจะเบาบาง
เมื่อจะเอาโทษทัณฑ์ฉันใด
ได้ถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา
ถือตามคำโบราณท่านว่ามา
ยากง่ายตายเป็นประการใด

รักใคร่เหมือนบุตรสุจริต
ด้วยพระองค์ทรงฤทธิ์ยังไกรหา
อายัดช่องใหญ่น้อยไว้แน่นหนา
ด้วยโทษฆ่าคนตายเสียหลายพัน
ที่เมตตาเลี้ยงดูให้อยู่กัน
ที่พูดนั้นว่าจะบอกไปขอไว้
ที่ไหนจะโปรดยกโทษให้
สั่งให้ส่งลงไปจะเสียที่
...
ด้านทานข้อฟ้องของขุนช้าง
มิได้ไปจับมาแต่ปากกว้าง
เห็นมีทางข้างจะกรุณา
ก็ตามใจด้วยเรานี้เป็นข้า
จะหลบหนีหนีหน้าไปทำไม
ว่าวายน้ำเข้าหาจะเข้าใหญ่
ให้เป็นไปตามกรรมที่ทำมา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 394)

นอกจากความซื่อสัตย์ จงรักภักดีที่ขุนแผนมีต่อสมเด็จพระพันวษาแล้ว
พฤติกรรมดังกล่าวยังปรากฏชัดเจนจากคำพูดของนางวันทอง ดังความว่า

เราผิดชีวิตถึงบรลัษ
ต้องกระทรวงล่วงพระราชอาญา
พวกแตกทัพคงกลับไปกราบทูล
ถึงในจิตไม่คิดทรยศ

ด้วยฆ่าฟันนายไพร่เสียหนักหนา
ข้าหลบหนีหนีหน้าดังคนคด
เป็นแก้มูลว่าเราคิดขบถ
จะนั่งกดความไว้ก็ไม่ดี

ยากเย็นจำเป็นต้องจำไป
น้องมิได้อาลัยแก่ชีวิ

จะตายเป็นเป็นกระไรให้รู้ที่
เมื่อมิโปรดปราณีก็ตายไป
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 394)

แนวคิดเรื่องบุญกรรมนอกจากจะปรากฏชัดเจนในพฤติกรรมของขุนไกร และนางทองประศรีดังกล่าวมาแล้วข้างต้นยังปรากฏชัดเจนจากพฤติกรรมของขุนแผนและนางวันทอง ตอนขุนแผนเข้ามาบดตัวต่อพระพิຈิตรเพื่อต่อสู้ข้อฟ้องร้องของขุนช้าง

การเข้ามาบดตัวของขุนแผนและนางวันทองในครั้งนี้ไม่มีใครสามารถรู้ชะตาชีวิตของตนเองได้ว่าจะมีชีวิตรอดอยู่หรือจะได้รับโทษจนถึงแก่ความตายแต่สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนคือการยอมจำนนต่อชะตากรรมโดยไม่ได้แย้งหรือกล่าววิพากษ์วิจารณ์สมเด็จพะพันวษาเลยแม้แต่น้อย ดังความว่า

ถือตามคำโบราณท่านว่ามา
ยากง่ายตายเป็นประการใด

ว่าวายน้าเข้าหาจะเข้ใหญ่
ให้เป็นไปตามกรรมที่ทำมา

...

...

แม้พระองค์มีทรงพระเมตตา
จะก้มหน้าเกิดใหม่ให้ได้ดี

ก็พินฉ่าเสียเถิดให้เป็นผี
ชาตินี้มีกรรมเราทำไว้

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 394 – 395)

ตอนขุนแผนถูกจองจำ

หลังจากที่ขุนแผนให้พระหมื่นศรีกราบบังคมทูลขออนางลาวทอง สมเด็จพะพันวษาทรงกริ้วมากถึงกับรับสั่งให้จองจำโดยประทุกระโธงพันชานการทั้งห้าประการแก่ขุนแผนซึ่งการจองจำดังกล่าวหากเป็นนักโทษอื่น ๆ ที่ไม่มีเวทมนต์คาถาจะเห็นได้ว่าการถูกจองจำดังกล่าวจะทำให้ได้รับความยากลำบากมากแต่สำหรับขุนแผนผู้ที่มีฤทธิ์อาคมแก่กล้าเครื่องพันชานการดังกล่าวไม่สามารถคุมขังขุนแผนไว้ได้ ถึงแม้จะหนักหนากว่านี้สักสองเท่า ขุนแผนก็สามารถหนีไปได้หากแต่ขุนแผนมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสมเด็จพะพันวษา ขุนแผนจึงยอมรับโทษทัณฑ์ด้วยความจงรักภักดี ดังความว่า

ขุนแผนแสนโสกด้วยสองนาง
พิศมิตจึงติดถึงชื่อคา

น้ำตาพร่างพรายซาบอาบหน้า
เป็นเวลาเคราะห์กรรมมานำไป

...

...

มิได้นึกว่าพระองค์จะทรงโกรธ
ครั้งนี้ตายเป็นเห็นเท่ากัน

ให้จองจำทำโทษถึงมหันต์
ด้วยโทษทัณฑ์แทบพันจะทนไป

อันเครื่องพันธนาที่จำลอง
จะเสียดัดยัดสนจึงจอนใจ
เสมือนหนึ่งบิดาท่านทำโทษ
จะทนไปให้ตลอดจนวอดวาย

อีกสักสองเท่านี้ก็หนีได้
หนีไปใครจะนับว่าเป็นชาย
แม้มิโปรดตามที่ไม่หนีหาย
สู่ตายตามแต่พระอาญา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 419 – 420)

ความทรمانจากความเมื่อยล้าที่ถูกจองจำใส่โซ่ตรวนครบทั้งห้าและด้วยความคิดถึงภรรยาทำให้ขุนแผนสะเดาะโซ่ตรวนออกมาหานางแก้วกิริยาที่ทับไถลที่คุมขัง แต่ถึงกระนั้นการกระทำดังกล่าวของขุนแผนไม่ใช่เพราะคิดหนีหากเพราะขุนแผนถือสัตย์สุจริตยึดมั่นในความจงรักภักดีต่อสมเด็จพระพันวษาเป็นที่ตั้ง ดังความว่า

ครั้นยามดึกกำลังสดงนอน
ขุนแผนแสนโศกวิโยคใจ
โซ่ตรวนถ่วงครบห้าประการ
จะพลิกตัวทั่วทั้งกาย
โอ้อวาคณโทษทั้งปวงเอ๋ย
อันตัวกูจะอยู่ให้จงภัย
เพียงถือสัตย์สุจริตไม่คิดหนี
ไม่คิดคัดต่อจ้าวข้าวแดงตน

พระจันทร์แจ่มกระจ่างสว่างไสว
เขาร้อยไว้วัดติดทั้งซีกคา
ทรมานมีนเมื่อยเป็นหนักหนา
ยิ่งนานยิ่งระอาระอิดใจ
กระไรเลยทนทานตั้งปีได้
เป็นว่าไม่ต้องการจะทานทน
แต่เท่านี้ก็พอจะเป็นผล
ก็เป็นคนเลิศโลกย่อมถวาย

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 421)

ความซื่อสัตย์และจงรักภักดียังปรากฏชัดเจนตอนที่พัศดีและท่ามะรงมาตรวจเวรและเรียกชื่อขุนแผนแต่ปรากฏว่าไม่มีเสียงตอบรับจากขุนแผน เมื่อค้นหาก็ไม่พบตัวจึงไปตามหาขุนแผนที่หับเผยของนางแก้วกิริยาก็คพบว่าขุนแผนอยู่ที่นั่น หลังจากที่มีการย้ายยุดจุดกระซากกัน ในที่สุดขุนแผนก็แสดงการสะเดาะโซ่ตรวนและขอคำให้พัศดีและท่ามะรงดูว่าเครื่องพันธนาการดังกล่าวไม่สามารถคุมขังตนเองได้ ขุนแผนก็กล่าวกับผู้คุมทั้งสองว่า

ขุนแผนว่าเราก็จ้าเลี้ยง
ถ้ากูคิดหลบหนีไซ้
เฮ้ยจงดูเล่นเป็นขวัญตา
พัศดีท่ามะรงงวุ่นวาย

สาบานแล้วหาเบี่ยงความสัตย์ไม่
กลางวันก็จะไปได้สบาย
พอว่าแล้วอึดใจให้ตัวหาย
พ่อคุณลูกตายแล้วที่นี้

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 422 - 423)

หลังจากที่พัตติและท่ามะรงกลับมาก็ไปบอกกล่าวให้พระยายมทราบเรื่องดังกล่าว พระยายมก็ให้ผู้คุมทั้งสองไปนำตัวขุนแผนมาพบ ขุนแผนก็ตอบความแก่พระยายมว่า จะไม่หลบหนีด้วยเหตุที่ถือสัตย์ปฏิญาณยึดมั่นในความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

ขุนแผนตอบคำพระยายม	ความสัตย์เกล้ากระหม่อมหาหนีไม่
แต่ว่าต้องจงจำระกำใจ	ทนทานไม่ได้ทั้งชื่อคา
เจ้าคุณเป็นใหญ่ได้โปรดเกล้า	ข้าพเจ้าไม่หลบหลีกหนีหน้า
จะตายตามความสัตย์ปฏิญาณ	มิให้มีผิดมาถึงเจ้าคุณ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 423)

เมื่อพระยายมได้ฟังคำกล่าวของขุนแผนว่าจะไม่หลบหนี พระยายมก็ได้กล่าวกับขุนแผนถึงพระกรุณาหาชีวิตคุณของพระมหากษัตริย์ คำกล่าวของพระยายมดังกล่าวจะเห็นได้ว่าเป็นคำสอนในเรื่องความจงรักภักดีที่ยึดมั่นปฏิบัติกันมาช้านาน ดังความว่า

พระยายมได้ฟังขุนแผนว่า	ถ้ากระนั้นวันหน้าก็อย่าว่าน
เราจะตามใจเจ้าเอาบุญ	อย่าลืมคุณพระองค์ทรงเลี้ยงมา
เจ้าจงให้สัตย์ปฏิญาณ	ดังว่าขานไม่คิดจะหนีหน้า
ให้เราแจ้งใจพลันเหมือนสัญญา	คำหนึ่งเราไม่ว่าจะตามใจ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 424)

ด้วยเหตุนี้ขุนแผนจึงกล่าวคำสัตย์ปฏิญาณว่า

ขุนแผนประนมกำกราบกราน	ตั้งสัตย์ปฏิญาณสาบานให้
ถ้าว่าหลบหลีกหนีไป	ให้ตกนรกต่ำได้อเวจี
แม้ตายจะสู้อยู่ในคุก	กว่าจะโปรดพ้นทุกข์ไปจากที่
มิได้คิดชั่วกาล	ตั้งแต่วันนี้จนวันตาย

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 424)

ตอนนางทองประศรีทำขวัญพลายงาม

หลังจากที่ขุนช้างหลอกพาพลายงามไปฆ่าที่ชายป่าแต่ไม่สำเร็จเพราะผีพรายของขุนแผนมาช่วยไว้ นางวันทองจึงบอกแก่พลายงามว่าขุนช้างไม่ใช่พ่อหากแต่เป็นขุนแผนซึ่งขณะนี้ได้รับโทษถูกจองจำอยู่ในคุก พลายงามจึงเดินทางไปหาย่าทองประศรีที่กาญจนบุรี เมื่อไปถึงนางทองประศรีได้ทำพิธีบายศรีสู่ขวัญหลาน หลังเสร็จพิธีพลายงามได้

ถามเรื่องราวของพ่อขุนแผนและขอให้นางทองประศรีพาไปหาพ่อ นางทองประศรีก็เล่าเรื่องราว และสาเหตุที่ขุนแผนถูกจองจำว่าเป็นเพราะหลงใหลนางลาวทอง ตนเองได้ห้ามปรามแล้ว ขุนแผนก็ไม่เชื่อฟังจะเห็นได้ว่าคำบอกกล่าวของนางทองประศรีนั้นไม่ได้กล่าวโทษหรือตำหนิ ตีเตียนสมเด็จพระพันวษาเลยแม้แต่น้อย ดังความว่า

เจ้าพลายงามถามย่าวว่าพ่อแผน	ต้องคับแค้นคือเชิงเป็นไฉน
ไม่เคยค้นคุณยาช่วยพาไป	พอหลานได้เห็นหน้าบิดาตัว
ได้ฟังหลานท่าย่าน้ำตาตก	สะอื้นอกอาดูรว่าทูนหัว
พ่อเอ็งย่าวว่าไรเขาไม่กลัว	เพราะเมามัวเมียลาวนางสาววัง
ไปทูลขอพระองค์ทรงพระโกรธ	ให้ลงโทษทนต์ทุกขี้ใส่คุกขัง
แต่ไม่ต้องจองจำอยู่ลำพัง	ถึงสิบปีแล้วยังไม่พ้นเลย

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 441)

และเมื่อนางทองประศรีพาพลายงามไปเยี่ยมขุนแผนที่ถูกพ่อขุนแผนได้รับรู้ เรื่องราวของนางวันทองและลูกก็โกรธขุนช้างมากถึงกับจะไปฆ่าขุนช้าง แต่นางทองประศรีได้ ห้ามปรามและบอกว่าตนจะดูแลสั่งสอนพลายงามให้มีวิชาความรู้เพื่อจะได้ถวายตัวรับใช้สมเด็จพระ พันวษาแล้วได้บอกกล่าวกับขุนแผนให้อยู่อย่างเสถียรเยี่ยงมดตัวเพื่อโทษหนักจะได้กลายเป็น เบา ดังความว่า

ท่านยายทองประศรีว่าอีพ่อ	แม่จะขอทานหัตเหมือนขัดขวาง
ไปฆ่าผีดีกว่าฆ่าขุนช้าง	จะสืบสร้างบาปกรรมไปทำไม
ลูกของเจ้าก็มาหาเจ้าแล้ว	ใช้เชื้อแถวเจ้ายังมีอยู่ที่ไหน
จงฟังแม่แต่เท่านั้นแล้วกันไป	พ่อจะได้ภavnารักษากาย
ลูกของเจ้าเล่าแม่จะรับเลี้ยง	ช่วยกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงไว้ได้ถวาย
ที่กริ้วโกรธโทษกรรมจะผ่อนคลาย	คราวเคราะห์ร้ายเจ้าจงเจียมเสถียรตน

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 442 - 443)

เมื่อได้ฟังนางทองประศรีพูดเช่นนั้นขุนแผนก็สามารถหักห้ามความโกรธ ของตนเองได้และได้รับขวัณพลายงามด้วยสร้อยประจำพร้อมทั้งบอกกล่าวให้พลายงามหมั่น ศึกษาหาความรู้เมื่อเติบโตจะพาไปฝากตัวกับพระหมื่นศรีให้ถวายตัวเป็นข้ารับใช้สมเด็จพระ พันวษา จะเห็นได้ว่าถึงแม้ขุนแผนจะถูกจองจำแต่ขุนแผนก็ไม่ได้โกรธเคืองสมเด็จพระพันวษา แม้แต่น้อยมิหนำซ้ำยังมีความตั้งใจที่จะให้ลูกไปเป็นข้ารับใช้ของสมเด็จพระพันวษา ดังความว่า

ถ้ามันเจ้าเล่าเรียนความรู้ได้	จะพาไปฟังพระจอมศรี
-------------------------------	--------------------

ถวายตัวพระองค์ทรงธรรม

จะได้มีเกียรติยศปรากฏไป

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 444)

การสั่งสอนให้มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์นั้นเป็นคำสอนที่สอนกันมานานแล้วและถือเป็นคตินิยมของคนในสมัยที่มีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชอย่างแท้จริงเพราะถึงแม้ตนและครอบครัวจะได้รับผลกระทบโดยตรงทั้งการสั่งประหารชีวิตหรือการสั่งจองจำแต่ด้วยเหตุที่คตินิยมในสังคมนั้นยึดถือความซื่อสัตย์จงรักภักดีเป็นที่ตั้งพฤติกรรมของตัวละครที่ปรากฏในเรื่องก็หาได้แสดงความคับแค้นใจต่อพระมหากษัตริย์ไม่แม้แต่เพียงน้อยนิดซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวก็ปรากฏชัดเจนในพฤติกรรมของพลายงามที่ตั้งใจศึกษาหาความรู้เพื่อถวายตัวเป็นข้ารับใช้ของพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

อันเรื่องราวกล่าวความพลายงามน้อย
ทั้งขอมไทยได้สิ้นก็ยินดี

...

จนอายุพลายงามสิบสามขวบ
ด้วยเนื้อแตกแรกรุ่นละมุนดา
ทองประศรีดีใจไล่ฤกษ์ยาม
จะโกนจุกสุกดิบขึ้นสืบทำ

...

ครั้นรุ่งเช้าเจ้าพลายก็โกนจุก
จนผมยาวเจ้าได้ตัดมหัศจรรย์

ค่อยเรียบร้อยเรียนรู้ครูทองประศรี
เรียนคัมภีร์พุทธเพทพระเวทมนตร์

...

ดูชาวอวบน้ำวันทวนเป็นนวลหน้า
กิริยาแยมยิ้มหจิมหจิมงาม
ได้สิบสามปีแล้วหลานแก้วกู
แกทำน้ำยาจีนดัดดินหมู

...

เป็นพันทุกข์พันร้อนนอนหลับไหล
คิดจะใคร่ไปเป็นข้าฝ้าาฐลี

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 444 - 446)

ตอนขุนแผนทูลขออนักโทษ 35 คนเป็นทหารอาสา

เมื่อพลายงามอาสาออกสู้ศึกกับเชียงใหม่ พลายงามได้กราบบังคมทูลขอให้ขุนแผนไปร่วมรบกับตน สมเด็จพระพันวษาก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยายมราชไปทอดตัวขุนแผนมาจากคุก เมื่อขุนแผนเข้าเฝ้าพร้อมรับรู้เรื่องศึกเชียงใหม่ ขุนแผนก็แสดงความเต็มใจและยินดีรับอาสาทำศึกในครั้งนี้โดยมิได้มีความโกรธแค้นหรือแสดงความไม่พอใจที่ตนถูกขังคุกเป็นเวลานานถึง 10 ปี

ในการทำศึกครั้งนี้ขุนแผนได้กราบบังคมทูลขออนักโทษคดีอุกฉกรรจ์ทั้ง 35 คนซึ่งแต่ละคนนั้นล้วนแล้วแต่มีวิชาอาคมทั้งสิ้น ในขณะที่เดียวกันทุกคนล้วนแล้วแต่พร้อมใจกันทำศึกสนองพระเดชพระคุณของสมเด็จพระพันวษาโดยไม่บิดพลิ้ว พฤติกรรมของขุนแผนและ

นักโทษทั้ง 35 คนนี้แสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีอย่างสูงสุดซึ่งในเรื่องนี้มีการสั่งสอนกันมานานดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นดังความว่า

ครานั้นขุนแผนแสนสุภาพ
ขอเดชะพระองค์ผู้ทรงชัย
กระหม่อมฉันพอลูกขออาสา
มีดองให้ไพร่ยากไปมากมาย
ขอพระราชทานแต่ไพร่ราบ
อันพวกพลจะประจัญประจัญบาน
มีสามสิบห้าคนล้วนทนคง
ได้ร่ำเรียนรู้รบเชิงรบรุก

ก้มกราบแล้วทูลเฉลยไข
ซึ่งโปรดให้ไปทัพกับพลาย
ตีเชียงใหม่มาทูลถวาย
ครั้นกะเกณฑ์ขุนวายจะทำการ
พอหามหาบเสปียงเลี้ยงอาหาร
ขอประทานคนโทษที่ในคุก
ยี่นยงสามารถอาจอุก
เห็นมีทุกความรู้ครุต่างกัน

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 34)

ตอนพระพิจิตรเดินทางมากรุงศรีอยุธยาเพื่อแต่งงานนางศรีมาลา

เมื่อขุนแผนได้เล่าความตามพระราชกระแสของสมเด็จพระพันวษาที่ทรงพระราชทานนางสร้อยฟ้าให้จมีนไวยวรรณาทให้พระพิจิตรฟังโดยได้กล่าวว่าตนไม่สามารถขัดขึ้นรับสั่งของสมเด็จพระพันวษาได้และเมื่อพระพิจิตรได้ฟังก็ได้กล่าวกับขุนแผนว่าในฐานะที่เกิดเป็นข้าฝ่าละอองธุลีพระบาทนั้นเมื่อพระองค์มีพระบรมราชโองการอย่างไรก็ต้องแล้วแต่พระทัยดังความว่า

ครานั้นจึงทูลพระพิจิตร
เราเป็นข้าโปรดมาประการใด

ว่าพระองค์ทรงฤทธินั้นเป็นใหญ่
ก็ต้องแล้วแต่พระทัยพระทรงธรรม์

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 182)

พฤติกรรมของพระหมื่นศรีที่การยอมรับในข้อรับสั่งของสมเด็จพระพันวษานั้นแสดงให้เห็นว่าสังคมที่มีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นฐานะและหน้าที่สำคัญ of ข้าฝ่าละอองธุลีพระบาทคือต้องเชื่อฟังโดยไม่มีสิทธิวิพากษ์วิจารณ์หรือกระทำการอันใดให้ขัดพระทัย ด้วยเหตุนี้คำกล่าวของพระพิจิตรข้างต้นแสดงให้เห็นความจงรักภักดีที่มีต่อสมเด็จพระพันวษาอย่างหาที่สุดไม่ได้

ความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์นอกจากจากจะปรากฏชัดเจนจากพฤติกรรมของเหล่าขุนนาง ข้าราชการบริพารและประชาชนของสมเด็จพระพันวษา ยังปรากฏชัดเจนจากพฤติกรรมของขุนนางและข้าราชการบริพารของพระเจ้าเชียงใหม่แห่งเชียงใหม่ ดังนี้

ตอนแสนตรีเพชรกล้าเสี่ยงทายดวงชะตา

เมื่อกองทัพของสมเด็จพระพันวษาเดินทางไปถึงเชียงใหม่ ขุนแผนได้ส่งสารท้าวรบกับพระเจ้าเชียงใหม่ เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ทรงทราบข่าวศึกก็มีรับสั่งให้แสนตรีเพชรกล้าทหารเอกเป็นแม่ทัพม้า ขณะที่แสนตรีเพชรกล้ากลับมาที่บ้านเพื่อเตรียมตัวออกศึกแล้วได้บริกรรมคาถาเสี่ยงทายดวงชะตาของตนเองปรากฏว่าน้ำที่เสี่ยงทายนั้นเป็นสีแดงแดงให้เห็นถึงนิมิตร้าย กล่าวคือการศึกครั้งนี้ตนเองจะได้รับอันตรายถึงชีวิตแต่ด้วยความจงรักภักดีที่มีต่อพระเจ้าเชียงใหม่ถึงแม้ว่าตนเองจะต้องตายก็ยินดีสนองพระเดชพระคุณของพระเจ้าเชียงใหม่ในฐานะที่ตนเป็นข้าฝ่าละอองธุลีพระบาท ดังความว่า

กรุงกาทัพใหญ่ยกไว่ก่อน
อันแม่ทัพคนนี้มีศักดิ์ดา

...

แล้วดักน้ำดินท่ามาใส่ขัน
เสกเดือดพล่านพลั้งดังตั้งไฟ
หยิบเครื่องอาถรรพ์ยาขึ้นมาไว้
ประจงจบเคารพแล้วอาบพลัน
ถ้าจะเกิดอันตรายวายชีวิต
ถ้าไม่ชนะไม้แพแต่ปานกลาง
ถ้าจะไปมีชัยแก่ข้าศึก
ครั้งนั้นขาดชั้นษาชะตาตาย
เพชรกล้ามุ่งเขม้นเห็นนิมิต
น้ำอย่างสีฝางกลางร้ายแรง
เป็นสุดทุกข์ลูกออกมาผลัดผ้า
แล้วนึกว่าชาติทหารอันชาญชัย
ฮึดฮัดจัดแจงแต่งกายา
คาดตะกรุดเครื่องรางพรอทาว
ประเจียดประจงจับตะแบงมาน
โพกผ้าขลิบพื้นขาวดาวกระจาย
จับจับประจำทองเข้าคล้องคอ
ถือจ้าวกาวอย่างสามขุมมา
ท้วงท้องอาจดังราชสีห์
ขยับยกเมฆในได้ฤกษ์ยาม

กล่าวถึงทัพอัสดรตรีเพชรกล้า
อยู่คงศาสตราวิชาดี

...

หยิบเครื่องอาถรรพ์นั้นเอาลงใส่
เห็นประจักษ์วัคได้ใส่หัวปล้น
เพชรกล้าลงไปในแม่ขัน
ดูสำคัญที่จะมีलग
ในนิมิตน้ำแดงเป็นแสงฝาง
น้ำเป็นอย่างสีรงลงละลาย
น้ำเลื่อมดังผลึกวิเชียรฉาย
นิมิตสายชลธิเป็นสีแดง
รู้แท้แนจิดประจักษ์แจ้ง
นึกสยดสยอนถอนฤทัย
ประหนึ่งว่าไม่ดำรงทรงกายได้
ถึงบรรลัยก็ให้ลือฝีมือลาว
วันจันทร์นุ่งผ้ายกพื้นขาว
ใส่แหวนเพชรเม็ดพราวเหมือนดาวราย
สอดสังวาสสะอึงรัดจำรัสฉาย
เข็มขัดสายทองถักล้วนอักขรา
ผงดินสอเสกเสริมแล้วเจิมหน้า
เผ่นขึ้นหลังม้าสง่างาม
สมกับที่ชาญชัยในสนาม
ให้ให้สามลาเลิกโยธาไป

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 100 - 101)

และเมื่อกองทัพของขุนแผนเข้าสู่รบกับกองทัพของแสนตรีเพชรกล้า ๆ ได้
กล่าวว่าถึงแม้ตนจะต้องตายก็ไม่เสียดายชีวิต ซึ่งคำพูดดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญ
และความจงรักภักดีที่มีต่อพระเจ้าเชียงใหม่อย่างหาที่สุดมิได้ ดังความว่า

เรากลับมากล้าดีมาลองฤทธิ์
มาตรแมนแพ้นายวายชีวัง

อย่าได้คิดว่าเราจะถอยหลัง
จะให้ชื่อเสียงดั่งทั้งแผ่นดิน
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 113)

นอกจากความซื่อสัตย์จงรักภักดีจะปรากฏชัดเจนจากพฤติกรรมของแสนตรี
เพชรกล้ายังปรากฏชัดเจนในพฤติกรรมของท้าวกรงภาพเมื่อได้ฟังคำกล่าวเสียดแทงจาก
ขุนแผนกรณีที่พระเจ้าเชียงใหม่มีรับสั่งให้ทหารลอบไปฉกชิงตัวนางสร้อยทอง ถึงแม้ว่า
ท้าวกรงภาพจะรู้อยู่แก่ใจว่าเจ้านายของตนทำความไม่ดีไว้ในฐานะที่ตนเป็นข้ารับใช้ของพระ
เจ้าเชียงใหม่ก็ถวายความจงรักภักดีจนตัวตาย ดังความว่า

กรงภาพทหารใหญ่ครั้งได้ฟัง
จะตอบเหมือนลัมไม้ล้มลงทับกาย
จึงแกลังกลบเกลื่อนเป็นเงื่อนงำ
เพราะเจ้าเวียงจันทน์นั้นไม่ดี
มีสาราถวายองค์สร้อยทอง
แล้วกลับยกยักย้ายถวายไทย
...

ขุนแผนเห็นได้ที่ไม่รือร
ถูกกรงภาพชานชบทบคอช้าง
...

กรงภาพพินคินลุกขึ้นมาได้
จนดินหลุดจากชะนักหัวปักป่า
ขุนแผนไล่ช้างเข้าร้องเอาพ่อ
ม้วนวงหลวงตาลงงาดึง

แค้นดังอสุรีบาดฟาดสาย
ด้วยเจ้านายทำความไม่งามดี
อันถ้อยคำอาจเ็นเห็นเกินที่
เป็นพาลีสองหน้ามาแต่ไร
แก่พระผู้ครองเมืองเชียงใหม่
เราจึงได้อาฆาตวิวาทกัน
...

รำขอจ้าวฟาดลงฉาดผาง
ไม่เข้าคอปอเป็นยางออกซ้ำซ้ำ
...

ขุนแผนไล่ช้างกระชั้นไล่ฟันรำ
ขุนแผนซ้ำลงอีกฉาดพลาดตกตึง
ช้างก็ปรือปราดแปร้นแล่นเข้าถึง
ดีตะบึงแทงตะบันตันจนแบน

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 111 - 112)

1.3 พฤติกรรมการปฏิบัติตนในฐานะข้าฝ่าละอองธุลีพระบาท

เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะสมมุติเทพประกอบด้วยพระเดช พระ

ราชอำนาจและบุญญาธิการสูงนอกจากจะส่งผลให้ผู้อยู่ใต้ปกครองมีความเกรงกลัวในพระราช
อาณาและมีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีแล้วยังส่งผลให้ผู้อยู่ใต้ปกครองมีพฤติกรรมที่ต้องพยายาม
สั่งสมคุณสมบัติที่ดีในการถวายตัวเป็นข้ารับใช้ผู้มีอำนาจและผู้มีบุญซึ่งลักษณะเช่นนี้ปรากฏอยู่
ในเนื้อเรื่อง ดังนี้

ตอนพระยาสุโขทัยขายฝากนางแก้วกิริยากับขุนช้าง

เจ้าเมืองสุโขทัยสั่งสอนนางแก้วกิริยาบุตรสาวให้มีความสุขภาพ สงบเสงี่ยม
เจียมตัวและมีความขยันหมั่นเพียรเพื่อเตือนใจให้ตระหนักถึงการประพฤติปฏิบัติตนในฐานะข้า
รับใช้ ดังความว่า

จงเสงี่ยมเจียมตัวให้เป็นข้าท่าน	การงานเอาใจใส่ให้ถ้วนถี่
สิ่งชั่วอย่าให้ตัวเป็นราคะ	เข้าของท่านมีช่วยปิดงำ
ตัวเป็นข้าอย่าให้ผ้านั้นเหม็นสาบ	จงสุภาพเจียมตนเป็นคนข้า
อย่านอนสายนายมูลจงเกรงยำ	ช่างน้ำผักปลาหาให้นาย
เสียสินดีกว่าอย่าเสียศักดิ์	ที่จำหน่ายกว่านักร้องอย่าพักหมาย
สงวนศักดิ์รักษยศจงอดอาย	สามเดือนปลายแล้วพ่อจะกลับมาฯ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 263)

จากข้อความข้างต้นถึงแม้ว่าจะเป็นคำสอนที่เจ้าเมืองสุโขทัยสอนนางแก้ว
กิริยาบุตรสาวให้มีความสุขภาพ เสงี่ยมเจียมตัวในฐานะข้ารับใช้แต่ผู้เรียบเรียงคิดว่าน่าจะมีส่วน
เกี่ยวข้องกับโลกทัศน์ของกวีที่แฝงไว้ในคำสอนเพื่อเตือนใจผู้อ่านในขณะนั้นให้ตระหนักถึงการ
ปฏิบัติตนในฐานะข้ารับใช้ที่ต้องมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างสูงสุด

ตอนนางทองประศรีสั่งสอนขุนแผนก่อนเข้ารับการฝึกหัดราชการ

คำสอนที่นางทองประศรีสั่งสอนขุนแผนก่อนเข้ารับฝึกหัดราชการนั้นจะเห็น
ได้ว่านอกจากคุณสมบัติพื้นฐานที่เรียกว่าวุฒิประการอันได้แก่ เกิดในตระกูลดี การศึกษาดี
อายุถึงวัยอันควรและสติปัญญาดีแล้ว การสั่งสมคุณสมบัติเพื่อถวายตัวรับใช้ผู้มีบุญญาธิการสูง
ดังเช่น พระมหากษัตริย์นั้นจะต้องมีความรอบรู้และปฏิบัติตามคำสอนในราชสวัสดิ์ กล่าวคือ
ต้องเป็นคนสงบเสงี่ยมเจียมตัว ไม่เย่อหยิ่ง ไม่กำเริบเสิบสาน ไม่ทำตัวเสมอพระมหากษัตริย์
ต้องมีความกล้าหาญและมีความรับผิดชอบในหน้าที่ หากมีวิชาดีก็ต้องกราบบังคมทูลให้ทรง
ทราบทุกเรื่อง การถวายการรับใช้ต้องหมั่นสังเกตข้อราชการอยู่ตลอดเวลา ไม่เข้าเฝ้าใกล้หรือ
ไกลจนเกินไป ไม่ร่วมราชอาสน์ ไม่ผูกสมักรักใคร่กับนางสนมกำนัลและถึงแม้จะถูกกริ้วโกรธ
หรือบริพาษอย่างไรก็ต้องอดทนไม่กระทำการอันใดเพื่อตอบโต้เป็นอันขาด ลักษณะเช่นนี้เป็น

คำสอนที่แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกนึกคิดของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์ว่าพระมหากษัตริย์นั้นทรงดำรงอยู่ในฐานะเสมอเทพเจ้าที่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินต้องมีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีด้วยการประพฤติปฏิบัติตนในสมกับที่ได้เป็นข้ารับใช้ผู้มีบุญบารมีสูง ดังความว่า

ไปเกิดเจ้าอย่าเฝ้าเป็นห่วงใย
แม่จะกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงทางนี้
เจ้าอุดสำหรับอดเปรี้ยวไว้กินหวาน
ถ้าได้ตีมีศปรากฎไป
แต่ทว่าราชการงานเมือง
โบราณท่านจึงตั้งคติมา
หนึ่งเป็นผู้ดีมีเชื้อชาติ
หนึ่งได้ศึกษาวิชาชาต
หนึ่งว่าอายุเจริญวัย
หนึ่งปัญญาอ่อนไวไม่มีนินมัว
ท่านว่าผู้เป็นข้าฝ่าธุลี
เจ้านี้ดูก็มีทุกประการ
แต่ทว่าอย่าทะนงองอาจ
ถ้าประมาทราชภัยมักไม่แคล้ว
โบราณว่าเป็นข้าจอมกษัตริย์
ท่านกำหนดจดไว้ในตำรา
หนึ่งวิชาสามารถมีอย่างไร
หนึ่งกล้าหาญทำการถวายนั้น
หนึ่งมิได้ประมาทราชกิจ
หนึ่งสัตย์ซื่อถือธรรมจรรยา
หนึ่งเสวยมเญยมตัวไม่กำเริบ
หนึ่งอยู่ใกล้ชิดติดพระองค์
หนึ่งไซ้ไม่ร่วมราชอาสน์
หนึ่งเข้าเฝ้าสังเกตซึ่งกิจจา
หนึ่งผู้หญิงชาวโนไม่พันพัว
หนึ่งสามีภักดีรักใคร่ในภูบาล
ราชสวัสดิ์จัดจบครบสิบข้อ
สัตย์ซื่อและสำคัญนั้นเป็นแดน
จงไปตีมาตีศรีสวัสดิ์

เมียของเจ้านั้นไซ้ให้ผู้นี้
มิให้มีเดื่อดร้อนรำคาญใจ
ฝึกหัดราชการให้จงได้
เหมือนแทนคุณขุนไกรผู้บิดา
จะสามารถปราดเปรื่องยากหนักหนา
ว่าวุฒิมีสี่ประการ
กิริยามารยาทส่งสัญญาณ
เป็นแก่นสารคือคุณอดทนตัว
เข้าใจผิดชอบประกอบทั่ว
จึงจะรู้ดีชั่วในทางงาน
วุฒิต้องมีทั้งสี่สถาน
จะสุโขธิสมภารก็ควรแล้ว
โดยประมาทถือว่าข้ากล้าแกแล้ว
ลูกแก้วจงจำคำมารดา
ราชสวัสดิ์ต้องเพียรเรียนรักษา
มีมาแต่โบราณช้านานครั้น
ไม่ปิดไว้ให้ท่านทราบทุกสิ่งสรรพ
มุ่งมันจนสำเร็จเจตนา
ชอบผิดดริตริกหมั่นศึกษา
เหมือนสมาทานศีลไว้มั่นคง
เอื้อมเอิบหยิ่งเย่อเพื่อหลง
ไม่ทำเทียมด้วยทะนงพระกรุณา
ด้วยอุบาทว์จัญไรเป็นหนักหนา
ไม่ใกล้ไกลไปกว่าสมควรการ
เล่นหัวผูกรักสมัครสมาน
ถึงถูกกริ้วทหนทานไม่ดอบแทน
พองจจำไว้ให้หนักแน่น
พ่อแผนของแม่จงใส่ใจ
พันวิบัติเสียหนามความเจ็บไข้

ให้พระองค์ผู้ทรงภพไตร

โปรดปรานประทานให้เป็นพระยา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 266)

ตอนนางเกสรเมสสิพระเจ้าล้านช้างให้โอวาทแก่นางสร้อยทอง

ก่อนที่นางสร้อยทองจะออกเดินทางไปอยุธยา นั้น นางเกสรพระราชมารดา ได้ให้โอวาทแก่นางสร้อยทองในเรื่องการปฏิบัติตัวในฐานะที่เป็นข้าบริจาในสมเด็จพระพันวษา กล่าวคือ ต้องไม่คิดกำเริบเสิบสาน ไม่ทุจริตคิดร้าย ไม่เกียจคร้าน และถึงแม้ว่าจะมีเรื่องขัดเคืองใจก็ต้องอดทนไม่ควรกระทำการอันใดให้เป็นที่ยึดพระทัยอีกทั้งตั้งใจสนองพระเดชพระคุณอย่างสูงสุด ดังความว่า

จัดพลงนางทรงกันแสงโตก

จึงตรัสเรียกโฉมยงองค์ธิดา
กอดลูกทรวงสะท้อนสอนสั่ง
จะพากันไปอยู่ในหมู่ไทย
อันขนบธรรมเนียมของเมืองใต้
อีกบรรดานารีที่พบพักตร์
ที่ใครควรเคารพกั้นบนอบ
อย่าโหดไรให้เขาพากันชิงชัง
คนเช่นนั้นมันมักเที่ยวแทรกแซง
พอเราหลงปลงอารมณ์สมคะเน
อันคนชั่วย่อมนะคนปนกับดี
ถึงเมืองลาวเมืองไทยไม่ผิดกัน
อึ่งหญิงรูปทรงที่สงศรี
จะผิดกันแน่แท้แต่ที่ใจ
นางกษัตริย์เขาจัดว่าล้ำเลิศ
ถ่อมมันสัตย์ธรรมจรรยา
เพราะว่าเป็นวิสัยในพงศ์พันธุ์
ซึ่งจะฝ่าเหล่าไปมิใครมี
กษัตริย์ถึงต่างทิศผิดภาษา
ถ้าประเพณีวงศ์เจ้าทรงไว้
แต่ทว่าอย่าลืมนะปลื้มใจ
ถึงพระองค์ทรงพระกรุณา

หวนวิโยคลูกน้อยละห้อยหา
กับพี่เลี้ยงกัลยาเข้าห้องใน
เจ้าจะพรากจากวังไปเวียงใต้
อย่าได้ประมาทนะลูกรัก
ต้องเพียรเอาใจใส่ให้รู้จัก
เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ที่ในวัง
ที่ควรคิดซัดชอบอย่าผินหลัง
แต่อย่าพลั้งเผลอคบคนเสเพล
ประจบประแจงด้วยอุบายหลายเล่ห์
ก็ถ่ายเทเอาทรัพย์เสียนับพัน
ถ้าดีมีชั่วก็มีอยู่ที่นั่น
เพราะเช่นนั้นขวัญข้าวเจ้าจำไว้
ย่อมมีทั้งผู้ดีมีทั้งไพร่
กับที่ได้อบรมนิยมมา
ประเสริฐด้วยสุริวงศ์พงศา
ทั้งวาจามารยาทสะอาดดี
ฝึกสอนสืบกันมาตามที
เหตุนี้จึงนิยมชมทั่วไป
อันจะต่างจรรยานั้นหาไม่
ถึงกษัตริย์กรุงไทยคงเมตตา
ว่าถวายเจ้าไปให้เป็นข้า
อย่ากำเริบเดิบใหญ่ให้เมาฉว

คำโบราณท่านว่ามาแต่ก่อน
ว่าวิสัยภรรยาประพฤติตัว
อย่าหนึ่งทจริตคิดร้ายผิว
อีกอย่างหนึ่งการงานคร้านทั้งนั้น
อันหญิงดีที่เป็นภรรยา
หนึ่งเลี้ยงดูภัสดาด้วยปราณี
หนึ่งนั้นเคารพนบนอบผิว
จึงอยู่เย็นเป็นสุขทุกคืนวัน
แต่บริจามหากษัตริย์นั้น
ต้องจงรักภักดีและเกรงกลัว
ตั้งใจสนองรองบาทา
ถึงขัดข้องหมองใจในบางที
เพราะถ้าจอมกษัตริย์ขัดพระทัย
ถ้าหากว่าพระองค์ทรงโปรดปราน
จึงจะได้ความสุขทุกเวลา
เป็นสุขทั้งบรรดาเหล่าข้าไท

สำหรับสอนสตรีที่มีผิว
ดีชั่วเจ็ดอย่างต่างต่างกัน
อีกอย่างมัวโลกโมโหสัน
ท่านว่าเมื่อยอุบาทว์ชาติกาล
กำหนดไว้ในตำราว่าเป็นสี่
หนึ่งร่วมทุกข์สุขมีเสมอกัน
หนึ่งยอมตัวให้ใช้ไม่เดียดฉันท์
ด้วยผัวนั้นวางใจที่ในตัว
ผิดกับหญิงสามัญที่มีผิว
เหมือนอย่างตัวเป็นข้าฝ่าธุลี
ให้ทรงพระกรุณาเป็นราศี
ไม่ควรที่ให้เคืองเบื่องบthalmaly
มักเกิดภัยอันตรายหลายสถาน
ก็ซบเลี้ยงสำราญตระการใจ
ญาติวงศ์พงศาได้อาศัย
ทรมวยจงจำดังรำพัน
(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 6 - 8)

คำสอนที่นางเกสรพูดสั่งสอนนางสร้อยทองพระราชธิดานั้น จะเห็นได้ว่าเป็น
การสอนเรื่องการปฏิบัติตัวในฐานะข้าบาทบริจาของผู้มีบุญเช่นพระมหากษัตริย์

ตอนจมีนศรีเสาวลักษณ์สั่งสอนพลาญงามก่อนถวายตัว

เมื่อขุนแผนพาพลาญงามมาฝากตัวไว้กับจมีนศรีเพื่อให้จมีนศรีนำถวายตัว
เป็นข้ารับใช้สมเด็จพระพันวษานั้นจมีนศรีได้สอนเรื่องการปฏิบัติตัวเมื่อเป็นข้าฝ่าละอองธุลีพระ
บาทว่าต้องมีความอดสาหะในการปฏิบัติหน้าที่และหมั่นศึกษาหาความรู้ ทบทวนพระราช
กำหนดกฎหมาย พระอัยการ กฎมนเทียรบาล พระราชบัญญัติและสุภาษิตบัญญัติพระร่วง
อีกทั้งการใช้ราชาศัพท์ในการกราบบังคมทูล ดังความว่า

ครานั้นจมีนศรีเสาวรักษ์
จะเป็นข้าจอมนรินทร์ปิ่นนคร
พระกำหนดกฎหมายมีหลายเล่ม
กรมศักดิ์หลักชัยพระอัยการ
แล้วให้รู้สุภาษิตบัญญัติพระร่วง

เรียกพลาญงามทราวมสาธิตมาสั่งสอน
อย่างนั้นนอนเปล่าเปล่าไม่เข้าการ
เก็บไว้เต็มตู้ใหญ่ไข่ออกอ่าน
มนเทียรบาลพระบัญญัติดัดสำนวน
ตามกระทรวงผิดชอบคิดสอบสวน

ราชาศัพท์รับสั่งให้บังควร
ที่ไม่สู้รู้อะไรผู้ใหญ่เด็ก
เสียตระกูลสูญเสียอับประมาณ

รู้จกตัวนี้ไว้จึงได้การ
มหาดเล็กสามต่อพ่อลูกหลาน
เพราะเกียจคร้านคร่ำคร่าเหมือนพวามอญ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 449)

นอกจากนี้การปฏิบัติตนในฐานะข้ารับใช้ของผู้มีบารมีสูงนั้นยังปรากฏชัดเจนในตอนขุนแผนพลาญงามชมห้องบรรทม กล่าวคือ ขณะที่ขุนแผนสะกดเวทมนต์เข้าไปในห้องบรรทมของพระเจ้าเชียงใหม่ด้วยความคึกคะนองในวัยหนุ่มของพลาญงาม ๑ จึงได้ล่วงเกินนางสนมของพระเจ้าเชียงใหม่ เมื่อขุนแผนเห็นดังนั้นจึงใช้มือตีหลังพลาญงามและกล่าวตักเตือนไม่ให้กระทำการที่ไม่บังควรเนื่องจากนางสนมเหล่านั้นเป็นข้าบาทบริจารในพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งเป็นกษัตริย์ ดังนั้นนางสนมหม่อมห้ามทั้งหลายก็เป็นของสูงที่ชนชั้นไพร่ไม่ควรอาเจื้อม ดังความว่า

ขุนแผนกับลูกยาศักดาเดช
แล้วเยื้องย่างอย่างสองพยัคฆ์ยัง
พ่อลูกจรจรลเข้าชั้นสอง
พระสนมล้มหลับระเนนโน
...
ไม่ควรนะเจ้าเราเป็นไพร่
ยิ่งจะให้เชียวชาญการสงคราม
...
ถ้าเสร็จศึกแล้วจะนึกเออนางใด

ร้ายพระเวทเป่าลมประสมส่ง
ตรงเข้าเรือนทองห้องสุวรรณ
ประทีบส่องแสงสว่างกระจ่างไข
ล้วนวิไลเลิศล้ำดูสำออง
...
เขาก็ได้เป็นนางระวางห้าม
มาตุคามลามลวนอย่าควรทำ
...
เว้นแต่หม่อมยอมให้ทุกนารี

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 126 - 127)

ความเกรงกลัวในพระบรมเดชานุภาพนอกจากจะปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครที่มีความเกรงกลัวในพระราชอาญา ความซื่อสัตย์ จงรักภักดีและพฤติกรรมการปฏิบัติตนในฐานะข้าฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้วยังปรากฏชัดเจนในประเด็นที่ว่าถึงแม้ว่าตัวละครในเรื่องจะเป็นผู้ที่มีวิทยาอาคมเก่งกล้าสักเพียงใดก็ไม่อาจต้านทานพระราชอำนาจและพระบุญญาธิการของพระมหากษัตริย์ได้ซึ่งลักษณะดังกล่าวปรากฏในตอนสมเด็จพระพันวษามีรับสั่งให้ประหารชีวิตขุนไกร ถึงแม้ขุนไกรจะเป็นผู้หนึ่งที่มีวิทยาอาคมขลัง แม้ภูตผีพรายบริวารที่มีฤทธิ์เดชก็เกรงกลัวและไม่สามารถต้านทานพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้ถึงกับต้องหลีกหนีไป ดังความว่า

ครานั้นฝ่ายว่าดาขุนไกร
ตัวสั้นขวัญหนีเหมือนผีลง
หน้าซีดผาดเผือดจนเลือดหาย
สิ้นสติตัวสั้นขวัญไม่มี

ตกใจดังจะยับเป็นผุยผง
จะดำรงกายได้ก็เต็มที
ภูตพราลัยในตัวก็หลิกหนี
ดังจะดับชีวีในทันใด

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 22)

ตอนนางอัปสรสุมาลีห้ามพระเจ้าเชียงใหม่

หลังจากที่ท้าวกรุงภาพและแสนตรีเพชรกล้าหาญเอกของพระเจ้าเชียงใหม่
ถูกขุนแผนฆ่าตายในสนามรบ ด้วยขัตติยมานะของชาติเชื้อกษัตริย์ทำให้พระเจ้าเชียงใหม่ไม่
ยอมส่งนางสร้อยทองให้สมเด็จพระพันวษา นางอัปสรสุมาลีเห็นที่บ้านเมืองจะถึงกาล
วิบัติจึงได้เพ็ดทูลให้พระเจ้าเชียงใหม่ส่งนางสร้อยทองให้ทหารของสมเด็จพระพันวษาโดยได้กล่าว
กับพระเจ้าเชียงใหม่ว่าไม่ควรจะทำความขุ่นเคืองใจให้สมเด็จพระพันวษาซึ่งคำเพ็ดทูลดังกล่าว
แสดงให้เห็นถึงพระบรมเดชานุภาพของสมเด็จพระพันวษาเป็นที่เลื่องลือและการที่นางอัปสร
สุมาลีเพ็ดทูลเช่นนี้ก็แสดงถึงความเกรงกลัวในพระบรมเดชานุภาพของกษัตริย์อยุธยาเพราะ
หากว่าพระเจ้าเชียงใหม่ส่งนางสร้อยทองคืนให้สมเด็จพระพันวษาก็จะส่งผลให้ประชาชนอยู่เย็น
เป็นสุขไม่ประสบเคราะห์กรรมจากภัยสงคราม ดังความว่า

ครานั้นนางอัปสรสุมาลี
เห็นบ้านเมืองวิปริตผิดนิยม
จำจะไปเพ็ดทูลมูลเหตุ
คิดพลางอย่างเยื้องจรลี
...
อันซึ่งศึกประชิดติดพารา
จะเอานางไว้อยู่ในพารา
เคื่องระคายบาทาฝ่าละออง
พระสนมแน่นนวลควรประคอง
ไม่ควรจะขุ่นเคืองกับเมืองไทย
ที่คนเขาเขาก็คืนเอาไปได้
ทั้งวังเวียงเชียงใหม่ไม่ย่อยับ
ให้หมดสิ้นเสี้ยนหนามได้ความสุข
ขอพระองค์ทรงพระกรุณา

มเหสีเชียงอินทร์ปิ่นสนม
จะแหลกล่มเสียกระมังในครั้งนี้
ให้ทรง देखวินิจฉัยให้ต้องที่
ไปเฝ้าเจ้าธานีในทันที
...
ด้วยสาเหตุเนื้อเคราะห์เพราะสร้อยทอง
ให้ไพร่ฟ้าทุกข์ทนม่นหมอง
ขอพระองค์จงตรองในพระทัย
งามกว่าเจ้าสร้อยทองไม่นับได้
ถ้าส่งสร้อยทองให้กับนายทัพ
เห็นพวกไทยจะเลิกกองทัพกลับ
เหมือนพระดับความเข็ญเย็นประชา
ดัดยุคเสียอย่างนี้จะดีกว่า
ให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินสิ้นทุกข์ภัย

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 121)

พระบรมเดชาอนุภาพและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์นั้นนอกจากจะปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครแล้วยังปรากฏอย่างชัดเจนในเรื่องการปกครองแผ่นดินส่งผลให้เมืองใหญ่น้อยต่างส่งเครื่องราชบรรณาการมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารและความเป็นกษัตริย์ที่เปี่ยมด้วยคุณธรรมในการปกครองบ้านเมืองของพระองค์นั้นมีผลทำให้เหล่าราษฎรทั้งหลายอยู่เย็นเป็นสุข ดังความว่า

จะกล่าวถึงพระองค์ผู้ทรงภาพ
ทุกประเทศเขตชั้นทศิมา
ต่างถวายเครื่องราชบรรณา
พระเดชปกเกศเป็นนิรันดร์

เลิศลบสยบแสงทั้งแหล่งหล้า
ออกระอาอ่อนเกล้าอภิวันท์
ขอขึ้นอยุธยาทุกเขตชั้น
เกษมสันต์ทั่วหน้าประชากร

(ช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 11)

2. คตินิยมที่มีต่อพระมหากษัตริย์

คตินิยมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้ส่วนใหญ่จะเป็นความเชื่อมั่นที่ส่งผลมาจากพระบรมเดชาอนุภาพและบุญญาธิการอันสูงส่งของพระมหากษัตริย์ซึ่งมีลักษณะดังนี้

2.1 ความเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีความยุติธรรม

ความเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีความยุติธรรมนั้นปรากฏจากพฤติกรรมของตัวละครหลายตอนดังนี้

ตอนขุนแผนเข้ามอบตัวต่อพระพิຈิต

ในระหว่างที่ขุนแผนพานางวันทองหนีเข้าไปอาศัยอยู่ในป่าจนกระทั่งนางวันทองท้องแก่ใกล้คลอดทำให้ขุนแผนเป็นห่วงเพราะเกรงว่าลูกเมียจะได้รับความลำบากจึงคิดจะไปพึ่งพระ พิจิตรกับนางบุษบา ขุนแผนได้กล่าวกับนางวันทองว่าพระพิຈิตรกับนางบุษบานี้เป็นคนมีเมตตากรุณา ถ้าเข้าไปพึ่งพิงก็คงได้รับการช่วยเหลือ หากแม้ว่าถูกส่งตัวกลับอยุธยา ขุนแผนก็มีความเชื่อมั่นว่าสมเด็จพระพันวษาคงไม่ลงพระราชอาญาโดยไม่รับสั่งตาม ดังความว่า

ครั้นค่อยวายกำสรดสลดจิต
ไต่ย็นข่าวเล่าถาออกชื่อมา
ใครขัดสนจนไปก็ได้พึ่ง
ท่านก็มักเมตตาปราณี

ขุนแผนคิดตรองตรึกแล้วปรึกษา
ว่าพระพิຈิตรบุษบานี้ใจดี
ถ้าโทษถึงชีวิตจะเป็นผี
อันตัวพี่กับเจ้าจะเข้าไป

เราก็เป็นคนดีมีวิชา
แก้วดาอย่าประหวั่นพรั่นใจ
พระองค์ก็คงรับสั่งถาม
ทั้งพอหวังกำลังวิทยา

พื้คิดว่าหาเป็นกระไรไม่
ถึงจะส่งลงไปในอยุธยา
ความเก่าเรายังดีอยู่หนักหนา
ว่าแล้วผูกม้าเรียกภูตพราย

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 391)

ตอนขุนแผนเข้ามอบตัวต่อพระพิຈิตรเพื่อต่อสู้อุบัติฟ้องร้องของขุนช้าง

พระพิຈิตรได้กล่าวกับขุนแผนว่าความดีที่ขุนแผนกระทำไว้ก็ยังมียู่เพราะฉะนั้นเมื่อไปถึงกรุงศรีอยุธยาสมเด็จพระพันวษาก็คงจะรับสั่งถามความก่อนที่จะลงโทษ แต่อย่างไรก็ตามพระพิຈิตรได้บอกให้ขุนแผนกราบบังคมทูลเนื้อความจริงทั้งหมดเพื่อความผิดจะได้เบาบางลง จะเห็นได้ว่าคำกล่าวของพระพิຈิตรนั้นแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในองค์พระมหากษัตริย์ว่าทรงมีความยุติธรรม ดังความว่า

ด้วยคดีมีอยู่ในตัวเจ้า
จะส่งเจ้าเล่าสงสารเป็นสุดฤทธิ์
ตรองตามความคิดของเจ้านี้
ด้วยเจ้ามาสารภาพกับบิดา
โดยจะพิจารณาว่าความเก่า
ด้วยไปทัพบกกลับแกล้งว่าล้มตาย
ถึงเป็นใจใครมั่งจะไม่แค้น
เพียงเจ้ารับเมียเก่าเอามาไว้
เป็นอยู่ก็ที่สุกกองทัพหลวง
แต่กองทัพนับพันเป็นหล่นลด
เจ้าก็อดอ้อมใจไม่ราญรอน
ที่กองทัพแตกตายกระจายเกรียว
ลงไปถึงพระองค์จะทรงโกรธ
ทูลให้ทราบความจริงอย่างหนึ่งไว้

จะว่าเราเข้าด้วยกับคนผิด
จนจิตจริงจริงจึงนิ่งมา
ความทั้งปวงท่วงทีดีหนักหนา
ก็เห็นว่าใช้ชบถที่คิดร้าย
รูปความงามข้างเจ้าอยู่เหลือหลาย
แม้อยายพราหมณ์จึงเสียใจ
เขาทดแทนกว่านี้มีไหนไหน
ใครเลยจะลงว่าคิดคด
เขาจึงล่องหาผิดคิดชบถ
ทั้งหมดรวมเอาเจ้าคนเดียว
เขาทำก่อนก็เหลือจะหน่วงเหนี่ยว
ไม่อดเหนี่ยวจะโทษเจ้าอย่างไร
คงถามก่อนลงโทษที่ข้อใหญ่
เห็นจะสิ้นสงสัยไม่โกรธา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 396)

หลังจากที่พระพิຈิตรส่งตัวขุนแผนและนางวันทองมาที่กรุงศรีอยุธยาแล้ว เมื่อขุนแผนและนางวันทองเดินทางมาถึงทิมดาบ พระหมื่นศรีต๋อยกลับไปบอกอ่านเนื้อความก็มีความเชื่อมั่นว่าเมื่อขุนแผนยอมมอบตัวเช่นนี้ก็คงจะไม่มีโทษรุนแรง

การแสดงความเชื่อมั่นของพระหมื่นศรีนี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในพระมหากษัตริย์ว่านอกจากพระองค์จะเป็นผู้ทรงเดชแล้วพระองค์ยังเป็นผู้ทรงธรรมเนื่องจากหากพระองค์ทรงทราบเนื้อความตามใบบอกความผิดที่ขุนแผนมีอยู่ก็คงจะเบาบางลงนั้นย่อมแสดงว่าพระหมื่นศรีมีความเชื่อมั่นว่าสมเด็จพระพันวษาทรงมีความยุติธรรม ดังความว่า

ถึงทิมดาบในมิได้ช้า
พระหมื่นศรีเห็นขุนแผนแวนไว
ต่อยกลักใบบอกเอาออกดู
พูดจาปราศรัยเป็นไมตรี
แต่พิเคราะห์เนื้อความตามใบบอก
อ่อนน้อมยอมถวายซึ่งชีวิต

ขุนนางพร้อมหน้าทั้งน้อยใหญ่
ก็เรียกหามาใกล้ด้วยยินดี
อ่านรู้เนื้อความจนถ้วนถี่
พระพันปีขุนเคืองเป็นพันคิด
ว่าเข้าออกมาหาพระพิจิตร
รับผิดแล้วข้าเห็นไม่เป็นไร

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 401)

ความเชื่อมั่นในพระมหากษัตริย์ของพระพิจิตรและพระหมื่นศรีนั้นถึงแม้จะไม่
มีใครคาดการณ์ในอนาคตได้ว่าผลจะเป็นเช่นไร แต่ความเชื่อมั่นดังกล่าวก็เป็นความเชื่อมั่นที่
ถูกต้องแม่นยำเพราะโดยพระอุปนิสัยประการหนึ่งของสมเด็จพระพันวษาดังที่กล่าวแล้วข้างต้น
ว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ที่ให้ความสำคัญกับทหารที่มีฝีมือด้านการรบมาก ขุนแผนเองก็เป็น
ทหารที่มีฝีมือและได้อาสาออกรบจนได้รับชัยชนะในศึกเชียงทองอันนำมาซึ่งความโสมนัสแก่
สมเด็จพระพันวษาเป็นอันมากถึงขนาดพระราชทานสิ่งของรางวัลและยศฐาบรรดาศักดิ์ให้
ถึงแม้ตอนแรกพระองค์จะทรงพิโรธมากแต่เมื่อทรงทราบเนื้อความตามใบบอกอย่างละเอียดถี่
ถ้วนแล้วก็ทรงคลายความโกรธและรับสั่งให้พิจารณาความของขุนแผนตามกระบวนการศาล
ยุติธรรมในสมัยนั้น ดังความว่า

ครานั้นพระองค์ได้ทรงฟัง
ยังมีทหารตามตามสารา
อ้ายแสนกลถือด้ามมีฤทธิ์
ลักเมียอ้ายขุนช้างวางเข้าไพร
มันดีแล้วเป็นไรไม่เหาะเหิน
เมืองไหนจับได้ให้รางวัล

...

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช
ทรงฟังใบบอกออกสำคัญ
เร่งไปเอาขุนแผนอีวันทอง
ตำรวจรับสั่งถอยหลังมา

กริ้วดังดลไฟไหม้เวหา
โกรธากระต๊อบพระโรงชัย
ดกมันคิดว่ากูสู้ไม่ได้
ใช้คนออกไปกลับฆ่าฟัน
มุดหัวเดินมาทำไมนั้น
จำกันเถาเปล้าเมื่อเอามา

...

ปิ่นปักนาคเรศรังสรรค์
พระทรงธรรมเคลื่อนคลายพระโกรธา
ทั้งสองมาภูจะดูหน้า
พาตัวขุนแผนวันทองไป

...

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงภพ
 กุจะดุมันส์เนื้อความกัน
 ที่มิ่งฆ่าอ้ายขุนเพชรขุนราม
 ด้วยมิได้คิดคดขบถใจ

...

พึงจบใจความที่ข้อขึ้น
 ถ้าใครแพ้จะพินให้หน้าใจ
 ความผิดทั้งนี้ถูกยกให้
 ถอดมันออกให้สู่ความกัน

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 402 - 404)

ตอนนางศรีมาลาไปถึงค่ายขุนแผน

เมื่อขุนแผนรู้ว่าสมเด็จพระพันวษาตรัสใช้ให้นางศรีมาลามาจับตนและพลาย
 ชุมพลเข้าเมืองเพื่อไต่สวนคดีความ ขุนแผนมีความเชื่อมั่นว่าเมื่อตนเข้าเฝ้า สมเด็จพระพันวษา
 ก็คงจะรับสั่งถามความก่อนที่จะลงโทษ ดังความว่า

ครานั้นท่านกาญจน์บุรี
 ชีชะอ้ายไว้อ้ายใจพาล
 มารบหลบหนีหาที่พึ่ง
 จองหอพึ่งหาเอากูนี้
 พระก็ยังไม่ประหารผลาญล้าง
 จจริงเท็จคงจะเห็นเป็นแน่นอน

พึงคดีเคื่องขุนอยู่งุ่นง่าน
 ช่างคิดอ่านเพ็ดทูลเอาแต่ดี
 เล่นกันซึ่งซึ่งเป็นไรนี้
 เป็นที่ว่าอ้ายแก่นั้นยกยกยอน
 คงจะถามกูบ้างสักคำก่อน
 พระภูธรไม่เลี้ยงก็จนใจ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 348)

2.2 ความเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์สามารถปกครองคุ้มครองตนเองได้

ในสังคมที่อยู่ในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชที่พระมหากษัตริย์
 ทรงมีพระราชอำนาจเหนือสิ่งอื่นใดและมีพระบรมเดชานุภาพสูงส่งนั้นส่งผลให้ประชาชนมีความ
 อบอุ่นใจและมีความเชื่อมั่นว่าพระบรมเดชานุภาพและพระราชอำนาจดังกล่าวสามารถปกครอง
 คุ้มครองและช่วยเหลือตนเองได้ซึ่งความเชื่อนี้ดังกล่าวนี้ปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครดังนี้

ตอนพระเจ้าล้านช้างปรารภจะถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษา

พระเจ้าล้านช้างกับพระมเหสีทรงดำริและปรึกษาหารือกันในเรื่องที่จะยกนาง
 สร้อยทองพระราชธิดาให้เป็นข้าบาทบริจาในสมเด็จพระพันวษา ทั้งนี้เพราะหากมีสงครามกับ
 เชียงใหม่ดังพระราชสาส์นที่มีมา การกระทำดังกล่าวนี้ก็จะช่วยให้ได้รับการช่วยเหลือทางทหาร
 จากอยุธยา นั่นก็แสดงว่าพระเจ้าล้านช้างและพระมเหสีทรงมีความเชื่อมั่นว่าด้วยพระบรมเดชา
 นุภาพของสมเด็จพระพันวษาจะสามารถช่วยเหลือบ้านเมืองให้รอดพ้นจากการถูกรุกรานจาก
 เชียงใหม่ได้ซึ่งเห็นได้ชัดเจนจากความในพระราชสาส์น ดังความว่า

จะกล่าวถึงพระองค์ทรงธรณินทร์
 เสด็จเหนือแท่นแก้วแพรวพรรณ
 ด้วยถ้อยคำเชิงอินทร์ช่างว่าได้
 เตือดร้อนในพระทัยไปมา
 บัดนี้เชียงใหม่ให้สารมา
 พืตอบสารว่าไปเป็นใจความ
 ว่าลูกเรายังเด็กเล็กนัก
 ถ้าละไว้นานไปภัยจะมี
 แก้วฟ้าจะคิดฉันใด
 จะพึงพาอาศัยเห็นไม่เคือง
 อานุภาพปราบไปในทิศทิศ
 เราถวายสร้อยทองพระธิดา
 ทหารอยุธยาจะมาช่วย
 ด้วยพระองค์ทรงยศอยู่ในธรรม
 ครานั้นจึงโฉมนางเกสร
 นางดำริตรึกความแล้วทูลมา
 อันเจ้าเชียงใหม่นี้อีกอัก
 อันพระเจ้าอยุธยาธานี
 ประเวณีฉันไม้ตายเพราะลูก
 อันนางสร้อยทองเยาวมาลย์
 ให้ขึ้นมารับองค์พระธิดา
 ถ้าละไว้ช้าทีจะมีภัย

และ

ในสาระพระผู้ผ่านนิเวศน์เวียง
 กรุงนาคนहुตผู้สัจธรรม
 อันเป็นใหญ่อยู่ในเศวตฉัตร
 ขอถวายเครื่องสุวรรณบรรณมา
 ด้วยระบือภาเกียรติพระทรงเดช
 ปกเกล้าเหล่าฝูงประชากร
 หนึ่งพระองค์นั้นทรงทศพิศ

เป็นปิ่นล้านช้างไอศวรรย์
 เตือดต้นพระทัยอยู่ไปมา
 อ้ายเชียงใหม่โอหังนี้หนักหนา
 เรียกมเหสีโสภาแล้วตรัสถาม
 ขอสร้อยทองเสนาหาไปเป็นห้าม
 ว่ากันแต่ตามโดยดี
 ไม่ควรจักภิรมย์สมศรี
 จะมาล้อมบุรีตีเอาเมือง
 อันกรุงไทยเกียรติยศนั้นพึงเฟื่อง
 เขาถาเลื่องทรงธรรมอยุธยา
 ฤทธิทุกประเทศภาษา
 ถึงเชียงใหม่ยกมาก็รบกัน
 ไม่ทิ้งเราให้ม้วยอาลัย
 จะคิดกันฉันใดให้ว่ามา
 ยอกรประนมกัมเกศา
 พระบัญชาตรัสชอบด้วยเหตุมี
 อัจฉริยะทงศักดิ์สูงศรี
 ไม่มีข่าวร้ายระคายพาล
 เราฝังปลุกเสกให้เป็นแก่นสาร
 จำจะมีราชสารถวายไป
 แต่งการวิวาห์เสียจงได้
 พระดำรินั้นไซร้ก็เห็นควร

(ช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 458 - 459)

พิภพเพียงสมบัติไอศวรรย์
 บังคมคัลยังพระเจ้าอยุธยา
 สูงกว่ากษัตริย์ทุกทิศา
 ยังศรีอยุธยาพระนคร
 ทุกประเทศเกรงหมดสยดสยอง
 ราชภูมิตวยหาญสำราญใจ
 ครองธรรมสุจริตเป็นใหญ่

อันพระเจ้าล้านช้างวางพระทัย
ขอถวายพระธิดาเป็นข้าบาท
สืบกษัตริย์อันประเสริฐเฟริศพราย

จะขอเดชปกไว้คุ้มวันตาย
พระอิสริราชเรืองฉาย
เกล้ากระหม่อมยอมถวายบังคมไป

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 463 - 464)

นอกจากนี้ยังปรากฏในคำพูดที่นางเกษมเหสีของพระเจ้าล้านช้างตรัสปลอบประโลมนางสร้อยทองพระราชธิดาให้ตระหนักถึงความจำเป็นในการถวายตัวเป็นข้าบาทบริจารในองค์สมเด็จพระพันวษาและตรัสถึงพระปรีชาสามารถในด้านการปกครองและคุณลักษณะของสมเด็จพระพันวษาที่มีพระทัยเมตตากรุณา ดังความว่า

ครานั้นจึงโฉมนางเกษ
อย่าตรอมใจไปนักระลูกอา
เดิมเจ้าเชียงใหม่ให้มาขอ
เหมือนจะให้เราไปสามีกักดี
เขาจึงพิโรธโกรธเคือง
แต่ชาวเมืองเรานั้นสักรันคร้าม
...
อันพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา
ตัวเจ้าไปเป็นข้าสามีกักดี
พระองค์ก็ทรงพระเมตตา
ว่าจะเลี้ยงแก้วดาสดาดวง
ไปเกิดแก้วดาอย่าลาลด
เกียรติดิยจะระบือภาโลก
คงเป็นสุขทุกทิวาราตรี

สองกรกอดลูกแล้วปลอบว่า
มิใช่พระบิดาจะไม่รัก
ข่มขู่พระพ่อพูดหาญหัก
เห็นเสียศักดิ์เธอไม่บัญชาตาม
จะยกมาตีเมืองท่าหยาบหยาม
เกิดสงครามน่ากลัวจะเสียที่
...
พระเดชาปราบได้ทั้งไตรจักร
ก็สมศักดิ์สมยศหมดทั้งปวง
ตรัสสั่งความมากับข้าหลวง
มิให้ใครมาเบียดเบียนหมด
เหมือนแทนทดคุณชนกชนนี
สร้างวิโยคก็จะเปรมเกษมศรี
มารศรีอย่าละห้อยน้อยใจ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 5)

ตอนขุนช้างพาไพร่พลออกตามหานางวันทองแล้วได้สู้รบกับขุนแผน เมื่อขุนแผนพานางวันทองหนีเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า ขุนช้างก็พาไพร่พลออกตามหานางวันทองแล้วได้สู้รบกับขุนแผน ผลปรากฏว่าขุนช้างเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ไม่สามารถแย่งนางวันทองกลับคืนมาได้ ด้วยเหตุนี้ขุนช้างจึงหวังพึ่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยคิดกลับไปทูลฟ้องเพื่อนำกองทัพมาจับกุมขุนแผน นั่นเป็นเพราะขุนช้างมีความเชื่อมั่นว่า สมเด็จพระพันวษาคงจะช่วยเหลือคนและรับสั่งให้จับตัวขุนแผน ดังความว่า

จะกล่าวถึงโฉมเจ้าขุนช้าง
 ครั้นรุ่งเช้าหาบ่าวได้หลายคน
 ขุนช้างเจ็บจิตให้คิดแค้น
 จะไปทูลพระองค์ทรงศักดา

ครวญครางร้องไห้อยู่ไพรสณฑ์
 เลือมหวมกตกลั่นก็ได้มา
 อ้ายขุนแผนมันทำกวนักหนา
 คิดหากองทัพมาจับมัน

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 356)

และเมื่อขุนช้างได้เข้าเฝ้ากราบบังคมทูลฟ้องขุนแผน ขุนช้างก็กราบบังคมทูลว่าขุนแผนได้ลักพานางวันทองไป เมื่อขุนช้างพาบ่าวไพร่ออกตามหาจนพบกับขุนแผนซึ่งซ่อน숨โจรป่าไว้มากมายคอยดักรุมทำร้ายจนบ่าวไพร่ตายไปหลายคนส่วนที่เหลือก็แตกพ่ายหนีไปแล้วยังจับตัวขุนช้างเขียนด้วยหวายที่มีหนาม มีหนามซ้ำยังพูดจาทำทนายให้สมเด็จพระพันวษาออกไปรบเพื่อหวังชิงเมืองขึ้นเป็นใหญ่ การนำความขึ้นกราบบังคมทูลเช่นนี้เป็นเพราะขุนช้างมีความเชื่อมั่นว่าสมเด็จพระพันวษาคงจะกริ้วและรับสั่งให้จับตัวขุนแผนมาลงโทษเพราะตามกฎหมายในสมัยนั้น ผู้ใดคิดคดกบฏต่อเจ้าจะได้รับโทษถึงตาย ดังที่ กรมศิลป์ากร (2521 : 167) กล่าวไว้ในกฎหมายตราสามดวง พระอัยการกบฏศึกว่า “ 5 มาตราหนึ่ง เปนข้าพระเจ้าอยู่หัวเลี้ยงให้มียศศักดิ์แลมันโมหะจิตคิดใหญ่ใจใคร่ฝายสูงศักดิ์ทำกระบถประทุรร้ายต่อรบพุ่งเมืองท่านทำดังนี้ท่านว่าโทษหนักให้ฆ่าเสียทั้งโคต ”

ตอนขุนช้างถวายฎีกา

หลังจากขุนช้างได้รับพระราชทานอภัยโทษแล้วพระไวยก็มาบังคับรับนางวันทองไปในยามวิกาล เมื่อขุนช้างรู้ข่าวก็ร่างคำฟ้องร้องทันทีแล้วรีบเดินทางมาเฝ้าสมเด็จพระพันวษาที่ได้ดำหนักรู้ เมื่อเรือพระที่นั่งเทียบท่าขุนช้างก็รีบเข้าไปยึดแค้นเรือพร้อมกับถวายหนังสือขอคำฟ้องทันทีด้วยเหตุที่ไม่สามารถจะฟังพาใครได้คงเหลือแต่สมเด็จพระพันวษาเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ขุนช้างจึงมีความเชื่อมั่นว่าสมเด็จพระพันวษาคงจะปกป้องคุ้มครองและให้ความยุติธรรมแก่ตนได้ ดังความว่า

ครานั้นขุนช้างได้ฟังว่า
 ...
 เพราะกุแพ้วความพระจอมไวย
 ...
 มันจึงข่มเหงไม่เกรงใจ
 ขุนนางน้อยใหญ่เกรงใจกัน
 ...
 ร่างฟ้องท่องเทียบให้เรียบร้อย

แค้นดังเลือดตาจะหลังไหล
 ...
 มันจึงเหิมใจทำจองทอง
 ...
 จะฟังพาใครได้ที่ไหนนั้น
 ถึงฟ้องมันก็จะปิดให้มืดไป
 ...
 ถ้อยคำถืถ้วนเป็นหนักหนา

ลงกระตาดขับไ้วมิได้ช้า	อาบนํ้าสัลดผ้าแล้วคลาไคล
วันนั้นพอพระปิ่นนรินทร์ราช	เสด็จประพาสบัวยังหากลับไม่
ขุนช้างมาถึงซึ่งวังใน	ก็คอยจ้องที่ได้ดำเนินน้ำ
จะกล่าวถึงพระองค์ผู้ทรงเดช	เสด็จถึงนิเวศน์พอจวนค่ำ
ผีพายรายเล่มมาเต็มลำ	เรือประจำแห่นแห่เชิงแฉ่มา
พอเรือพระที่นั่งประทับที่	ขุนช้างก็รีลงดินท่า
ลอยคอชูหนังสือดื้อเข้ามา	ผูกโพล้งหน้ายัดแค้นเรือ
เข้าตรงบโตนอันตันกัญญา	เพื่อนโขกลงด้วยกะลาว่าผีเสื้อ
มหาดเล็กอยู่งานพัดปลัดตกเรือ	ร้องว่าเสื้อตัวใหญ่ว่ายน้ำมา
ขุนช้างถึงดื้อมือยัดเรือ	มิใช่เสื้อกระหม่อมฉานล้านเกศา
สัตายขอถวายซึ่งฎีกา	แค้นเหลือปัญญาจะทานทน

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 224 - 225)

2.3 ความเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์จะปูนบำเหน็จรางวัลให้หากปฏิบัติตน ให้เป็นที่พอพระทัย

การปูนบำเหน็จรางวัลจัดเป็นวิธีการหรือกระบวนการอย่างหนึ่งที่น่าสนใจเพื่อ
ควบคุมสังคมมิให้สมาชิกของสังคมมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานทางสังคมอันจะนำ
ความเสียหายมาสู่สมาชิกและสังคมส่วนรวม

โดยปกติการปูนบำเหน็จรางวัลนั้นมีสองวิธีด้วยกัน คือ การให้รางวัลที่เป็น
ทรัพย์สินเงินทอง ข้าราชการบริวาร อำนาจ เกียรติยศและการให้รางวัลด้วยการยกย่องสรรเสริญ
ซึ่งการ ปูนบำเหน็จรางวัลทั้งสองวิธีนี้เป็นแรงจูงใจอย่างหนึ่งที่ทำให้ตัวละครในเรื่องมีพฤติกรรม
กระทำ “ ความดีความชอบ ” เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ปกครอง ดังนั้นตัวละครในเรื่อง
จึงมีความเชื่อมั่นว่าหากกระทำการอันใดให้เป็นที่พอพระทัยก็จะได้รับการปูนบำเหน็จรางวัล
จากพระมหากษัตริย์ซึ่งปรากฏในเนื้อเรื่อง ดังนี้

ตอนพลายแก้วให้นางทองประศรีไปสู่นางพิมพิลาไลย

คตินิยมที่มีต่อพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้เป็น
พฤติกรรมของตัวละครที่มีคตินิยมในเรื่องการถวายของกำนัลแด่พระมหากษัตริย์เพื่อแสดง
ความจงรักภักดีหรือแสดงความนบนอบจนเป็นที่พอพระทัยว่าจะส่งผลให้ได้รับพระมหากรุณา
ธิคุณและสามารถหาความดีความชอบหรือทูลขอสิ่งที่ต้องการได้ง่ายดังที่นางทองประศรีกล่าว
ทัดทานพลายแก้วที่รีบสีกเพื่อให้นางทองประศรีไปสู่นางพิมพิลาไลย ดังความว่า

งามกว่าพิมนี้ก็มีมั่ง

ถ้าจะเอาชาววังจะขอให้

ถวายงานเงินทองต้องพระทัย

ก็จะได้นางในที่ขึ้นตา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 127)

ตอนนางทองประศรีโกนจุกพลาวยงาม

หลังจากที่พลาวยงามโกนจุกแล้วก็คิดที่จะไปเป็นข้ารับใช้สมเด็จพระพันวษา เพื่อกราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่ขุนแผน พลาวยงามมีความตั้งใจที่จะรับราชการ เพราะพลาวยงามมีความเชื่อมั่นว่าหากตนเองปฏิบัติงานเป็นที่พอพระทัยของสมเด็จพระพันวษาและหากตนกราบบังคมทูล พระองค์ก็คงจะพระราชทานให้ ดังความว่า

ครั้นรุ่งเช้าเจ้าพลาวยงามก็โกนจุก
จนผมยาวได้ดัดมหัศจรรย์
เดชบุญทูลขอพ่อพันโทษ
แต่นั่งนึกตรึกตรองราตรี
ทำคลั่งเคล้าเฝ้าวอนด้วยอ่อนหวาน
จะได้เฝ้าเจ้าชีวิตชิดขอบพอ

เป็นพันทุกข์พันร้อนนอนหลับไหล
คิดจะใคร่ไปเป็นข้าฝ่าธุลี
เหมือนได้โปรดบิดาเป็นราศี
เข้าข้างที่นอนยำน้าตาคลอ
พรั่งนี้หลานจะลาไปหาพ่อ
ทูลขอเผื่อจะโปรดที่โทษทัณฑ์

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 446 - 447)

ตอนพระเจ้าเชียงใหม่ยอมแพ้

ตามกฎหมายพระอัยการกบฏศึก (กรมศิลปากร. 2521 : 528) ได้ระบุโทษของเจ้าเมืองที่กระทำการแข็งเมืองไว้ว่า “ 9 มาตราหนึ่ง เมืองปากใต้ ฝ่ายเหนือซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพมหานครให้มาอ่อนน้อมนำดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการมาถวายตามพระราชประเพณีแก่ก่อน ถ้าเจ้าเมืองใดมิได้กระทำตามประเพณีแข็งบ้านแข็งเมืองไว้ให้เปนจุลาจลในแผ่นดินท่านไซ้ ท่านว่าโทษถึงตาย ”

เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ยอมอ่อนน้อมถวายชีวิตและบ้านเมืองอยู่ใต้พระบรมโพธิสมภารอีกทั้งให้สัตย์ปฏิญาณว่าจะซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อสมเด็จพระพันวษาจนชีวิตหาไม่ เมื่อขุนแผนได้ฟังจึงกราบบังคมทูลพระเจ้าเชียงใหม่ว่าจะกราบบังคมทูลความต่าง ๆ ต่อสมเด็จพระพันวษาโดยมิให้พระเจ้าเชียงใหม่มีอันตรายถึงชีวิต

การที่ขุนแผนกล่าวเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในสมเด็จพระพันวษา เพราะดังที่กล่าวแล้วข้างต้นว่าพระอุปนิสัยสำคัญประการหนึ่งของสมเด็จพระพันวษาคือทรงมีความพอพระทัยชอบชูปเลียงทหารที่มีฝีมือด้านการรบและด้วยเหตุที่ขุนแผนเป็นทหารเอกที่มีฝีมือสามารถนำกองทัพไปปราบปัจจามิตรตามพระราชโองการได้สำเร็จ ขุนแผนก็มีความเชื่อมั่นว่าหากตนนำความขึ้นกราบบังคมทูลเรื่องพระเจ้าเชียงใหม่ยอมอ่อนน้อม พระเจ้าเชียงใหม่ก็ไม่ต้องโทษประหารชีวิต ดังความว่า

ขุนแผนฟังท้าวเจ้าเชียงใหม่
ทั้งสองนายคลายขุ่นงันใด
ถ้าเที่ยงตรงคงสัตย์ปฏิญาณ
จะบ้ายเบี่ยงทูลองค์พระทรงธรรม

ให้ความสัตย์สมถวิลสิ้นสงสัย
เข้านั่งใกล้แล้วกล่าววาจาพลัน
ซึ่งโทษท่านนั้นไว้ให้หม่อมฉัน
มิให้ท่านอันตรายวายชีวิ

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 131)

ด้วยเหตุนี้พระเจ้าเชียงใหม่จึงตรัสว่าชีวิตของพระองค์จะเป็นหรือตายก็ขึ้น
อยู่กับขุนแผนว่าจะกราบบังคมทูลสมเด็จพระพันวษาอย่างไร ดังความว่า

เจ้าเชียงใหม่คำนับรับพระแสง
ถ้า मैंท่านเมตตาเหมือนว่าไว้
ขอมอบชีวิตไว้ที่ในท่าน
ให้พระองค์ทรงโปรดโทษเคลื่อนคลาย

พระพักตร์แดงมัวหมองค่อยผ่องใส
ก็จะรอดบรรล้วยด้วยสองนาย
ช่วยโปรดปรานเปิดทูลขยับขยาย
จะเป็นตายก็เพราะท่านกรุณา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 131)

ความเชื่อมั่นในสมเด็จพระพันวษาของขุนแผนนั้นเป็นความเชื่อมั่นที่ถูกต้อง
ด้วยเหตุที่เมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงทราบข่าวศึกตามใบบอกของขุนแผน พระองค์ก็ทรง
พระราชทานชีวิตให้พระเจ้าเชียงใหม่ด้วยเหตุที่ยอมอ่อนน้อม แต่อย่างก็ตามให้กวาดต้อนมาให้
หมดทั้งบุตรภรรยา ข้าทาส ข้างม้าวัวควายและทรัพย์สินเงินทองต่าง ๆ เพื่อจะได้เป็น
เยี่ยงอย่างแก่เจ้าเมืองประเทศราชทั้งหลาย ดังความว่า

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช
ราวกับจอมสุกตน์สหัสสนัยน์
...
ข้อที่มั่นอ่อนน้อมยอมภักดี
แต่กวาดครัวเอาตัวมาให้หมด
จะได้เป็นเยี่ยงอย่างข้างหน้าไป

ทราบเหตุว่าดีเชียงใหม่ได้
มาเชิญให้ไปผ่านพิमानอินทร์
...
อุปราณียกให้ชีวิตไว้
ให้ปรากฏแก่ประเทศทั้งน้อยใหญ่
มิให้ใครทูลจรีตมิตเหมือนกัน

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. 2544 : 138)

ตอนนางวันทองไปอ่อนน้อมพระไวยให้ทูลขอโทษ

เมื่อสมเด็จพระพันวษาได้ทรงชำระคดีความข้อพิพาทระหว่างขุนช้างกับ
พระไวยซึ่งผลปรากฏว่าขุนช้างเป็นฝ่ายแพ้และได้รับโทษประหารชีวิตด้วยเหตุที่บังอาจกราบ
บังคมทูลความเท็จและฆ่าคนตาย

นางวันทองได้มาร้องขอให้พระไวยช่วยเหลือเพราะคิดว่าหากพระไวยเป็นผู้กราบบังคมทูลขอสมเด็จพระพันวษา ก็คงจะทรงมีพระกรุณาพระราชทานให้ด้วยเหตุที่นาง วันทองมีความเชื่อมั่นว่าสมเด็จพระพันวษาทรงพอพระทัยในความสามารถของพระไวยมากและหากพระไวยกราบบังคมทูล พระองค์ก็คงจะพระราชทานให้ ดังความว่า

...
ให้เงินพัดตีกลางนางรีบไป
โถมเข้าสวมสอดอกกดพระไวย

...
พ่อคุณจงการุณกับมารดา
พระองค์ทรงพระกรุณา
ขุนช้างสั่งถึงพ่อขอภัย
นอกจากพ่อใครจะขอเห็นไม่ได้
อันที่ได้ผิดพลั้งแต่หลังมา

...
ขึ้นบนเรือนพระไวยมิได้ช้า
ร้องให้แทบสลบชบหน้า

...
ช่วยทูลขอชีวาขุนช้างไว้
คงหาขัดอ้อยาพ่อพลายไม่
อย่ามีบาปกราบไหว้พ่อหมื่นมา
พ่อจงช่วยชีวิตไว้ใช้ต่างข้า
พ่ออย่าผูกเวลานั้นสืบไป

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 210)

ตอนสมเด็จพระพันวษาทรงทราบข่าวนางวันทองตาย

เมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงทราบข่าวนางวันทองตายก็ทรงรู้สึกห่วงใยและสงสารพระไวยเป็นอันมาก และด้วยเหตุที่พระพันวษาทรงพอพระทัยในความสามารถด้านการรบของพระไวยจึงตรัสปลอบใจและพระราชทานเงินทอง สิ่งของตกแต่งศพและมีรับสั่งพนักงานการราชพิธีให้จัดงานศพอย่างสมเกียรติ

เมื่อพระไวยได้ฟังก็รู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นจึงกราบบังคมทูลถึงพระเมตตาปราณีที่พระองค์มีต่อตนเองถึงขนาดพระราชทานอภัยโทษให้แก่นางวันทองซึ่งเป็นคนโทษที่ไม่มีใครกล้าทัดทานหรือเพ็ดทูลขอแต่พระองค์ก็ทรงมีพระเมตตาพระราชทานให้ ดังความว่า

พระไวยได้ฟังรับสั่งโปรด
ก้มกราบบาทมุลแล้วทูลไป
ข้าพระพุทธเจ้านี้ยินดี
จะเลื่องชื่อลือทั่วสุทธาธาร
แต่บรรดาคนโทษที่ต้องฆ่า

ปราโมทย์ยินดีจะมีไหน
พระคุณใหญ่ยิ่งล้นพันประมาณ
ไม่มีที่จะเปรียบเสมอสมาน
ว่าโปรดปรานเกศาข้าหมื่นไวย
ก็โปรดให้ด้วยพระกรุณา

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม2. 2544 : 254)

ตอนพलयงามโกนจุก

คตินิยมที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในเรื่องการทำความดีความชอบจนเป็นที่พอพระทัยจะส่งผลให้ได้รับพระกรุณาหาธิคุณนี้เห็นได้ชัดเจนจากพฤติกรรมของพलयงามที่มีความวิริยะ อุตสาหะในการศึกษาหาความรู้เพื่อถวายตัวเป็นข้ารับใช้ของสมเด็จพระพันวษา

แรงจูงใจประการสำคัญที่ทำให้พलयงามมีความปรารถนาที่จะรับราชการคือการขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่ขุนแผนผู้เป็นบิดาเพราะพलयงามมีความเข้าใจและมีความเชื่อว่าหากตนเองปฏิบัติงานเป็นที่พอพระทัย สมเด็จพระพันวษาก็คงจะทรงพระราชทานให้ ดังความว่า

ครั้นรุ่งเช้าพलयงามก็โกนจุก
จนผมยาวได้ดัดผมหัดไทย
เดชบุญทูลขอพ่อพันโทษ
แต่นั่งนึกตรึกตรองราตรี
คลั่งเกล้าเผ่าอ่อนด้วยอ่อนหวาน
จะได้เฝ้าเจ้าชีวิตชิดขอบพ้อ

เป็นพันทุกข์พันร้อนนอนหลับไหล
คิดจะใคร่ไปเป็นข้าฝ่าธุลี
เหมือนได้โปรดบิดาเป็นราศี
เข้าข้างที่นอนยำน้าตาคลอ
พรั่งนี้หลานจะลาไปหาพ่อ
ทูลขอเผื่อจะโปรดที่โทษทัณฑ์

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 446 - 447)

ตอนขุนแผนพาพलयงามไปฝากจมีนศรี

เมื่อขุนแผนพาพलयงามไปฝากตัวกับจมีนศรี ๑ ได้กล่าวว่าหากคิดจะเป็นข้ารับใช้พระมหากษัตริย์นั้นต้องเป็นคนกล้าหาญแล้วเมื่อมีโอกาสได้ออกรบคงจะได้ดี ดังความว่า

พระหมื่นศรีดีใจปราศยัก
เป็นข้าเฝ้าเจ้าชีวิตอย่าคิดคร้าม

ดูแหลมหลักลูกทหารชาญสนาม
มีสงครามเมื่อไรคงได้ดี

(ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. 2544 : 448)

การที่จมีนศรีกล่าวเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในพระมหากษัตริย์ว่า หากกระทำการให้เป็นที่พอพระทัยก็จะได้รับการปูนบำเหน็จรางวัล

บทที่ 3

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

สารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นการศึกษาเพื่อวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนโดยใช้วิธีวิจัยเอกสารและนำเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์ซึ่งสรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

1. พฤติกรรมที่เนื่องมาจากพระบรมเดชานุภาพ ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดที่สามารถกำหนดชะตาชีวิตของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้เป็นไปตามพระราชประสงค์นั้นส่งผลให้ตัวละครมีพฤติกรรมต่าง ๆ ดังนี้

1.1 ตัวละครมีความเกรงกลัวในพระราชอาญาอย่างสูงสุด

1.2 ตัวละครมีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีอย่างยิ่ง

1.3 ตัวละครรู้สึกเต็มใจที่จะถวายตัวรับใช้เบื้องพระยุคลบาทและพยายามประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับการที่มีโอกาสได้รับใช้ผู้มีบุญบารมีสูง

2. คตินิยมที่มีต่อพระมหากษัตริย์นั้นด้วยพระบรมเดชานุภาพอันสูงส่งของพระมหากษัตริย์นั้นส่งผลให้ตัวละครเกิดความชื่นชมในบุญญาธิการและมีพฤติกรรมต่าง ๆ ดังนี้

2.1 ตัวละครมีความเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์มีความยุติธรรม

2.2 ตัวละครมีความเชื่อมั่นว่าพระมหากษัตริย์สามารถปกป้องคุ้มครองตนเองได้

2.3 ตัวละครมีความเชื่อมั่นว่าหากปฏิบัติตนเป็นที่พอพระทัยจะได้รับการปูนบำเหน็จรางวัลทั้งทรัพย์สินเงินทอง ข้าทาสบริวาร อำนาจและเกียรติยศ

อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า

ด้วยเหตุที่สภาพสังคมในสมัยที่แต่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นสังคมในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระบรมเดชานุภาพสูงและมีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาด การนำเสนอพฤติกรรมตัวละครในเรื่องแสดงให้เห็นถึงความเกรงกลัวในพระราชอาญา ความซื่อสัตย์และจงรักภักดีอย่างสูงสุดตลอดจนความเชื่อมั่นในบุญญาธิการบารมีที่สามารถคุ้มครอง ปกป้องชีวิตของประชาราษฎร์ได้

กวีในฐานะที่เป็นข้าราชการสำนักที่ได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ย่อมแสดงถึงพระบรมเดชานุภาพและพระราชอำนาจที่ยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ทำให้เห็นหน้าที่ของวรรณกรรมอีกประการหนึ่งในฐานะที่เป็นสื่อและเครื่องมือเสริมสร้างบุญบารมีและพระบรม

เดชนภาพให้สูงยิ่งขึ้นซึ่งเป็นการเน้นย้ำให้เห็นถึงฐานะและบทบาทของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินที่ต้องปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์อย่างเด่นชัด

ข้อเสนอแนะ

การวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ทำให้เข้าใจทัศนะของกวีที่มีต่อพระมหากษัตริย์ จึงน่าจะศึกษาพฤติกรรมของตัวละครที่มีต่อพระมหากษัตริย์จากวรรณคดีร่วมสมัย ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจทัศนะของกวีในฐานะที่อยู่ใต้การอุปถัมภ์จากสถาบันพระมหากษัตริย์และจะทำให้เข้าใจสภาพสังคมที่อยู่ในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2521). *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- _____. (2544). *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ.
- _____. (2544). *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่ม 2*. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. (2528). *หลังม่านวรรณศิลป์*. กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ (108 – 147).
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2532). *สถานภาพสตรีไทย*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, (2513 , 29 กันยายน). “บทความหน้า 5 , ” *สยามรัฐ*. หน้า 5.
- _____. (2510). “ สังคมสมัยอยุธยา , ” ใน *รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 1*. หน้า 278 – 279. กรุงเทพฯ : องค์การคำจารุสภา.
- ประจักษ์ ประภาพิตยากร. (2527). *ขุนแผน : พระเอกนักรบ*. กรุงเทพฯ : ชัยศิริการพิมพ์.
- ปรีดา นวลประกอบ. (2542). *แก่นเรื่องจากวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน*. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. (2517). *วิเคราะห์วรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ศักดิ์ บั่นแห่งเพชร. (2517). *คุณค่าเชิงวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน*. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ศักดิ์ศรี แยมันดดา. (2534 สิงหาคม – ธันวาคม). “ วรรณคดีไทยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตไทย , ” ใน *ภาษาและวรรณคดี*. พิเศษ (8) : 28 – 35.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2497). *ชุมนุมพระนิพนธ์ ภาค 2*. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.
- สมบัติ จันทรวงศ์. (2537). *โลกทัศน์ของสุนทรภู่*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. (2516). *ชุมนุมพระราชนิพนธ์และพระราชประวัติสมเด็จพระนารายณ์ มหาราช*. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.

ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์

ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์

ชื่อ	นางสาวสิริขวัญ สิงห์เกลี้ยง
วันเดือนปีเกิด	14 มิถุนายน 2518
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	255 / 452 รัชดาเพรสทีส ซอยหลังโรงเรียนพิบูลย์อุปถัมภ์ แขวงสามเสนนอก เขตห้วยขวาง กรุงเทพมหานคร 10310
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	รับจ้าง - ตำแหน่งหัวหน้าหมวดวิชาภาษาไทย
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนเซนต์ดอมินิก สังกัดสำนักงานการศึกษาเอกชน
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2536	มัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนวนรารีเฉลิม จ.สงขลา
พ.ศ. 2539	ศศ.บ. (ภาษาและวรรณคดีไทย) จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
พ.ศ. 2545	กศ.ม. (ภาษาไทย) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ